

Till statsrådet och chefen för Justitiedepartementet

Genom beslut den 1 juli 1999 bemyndigade regeringen dåvarande chefen för Justitiedepartementet, statsrådet Freivalds, att tillkalla en särskild utredare för att undersöka hur rättegången i tvistemål och brottmål kan förbättras.

Med stöd av bemyndigandet förordnade departementschefen den 26 augusti 1999 lagmannen i Norrtälje tingsrätt K-G Ekeberg som särskild utredare.

Utredningen har antagit namnet 1999 års rättegångsutredning.

Experter i utredningen är sedan den 25 oktober 1999 jämställdhetsombudsmannen Claes Borgström, lagmannen Lars Eklycke, professorn Peter Fitger, advokaten Elisabet Fura-Sandström och överåklagaren Guntra Åhlund. Den 1 januari – den 30 juni 2001 har även juris kandidaten MariAnne Olsson biträtt utredningen som expert.

Sekreterare i utredningen är hovrättsassessorn Bertil Sundin.

Utredningen redovisade i juli 2000 en första del av sitt arbete i delbetänkandet Beslut om rättspsykiatrisk undersökning – Problem och lösningar (SOU 2000:70). Utredningen får härmed överlämna sitt slutbetänkande En modernare rättegång (SOU 2001:103).

Granö i december 2001

K-G Ekeberg

/Bertil Sundin

Innehåll

Sammanfattning	13
Summary	23
Författningsförslag	35
1 Förslag till lag om ändring i rättegångsbalken	35
2 Förslag till lag om ändring i lagen (1996:242) om domstolsärenden	66
3 Förslag till lag om upphörande av lagen (1999:613) om försöksverksamhet med videokonferens i rättegång	67
1 Inledning.....	69
1.1 Direktiven.....	69
1.2 Utredningsarbetet.....	70
1.3 Betänkandets innehåll.....	71
2 Utgångspunkter.....	73
2.1 Regeringsformen.....	73
2.2 Europakonventionen	74
2.3 Rättegångsbalken	76
2.3.1 Gamla RB	76
2.3.2 Nya RB	77
2.3.3 Reformen efter RB:s tillkomst	78
2.4 Utgångspunkter inför nya reformer	80

3	Ljud- och bildteknik	83
3.1	Inledning.....	83
3.2	Bakgrund till försökslagstiftningen om videokonferens.....	85
3.3	Utvärdering av försöksverksamheten.....	89
3.4	Överväganden.....	90
3.4.1	Videokonferens.....	90
3.4.1.1	Inledning	90
3.4.1.2	Vem skall få delta och i vilka situationer?.....	91
3.4.1.3	Videokonferens eller medhörning?.....	96
3.4.1.4	Bör medverkan vara frivillig?.....	98
3.4.1.5	Kallelser, förelägganden och sanktioner	100
3.4.1.6	Förbudet mot fotografering m.m.....	102
3.4.1.7	Överföring av bild till annan lokal	105
3.4.1.8	Tilltrosreglerna.....	108
3.4.2	Telefon.....	109
3.4.3	Enhetlig reglering av videokonferens och reglerna om telefon.....	112
3.4.4	Lagstiftning utanför RB	112
3.4.5	Terminologifrågor	113
4	Sammanträden.....	117
4.1	Förberedelsestadiet	117
4.1.1	Sammanträde och annan handläggning i tvistemål enligt 42 kap. 9 § RB.....	117
4.1.1.1	Sammankomst inför rätten och telefonkonferens	117
4.1.1.2	Annan handläggning	120
4.1.1.3	Gränsdragningen mellan "annan handläggning" och sammanträden.....	121
4.1.2	Sammanträde inför rätten under beredningen av brottmål.....	124
4.1.3	Särskilda sammanträden	126
4.2	Avgörandestadiet	128
4.2.1	Europakonventionen ger parterna rätt att lägga fram sin sak muntligt.....	128
4.2.2	RB:s krav på huvudförhandling	129
4.2.2.1	Tingsrätt	129
4.2.2.2	Handläggning i högre rätt.....	131

4.3	Sammanträden enligt andra processordningar	133
4.3.1	Småmåslagen – en återblick.....	133
4.3.2	Handläggning enligt förvaltningsprocessen och ärendelagen.....	135
4.3.2.1	Förvaltningsprocesslagen	135
4.3.2.2	Ärendelagen.....	136
4.3.2.3	Närmare om förvaltningsprocessen och handläggning enligt ärendelagen.....	137
4.3.3	Några andra förfaranderegler	140
4.3.4	Utländska rättssystem	143
4.4	Strafföreläggande och ordningsbot.....	143
4.5	Överväganden.....	144
4.5.1	Sammanträden under förberedelsen av tvistemål	144
4.5.1.1	Behovet av nya typer av sammanträden	144
4.5.1.2	Enhetliga regler för sammanträden under för- beredelsen	148
4.5.2	Sammanträden under beredningen av brottmål.....	153
4.5.3	Kravet på huvudförhandling i tvistemål mjukas upp	156
4.5.4	Färre huvudförhandlingar i brottmål	159
4.5.4.1	Kravet på huvudförhandling i brottmål mjukas upp.....	159
4.5.4.2	Reformering av reglerna om strafföreläggande och ordningsbot?	163
5	Muntlighet vid sammanträden	165
5.1	Nuvarande ordning	165
5.1.1	Muntlighets- och omedelbarhetsprincipernas betydelse vid sammanträden under förberedelsen ...	165
5.1.2	Kravet på muntlighet under huvudförhandling	167
5.1.3	Särskilt om sammanfattningar och processläges- översikter.....	178
5.2	Exempel på avsteg från muntlighets- och omedelbarhetsprinciperna – miljömål och patentmål.....	180
5.3	Överväganden.....	182
5.3.1	Hänvisning till skriftliga handlingar	182

5.3.2	Utnyttjande av sammanställningar av processuppgifter m.m.	192
6	Bevisupptagning	201
6.1	Allmänt om bevisupptagning	201
6.2	Bevisupptagning utom huvudförhandling.....	203
6.2.1	Bevisupptagning för prövning av saken	203
6.2.2	Bevisupptagning för prövning av andra frågor	206
6.2.3	Särskilda fall av bevisupptagning	207
6.2.4	Hur skall bevis som tagits upp utom huvudförhandling läggas fram för rätten?.....	209
6.2.5	Beviset tas upp vid huvudförhandling och därefter hålls ny huvudförhandling	210
6.3	Överväganden.....	212
6.3.1	Enhetligare regler för bevisupptagning som inte sker vid huvudförhandling	212
6.3.1.1	Mål som avgörs utan huvudförhandling	213
6.3.1.2	Mål som avgörs efter huvudförhandling	215
6.3.1.3	Upptagning av bevis för prövning av rättegångsfrågor.....	219
7	Förhör	225
7.1	Om förhöret i allmänhet.....	225
7.2	Videodokumentation av förhör under förundersökning	226
7.2.1	Förhör med barn.....	227
7.2.2	Förhör med andra	228
7.2.3	Projektet Kvinnofrid – Åtgärdsprogram för Åklagarmyndigheten i Malmö	229
7.2.4	Sekretessfrågor.....	230
7.3	Dokumentation av förhör inför rätten	233
7.4	Överväganden.....	234
8	Skriftliga berättelser	239
8.1	Inledning.....	239
8.2	Europakonventionens betydelse	241

8.3	Fördelar med skriftliga berättelser	243
8.3.1	Rättegången kan bli billigare	243
8.3.2	Målet kan avgöras snabbare.....	243
8.4	Nackdelar med skriftlig berättelse	244
8.4.1	Sämre bevisning	244
8.4.2	Motbevisningen kan bli svårare	244
8.4.3	Särskilda problem om målet överklagas	245
8.5	Överväganden.....	246
9	Ansvaret för bevisningen	251
9.1	Inledning.....	251
9.2	Europakonventionen och parternas rätt att lägga fram bevisning.....	251
9.3	De allmänna reglerna om vittnes närvaro vid förhandling	252
9.4	De allmänna reglerna om parts närvaro vid förhandling	254
9.4.1	Tvistemål	254
9.4.2	Brottmål.....	255
9.5	Överväganden.....	257
9.5.1	Parters ansvar för att ett mål kan avgöras inom rimlig tid – tidsplan.....	258
9.5.2	Bör rätten mot parternas vilja få föra in bevisning i ett dispositivt tvistemål?.....	261
9.5.3	Hinder mot att lägga fram bevisning.....	265
10	Domskrivning	273
10.1	Inledning.....	273
10.2	Domens motivering i ett historiskt perspektiv	273
10.3	Europakonventionens betydelse för reglerna om vad ett avgörande skall innehålla och hur parter får del av detta.....	275
10.4	Regler om avgörande i allmänhet enligt RB	276
10.4.1	Närmare om reciten.....	277
10.4.2	Närmare om domskälen	278

10.4.3 Hur parter och andra får del av avgörandet	280
10.4.4 Beslut	281
10.5 Avgörandet i förvaltningsprocessen	281
10.6 Förenklad domskrivning	282
10.6.1 Gällande regler	282
10.6.2 Debatten om förenklad domskrivning	283
10.7 Överväganden.....	286
11 Medling, förlikning och andra samförståndslösningar ...	291
11.1 Förlikning och medling	291
11.2 Den danska modellen för förlikning i målets slutfas	292
11.2.1 Något om det danska domstolsväsendet.....	292
11.2.2 Systemet med tillkännagivande (tilkendegivelse)	293
11.3 Överväganden.....	297
11.3.1 Traditionell förlikning och medling	298
11.3.2 En utvidgad möjlighet att verka för förlikning	299
12 Avtal att inte överklaga	309
13 Kostnadsberäkningar och andra konsekvensanalyser	313
13.1 Kostnader.....	313
13.2 Andra konsekvenser.....	314
14 Författningskommentar	315
14.1 Förslag till lag om ändring i rättegångsbalken	315
14.1.1 Paragrafer som föreslås upphäva.....	315
14.1.2 Ändrade och nya lagrum	316
14.2 Förslag till lag om ändring i lagen (1996:242) om domstolsärenden	359
14.3 Förslag till lag om upphörande av lagen (1999:613) om försöksverksamhet med videokonferens i rättegång	360
Referenser.....	361

Bilagor

Bilaga 1	Kommittédirektiv.....	367
Bilaga 2	Utredning om utländsk rätt	387
Bilaga 3	Promemorian Domstolsförfarandet. Förslag till förbättringar (Ds 1997:7), avsnittet "Användning av videoteknik i rättegångar"	455
Bilaga 4	Försöksverksamheten med videokonferens i rättegång i allmän domstol – delredovisning av ett regeringsuppdrag (DV-rapport 2001:3)	477
Bilaga 5	Exempel på utformningen av danska "tilkendegivelser"	507

Sammanfattning

Inledning

Utredningen har haft i uppdrag att undersöka hur reglerna om rättegången i tvistemål och brottmål kan förbättras. Inom ramen för detta uppdrag har det stått utredningen fritt att granska och föreslå uppmjukningar av de grundläggande principerna i rättegångsbalken (RB) om muntlighet, omedelbarhet och koncentration. Utredningen har särskilt uppmärksammat avvägningen mellan muntlighet och skriftlighet, bevisfrågor och frågor om förlikning. En huvuduppgift har också varit att undersöka om försökslagstiftningen om användning av video i rättegång kan permanentas. Härutöver har även andra frågor behandlats inom ramen för utredningens direktiv.

Utredningens utgångspunkt har varit ett medborgarperspektiv. Det är nyttan för den enskilde medborgaren av tilltänkta förändringar och reformer som har stått i fokus för utredningens arbete. Reformverksamheten bör styras av insikten att domstolarna inte är till för sin egen skull utan för medborgarnas bästa.

Användning av modern ljud- och bildteknik

Den 1 januari 2000 trädde lagen (1999:613) om försöksverksamhet med videokonferens i rättegång i kraft. Enligt denna får vid de domstolar som medverkar i försöksverksamheten parter under vissa förutsättningar närvara vid ett sammanträde inför rätten enligt RB genom videokonferens. Vidare får förhör med vittnen och andra under vissa förutsättningar ske genom sådan konferens.

Försöksverksamheten med videokonferens har av allt att döma fallit väl ut. Lagstiftningen bör i sina huvuddrag permanentas och utsträckas att gälla alla allmänna domstolar. Huvudregeln skall

dock fortfarande vara att den som skall delta i ett sammanträde inför domstol inställer sig där sammanträdet skall hållas.

Reglerna om vilka som skall få närvara genom videokonferens föreslås bli generella. Parter, personer som skall höras i bevissyfte och andra skall alltså kunna delta i ett sammanträde genom videokonferens. Som förutsättning för detta skall gälla att det inte är olämpligt med hänsyn till ändamålet med sammanträdet och övriga omständigheter. Vid den bedömningen skall rätten – utöver parternas uppfattning i frågan – särskilt beakta de kostnader eller olägenheter som annars skulle uppkomma samt om någon känner stark rädsla för att vara närvarande. De sistnämnda s.k. rädslefallen tar sikte på bl.a. målsägande och vittnen i mål om organiserad brottslighet. Men även den som utsatts för mer vardagsnära brott såsom kvinnomisshandel m.m. bör kunna få medverka genom videokonferens. Denna möjlighet måste emellertid användas med försiktighet och omdöme. I rädslefallen bör sålunda alltid övervägas att i stället låta den som orsakar rädslan avlägsna sig ur rättsalen och följa ett förhör endast genom s.k. medhörning.

Parter bör alltid ha rätt att infinna sig där sammanträdet hålls, alltså normalt i rättsalen. Andra, främst personer som skall höras i bevissyfte, bör dock inte kunna påräkna full ersättning om de finner sig i rättsalen, ifall de kallats att delta genom videokonferens.

RB:s sanktioner för den som underlåter att inställa sig till ett sammanträde föreslås kunna drabba även den som underlåter att medverka genom videokonferens.

För att tillgodose intresset av att den som under ett förhör inte får vistas i rättsalen (vid medhörningssituationer) ändå på ett så bra sätt som möjligt kan följa förhöret skall videotekniken kunna användas även för detta ändamål.

Villkoren för när det skall vara tillåtet att närvara vid ett sammanträde på telefon ändras så att de överensstämmer med reglerna för videokonferens. Undantag görs när det gäller åklagare, målsägande som för enskilt åtal, misstänkta och offentliga försvarare vid häktningförhandling och huvudförhandling i brottmål. Dessa skall aldrig kunna delta endast per telefon i sådana förhandlingar. Reglerna om telefon- och videokonferens sammanförs och regleras i en och samma paragraf i RB.

Det skall bli möjligt att delta i ett sammanträde genom videokonferens även vid handläggning enligt ärendelagen. Frågor om användningen av videoteknik och telefon regleras såväl när det

gäller den lagen som när det gäller t.ex. konkurslagen genom hänvisningar till RB.

Det föreslås vidare att termen ljud- och bildöverföring används som ett samlande begrepp för videoteknik och liknande tekniska system. Lagstiftningen blir därmed mindre bunden till dagens teknik och terminologi. Av samma skäl byts ordet telefon i lagtexten mot ordet ljudöverföring.

Vissa rättegångar kan få en sådan omfattning att alla de som på ett eller annat sätt deltar i rättegången eller de som vill följa den som åhörare inte får plats i rättssalen. Utredningen föreslår en lagreglerad skyldighet för domstolar att under vissa förutsättningar ordna så att parter och andra kan följa ett sammanträde genom ljudöverföring eller ljud- och bildöverföring i en annan lokal som ställts i ordning för detta ändamål (sidosal). Om det finns särskilda skäl får rätten anordna en sidesal även i ett sådant fall när det endast är åhörare som inte får plats i rättssalen. De ordningsföreskrifter som skall gälla för en rättssal föreslås bli tillämpliga även för en sidesal.

Allmänt om muntlighet, skriftlighet och omedelbarhet

RB bygger på att brottmål och tvistemål skall avgöras efter muntlig huvudförhandling och att domen skall grundas endast på vad som förekommit muntligt vid denna förhandling. Dessa huvudprinciper om muntlighet och omedelbarhet syftar till att säkerställa en så god bevisprövning som möjligt.

RB:s princip om huvudförhandling har under årens lopp mjukats upp, inte minst som ett resultat av Rättegångsutredningens arbete och lagstiftningen om ett reformerat tingsrättsförfarande (1987). I andra förfarandelagar, såsom 1971 års förvaltningsprocesslag (FPL) och 1996 års ärendelag, finns inte några regler om huvudförhandling i RB:s mening. Ett sammanträde enligt FPL syftar inte till att åstadkomma ett fullständigt beslutsunderlag utan endast till att komplettera den i huvudsak skriftliga handläggningen på en eller flera punkter. Ärendelagen har samma konstruktion. Både FPL och ärendelagen anses fungera väl. Detta visar att åtminstone vissa mål och ärenden kan hanteras på ett bra sätt också utan de för RB bärande principerna. Det skall dock sägas att förvaltningsprocessen har närmat sig rättegången i allmän domstol genom att de muntliga inslagen har blivit mer vanligt förekommande samtidigt som

processen enligt RB i vissa hänseenden har kommit att få ett större utrymme för skriftlighet.

I allmän domstol spelar bevisfrågorna generellt sett en större roll än i förvaltningsdomstolarna. Detta gäller i synnerhet i brottmålen. Det råder inte något tvivel om att principen om den fria bevisprövningen, varmed avses såväl fri bevisföring som fri bevisvärdering, även i fortsättningen bör utgöra det nav kring vilket rättegångsförfarandet i allmän domstol bör vara uppbyggt. Det råder också stor enighet om att RB:s principer om omedelbarhet, muntlighet och koncentration utgör den bästa garantin för en god bevisprövning av detta slag.

Utredningen föreslår, mot bakgrund av det som nu har sagts, inte någon sammansmältning av rättegången i allmän domstol och förvaltningsprocessen. Utredningen föreslår dock en uppmjukning av flera regler i RB som anknyter till principerna om muntlighet och omedelbarhet.

Om sammanträden och huvudförhandling

Utredningen har övervägt om det efter mönster från förvaltningsprocessen behöver skapas en uttrycklig möjlighet att hålla sammanträde för behandling av endast en del av målet. Utredningens bedömning är att det redan enligt gällande rätt går att låta en del av ett tvistemål behandlas muntligt vid ett sammanträde under förberedelsen, varefter målet kan avgöras utan en formell huvudförhandling. Om det som sagts vid sammanträdet har dokumenterats skriftligt, kan det läggas till grund för avgörandet. Utredningen föreslår mot bakgrund härav inte några regler om någon ny typ av sammanträde.

Utredningen föreslår däremot att reglerna om sammanträden under målets förberedelse görs mera enhetliga. Inom ramen för en enhetlig sammanträdesform bör samtliga frågor som hör till förberedelsestadiet kunna handläggas. En och samma sammanträdesform skall alltså gälla för utredning av parternas ståndpunkter i fråga om saken samt för bevisupptagning och prövning av rättegångsfrågor. Samma regler för utevaropåföljder skall i princip gälla oavsett vilken sorts frågor som skall behandlas vid sammanträdet. Ett undantag är sammanträden då endast en fråga om rättegångshinder skall prövas. Parterna skall då kallas på samma sätt som till sammanträden i indispositiva mål.

Kravet på särskilda skäl för att få hålla sammanträde för förberedelse i brottmål slopas. I stället införs en regel enligt vilken sammanträde skall hållas, om det behövs för målets beredning eller av något annat skäl. I likhet med vad som föreslagits för tvistemålens del skall inom ramen för en enhetlig sammanträdesform samtliga frågor som hör till beredningsstadiet kunna behandlas vid sammanträdet. En och samma sammanträdesform skall alltså gälla för utredning av parternas ståndpunkter i ansvarsfrågorna och för bevisupptagning och rättegångsfrågor. För tvångsmedel skall dock även fortsättningsvis gälla särskilda bestämmelser.

När det gäller huvudförhandling i tvistemål föreslår utredningen en omdisponering av reglerna så att ett avgörande efter huvudförhandling inte längre framställs som en huvudregel. Ett tvistemål skall enligt förslaget avgöras efter huvudförhandling, om det behövs med hänsyn till utredningen i målet, om det av något annat skäl är lämpligt eller om part begär det och parten inte på annat sätt har fått tillfälle att muntligt utföra sin talan i tillräcklig omfattning. Dessa rekvisit innebär att en part som fått tillfälle att utveckla sin talan muntligt under förberedelsen inte längre i alla situationer har en ovillkorlig rätt till huvudförhandling.

För brottmålets del blir huvudförhandling även i fortsättningen det dominerande sättet att avgöra målen. Huvudförhandling i tingsrätt skall dock inte behöva hållas i sådana mål där det inte finns anledning att döma någon till annan påföljd än böter, om förhandling varken begärs av någon av parterna eller är påkallad med hänsyn till utredningen i målet eller av något annat skäl. Innan ett mål på detta sätt avgörs utan huvudförhandling, skall parterna få tillfälle att slutföra sin talan, om de inte redan kan anses ha gjort detta.

Om åklagaren har några önskemål om hur målet skall handläggas – t.ex. om det bör avgöras utan huvudförhandling – kan han eller hon ange detta redan i stämningsansökan. Om målet kan komma att avgöras utan huvudförhandling, skall den tilltalade upplysas om detta i stämningen och om sin rätt att begära en huvudförhandling.

Avvägningen mellan muntlighet och skriftlighet

Muntlighets- och omedelbarhetsprinciperna har inte så stor betydelse under ett måls beredning. Vid sammanträden under förberedelsen kan parterna sålunda hänvisa till handlingar utan att dessa

behöver läsas upp. Detta gäller även om sammanträdet syftar till att ge underlag för ett beslut. Utredningen föreslår därför inte några nya regler för muntlighet och omedelbarhet såvitt gäller sammanträden under förberedelsen.

Vid huvudförhandlingar gäller motsatta regler. Endast det som muntligt förekommit vid huvudförhandlingen får läggas till grund för en dom i målet. Detta rimmar illa med en modern och efter det enskilda målet anpassad rättegång. Utredningen föreslår därför att parterna i ett tvistemål vid genomgång av yrkanden, redovisning av ståndpunkter, vid utvecklande av talan samt vid framläggande av bevisning i skriftlig form vid en huvudförhandling med rättens tillstånd skall få hänvisa till handlingar i målet. Med handlingar i målet avses även ljud- eller bildupptagningar. Motsvarande skall även gälla för brottmål. I dessa mål skall dessutom uppgifter om den tilltalades personliga förhållanden kunna läggas fram genom hänvisningar. Det material som omfattas av en hänvisning blir processmaterial och kan alltså läggas till grund för domen.

Sammanställningar av processmaterial

Enligt nu gällande regler bör rätten i ett tvistemål upprätta en skriftlig sammanfattning av parternas ståndpunkter, om det är till fördel för handläggningen av målet. Denna regel föreslås ändrad på så sätt att ordet sammanfattning byts ut mot sammanställning samtidigt som det blir obligatoriskt att göra en sammanställning, när det är till fördel för handläggningen. En sammanställning skall innehålla uppgifter om vardera partens yrkanden, partens inställning till motpartens yrkanden, de omständigheter som parten åberopar till grund för sin talan samt partens inställning till vad motparten åberopar. Denna terminologi införs även i reglerna om vad som skall antecknas (protokollföras) vid ett sammanträde, om vad förberedelsen i ett tvistemål har till syfte att klarlägga, om vad parterna skall ange vid en huvudförhandling och vad en tvistemålsdom skall innehålla såvitt avser domens recit. Terminologin omfattar endast minimikrav. Genom den enhetliga terminologin och med användning av modern ordbehandlingsteknik är en tanke att domstolarna skall kunna använda sig av ett enhetligt dokument som byggs på allteftersom målets handläggning går vidare.

Sammanställningen skall liksom nu normalt upprättas av rätten, men rätten skall kunna förelägga parterna att lämna underlag för sammanställningen.

Bevisupptagning vid andra tillfällen än vid huvudförhandling

Gällande regler om när bevisupptagning utom huvudförhandling är tillåten mjukas upp. Reglerna utsträcks till att omfatta i stort sett all sådan bevisupptagning under rättegången som kan förekomma vid andra tillfällen än vid en huvudförhandling.

Förhör med vittne och förhör med part under sanningsförsäkran skall – utöver i de fall där det är tillåtet i dag – kunna få ske utom huvudförhandling, om det kan antas att nytt förhör inte behöver hållas vid huvudförhandling eller att målet kan komma att avgöras utan huvudförhandling. Den föreslagna ändringen omfattar dels sådana fall då förhöret avser en fråga om saken som sedan skall prövas vid en huvudförhandling, dels sådana fall då förhöret avser vissa rättegångsfrågor som inte behöver prövas i samband med en huvudförhandling och dels sådana fall då huvudförhandling överhuvudtaget inte skall hållas i målet. Motsvarande regler föreslås i fråga om syn.

När rätten under förberedelsen skall besluta i en fråga som sedan skall prövas på nytt vid målets avgörande, t.ex. vid prövning av ett interimistiskt yrkande i ett vårdnadsmål, skall vittnesförhör och formellt förhör med part få hållas utom huvudförhandling endast om det finns synnerliga skäl eller det är tillåtet enligt särskilda bestämmelser. Motsvarande regler som för muntliga förhör föreslås i fråga om syn.

Har ett bevis tagits upp utom huvudförhandling i ett dispositivt tvistemål, dvs. ett mål där förlikning om saken är tillåten, skall beviset inte få tas upp på nytt vid huvudförhandlingen om ingen av parterna begär det. Detsamma skall gälla i dispositiva tvistemål, om ny huvudförhandling hålls och bevisning har tagits upp vid den föregående förhandlingen.

Förhören

Utredningen har övervägt i vilken mån en upptagning av ett tidigare hållet förhör skall kunna användas på nytt vid huvudförhandlingen. En skillnad bör göras mellan sådana förhör som

hållits inför rätten och andra förhör, såsom t.ex. polisförhör. Endast förhör som hållits inför rätten bör under vissa förutsättningar kunna ersätta eller komplettera förhöret vid huvudförhandlingen. Det föreslås att ett förhör skall kunna inledas med en uppspelning eller uppläsning av vad förhörspersonen har berättat tidigare inför rätta, om detta kan antas främja förhörets genomförande eller av annat skäl är lämpligt. Parterna och rätten skall få ställa frågor till vittnet efter uppläsningen eller uppspelningen. Den föreslagna bestämmelsen innebär alltså att förhöret inte behöver tas om i sin helhet.

Skriftliga berättelser

Det nu gällande förbudet att i bevissyfte åberopa en skriftlig berättelse mjukas upp såvitt gäller tvistemål. En part skall få lägga fram en skriftlig berättelse eller en inspelning, om motparten godtar det och det inte är uppenbart olämpligt. Detta gäller såväl dispositiva som indispositiva tvistemål.

Tidsplaner

Reglerna om tidsplan för handläggningen av tvistemål stramas upp något. Om en tidsplan upprättas, skall parterna vara skyldiga att fortlöpande ha kontroll över att denna kan hållas såvitt gäller dem och deras bevisning. Uppstår svårigheter att hålla tidsplanen skall det genast anmälas till domstolen. Om domstolen finner att tidsplanen inte kan hållas, skall parterna underrättas om detta.

Domstolens möjlighet att föra in bevisning i målet

Utredningen föreslår att rättens möjlighet att i tingsrätt utan begäran från en part föra in bevisning i ett dispositivt tvistemål slopas.

Avvisande av bevisning

Rätten skall kunna avvisa ett åberopat bevis, om en bevisupptagning trots rimliga ansträngningar inte kan genomföras och avgörandet inte bör fördröjas ytterligare. Avvisningsmöjligheten kan användas t.ex. när rätten inte får tag på ett åberopat vittne.

Parter som i dispositiva tvistemål skall höras i bevissyfte skall till det sammanträde vid vilket förhöret skall hållas kallas att infinna sig personligen vid påföljd att tredskodom annars kan meddelas mot dem. Undantag görs för de situationer då det endast är en fråga om rättegångshinder som skall prövas. I indispositiva tvistemål skall en käreande som skall höras i bevissyfte kallas att komma personligen vid påföljd att käromålet annars förfaller.

Avgörandeskedet

Domskrivning

Utredningen har övervägt om reglerna om domskrivning kan och bör förenklas. Utredningen menar emellertid att det i domarens uppgift att döma ligger att ge domskäl. Detta gäller inte bara i de mer omfattande eller komplicerade målen utan också i enklare mål. Inga parter skall behöva nöja sig med en dom där det inte framgår varför domstolen har dömt på visst sätt. Redan de nu gällande reglerna är så utformade att domstolen inte behöver skriva sådant som är onödigt. Utredningen föreslår därför inte någon ändring av reglerna om domskrivning.

Medling, förlikning och andra samförståndslösningar

Utredningen ser positivt på de i tvistemål förekommande instituten medling och förlikning. Några nya regler för medling föreslås dock inte. Däremot föreslår utredningen en vidgning av rättens skyldighet att verka för en förlikning eller annan samförståndslösning. Denna skyldighet skall sålunda omfatta även indispositiva tvistemål.

Utredningen har studerat det danska systemet med "tilkendegivelser" som erbjuder parterna en speciell möjlighet att i tvistemål träffa en förlikning efter det att huvudförhandling har hållits. Utredningen föreslår att detta system prövas även i Sverige. Syste-

met innebär att domstolen efter huvudförhandlingen med parternas samtycke lämnar ett preliminärt besked till dessa om hur den kommer att döma i målet. Godtar parterna innehållet i detta besked, har de möjlighet att träffa en förlikning som kan stadfästas genom dom eller leda till att målet återkallas. Några hinder mot att tillämpa detta system även i Sverige torde i och för sig inte föreligga enligt gällande rätt. Utredningen föreslår emellertid att det uttryckligen anges i RB att rätten, om den efter huvudförhandlingen men före domen vill verka för en förlikning eller annan samförstånds lösning, får med parternas samtycke redovisa sin uppfattning om utgången i målet. Förslaget gäller såväl dispositiva som indispositiva tvistemål.

Avtal om att inte överklaga

Ett annat sätt för parterna i ett tvistemål att begränsa tid och kostnader och snabbt komma till avslut är att de träffar avtal om att inte överklaga domen i målet. Parterna kan ha ett intresse av att få saken rättsligt prövad utan att för den skull vilja riskera den tidsutdräkt och de kostnader som en prövning i flera instanser kan medföra. Utredningen föreslår att frågan om att ingå avtal att inte överklaga en dom alltid skall tas upp under ett tvistemåls förberedelse. Parterna föreslås få rätt att träffa ett sådant bindande avtal även i indispositiva tvistemål.

Summary

Introduction

The Commission was assigned the task of investigating ways and means of improving the procedural rules applicable to civil and criminal cases. Within the framework of this assignment it was at liberty to examine and propose relaxations of the fundamental principles of orality, immediacy and concentration laid down in the Code of Judicial Procedure. The principle of orality in this connection means that the statements made at the main hearing are presented orally; under the principle of immediacy the ruling of the court is to be based directly on the case material if a main hearing is held in the case; the principle of concentration means that the proceedings are to be concluded at one hearing or several hearings within a limited space of time. The Commission devoted special attention to striking a balance between orality and written presentations, to matters relating to evidence and to settlements out of court. Another important task was to investigate whether experimental legislation concerning the use of video technology in court proceedings could be adopted permanently. Finally, the Commission also dealt with other matters within the framework of its terms of reference.

The Commission based its investigation on a citizens' perspective, i.e. on the benefit of proposed changes and reforms to the citizen. Reform proposals should take into account the fact that the courts are not an end in themselves but should serve the interests of the citizens.

Use of modern sound and video technology

The Videoconferencing Pilot Scheme Act (1999:613) entered into force on January 1 2000. Under the Act, the parties in courts that take part in the pilot scheme can in certain circumstances appear in court within the meaning of the Code of Judicial Procedure by means of a videoconferencing system (i.e. by video link). Witnesses and others can also be heard by video link in certain circumstances.

The videoconferencing pilot scheme appears to be a success. The main features of the legislation should be adopted and applied to all ordinary courts of law, although as a general rule those who take part in court proceedings should still appear in the place where the proceedings are held.

The Commission proposes that the rules on appearance by video link should have general application. In other words, parties, persons who are summoned to give evidence and others should be allowed to take part in proceedings by video link on condition that this is not inappropriate in view of the purpose of the proceedings and other circumstances. Apart from taking into account the views of the parties concerned, the court should base its assessment in this connection in particular on the costs or inconvenience that would otherwise arise and whether any of the persons concerned is afraid to appear in person. The latter category includes injured parties and witnesses in cases involving organized crime. But victims of commonplace crimes, such as physical abuse of women, should also be allowed to take part by video link. However, caution and judgment must be exercised in making use of this option. In cases where persons are afraid to appear, consideration should always be given to the alternative of removing the potentially intimidating person from the court and letting him take part in the proceedings by listening in.

Parties should always have the right to appear in the place where the proceedings are conducted, i.e. normally in the courtroom. Others, in particular persons who are to give evidence, should be informed that they cannot receive full compensation if they appear in the courtroom although they have been summoned to appear by video link.

The Commission proposes that the sanctions provided by the Code of Judicial Procedure in the case of persons who fail to

appear at proceedings should also be applicable to persons who fail to take part by video link.

It should be possible to use video technology to ensure that persons who are banned from the courtroom because their presence has an intimidating effect should have the chance to follow the proceedings as well as possible.

The conditions governing participation in proceedings by telephone should be amended so as to be consistent with the rules on videoconferencing. Exceptions should be made in the case of prosecutors, injured parties in private actions, suspects and public defenders in proceedings for the issue of a warrant of arrest and criminal trials. There should never be any question of their taking part in such proceedings by telephone link alone. The rules on the use of telephone and video conferences should be assembled in one and the same section of the Code of Judicial Procedure.

Videoconferencing should also be allowed in the case of hearings conducted in accordance with the Court Procedure Act. The use of video technology and telephones should be regulated both as regards matters covered by that Act and the Bankruptcy Act, for example, by reference to the Code of Judicial Procedure.

The Commission also proposes that the term 'sound and video transmission' should be used as a generic term for video and related technologies. This would avoid restricting the legislation to current technology and terminology. For the same reason, the word 'telephone' in the Code should be replaced by 'sound transmission'.

Some trials involve so many people that there is not enough room in the courtroom for all participants and spectators. The Commission proposes that in certain circumstances courts should be required by law to arrange for parties and others to follow the proceedings by means of sound and/or video transmission in another room (court annexe) prepared for the purpose. Where special reasons exist, the court could also provide a court annexe in cases where there is not enough room for the audience in the courtroom. The Commission proposes that the regulations applying to courtrooms should also apply to court annexes.

General remarks on orality, written presentations and immediacy

The Code of Judicial Procedure is based on the principle that criminal and civil cases should be decided on the basis of an oral main hearing and that the judgment should be based solely on the oral statements made during that hearing. The purpose of the principles of orality and immediacy is to ensure the best possible examination of the evidence.

The rules in the Code of Judicial Procedure concerning the main hearing have been relaxed over the years, not least as a result of the work of the Judicial Procedure Commission and the legislation reforming proceedings in district courts (1987). In other procedural legislation, such as the 1971 Administrative Procedures Act and the 1996 Court Procedure Act, there are no rules concerning main hearings within the meaning of the Code of Judicial Procedure. According to the Administrative Procedures Act, the purpose of a hearing is not to establish a complete basis for a decision but only to complement the proceedings, which are mainly in writing, in one or more respects. The Court Procedure Act has the same structure. Both the Administrative Procedures Act and the Court Procedure Act appear to function well. This indicates that some cases and administrative procedures at least can be processed without applying the basic principles laid down in the Code of Judicial Procedure. It should be noted, however, that there has been some convergence between proceedings in the administrative courts and those in ordinary courts of law, since the use of oral statements has become more common in the former, while proceedings conducted in accordance with the Code of Judicial Procedure now allow more scope for written presentations.

Evidence generally plays a greater part in the ordinary courts than in the administrative courts, especially in criminal cases. There is no doubt that the principle of free examination of evidence, which includes free presentation and evaluation of evidence, should continue to be the foundation-stone on which legal proceedings in the ordinary courts are based. There is also a broad consensus that the principles of immediacy, orality and concentration laid down in the Code of Judicial Procedure offer the best guarantee for proper examination of the evidence.

In the light of the above remarks, the Commission does not propose merging the rules applying to proceedings in ordinary courts and those in administrative courts. It does, however, propose softening some of the rules in the Code of Judicial Procedure relating to the principles of orality and immediacy.

Main hearings and other hearings

The Commission considered the possibility of explicitly providing for hearings to deal with certain aspects of the case only, as in the administrative courts. In the Commission's view, the existing legislation already makes it possible to deal with aspects of civil cases orally at a pre-trial hearing, after which a ruling can be made without a formal main hearing. If the statements made at the pre-trial hearing are recorded in writing, they can serve as a basis for the ruling. Consequently, the Commission does not propose any rules concerning a new type of hearing.

However, the Commission proposes that the rules concerning pre-trial hearings should be made more uniform. All matters relating to the preparatory stage could be dealt with in the framework of a uniform hearing procedure. The same type of hearing should thus be used for the parties' views on the question at issue and for taking evidence and considering procedural issues. The same rules concerning non-appearance should in principle apply regardless of the matters to be dealt with at the hearing. One exception is hearings whose only purpose is to consider the question of procedural hindrances. In that case, the parties should be summoned in the same way as for hearings in cases in which a settlement is not possible.

The requirement that there must be special reasons for holding a hearing to prepare a criminal case should be abolished. Instead, a rule should be introduced providing that a hearing should be held if it is necessary for the preparation of the case or some other reason. As with the proposals relating to civil cases, all matters relating to the preparatory stage should be dealt with in a uniform hearing framework. The same type of hearing should also be used to examine the parties' presentations of their views on liability in the case and for the taking of evidence and procedural issues. However, special provisions should continue to apply to coercive measures.

As regards main hearings in civil cases, the Commission proposes adjusting the rules so that the general rule will no longer be to deliver a ruling after a main hearing. According to this proposal, a civil case should be decided after a main hearing if this is necessary for the judicial inquiry or for some other reason, or if a party who has not had the opportunity to make a proper oral presentation of his case so requests. The corollary of this is that a party who has had the opportunity to present his case orally at the preparatory stage would no longer have an absolute right to a main hearing regardless of the circumstances.

Main hearings should continue to be the normal procedure in criminal cases. However, it should not be necessary to hold a main hearing in a district court where there is no reason to impose a sanction other than a fine, unless a main hearing is demanded by a party or is necessary for the sake of the judicial inquiry or for some other reason. Before a case is decided without a main hearing in such circumstances the parties should be given the opportunity to finish presenting their case if they have not done so already.

If the prosecutor has any wishes as to the conduct of the case – for example, that judgment should be passed without a main hearing – he or she could make this clear in connection with the summons application. If there is a possibility of a ruling being made without a main hearing, the accused must be informed of this, and of his right to demand a main hearing, in the writ of summons.

The balance between orality and written presentations

The principles of orality and immediacy are not very important during the preparatory stage. During the preliminary proceedings the parties can refer to documents without the need to read them aloud. This is true even where the purpose of the proceedings is to provide a basis for a decision. Consequently, the Commission does not propose any new rules relating to orality and immediacy with respect to pre-trial hearings.

The opposite applies to main hearings. Only oral statements made during the main hearing can be used as a basis for the judgment in the case. This is scarcely consistent with a modern trial procedure that is adapted to the circumstances in the individual case. The Commission therefore proposes that the

parties in a civil case should be allowed by the court to refer to documents in the case in connection with the review of claims, responses to claims and presentation of the circumstances that are cited, and also in connection with the presentation of a case in a main hearing. The 'documents in the case' include sound and video recordings. The same should apply to criminal cases. In criminal cases, moreover, information about the personal circumstances of the accused could be presented in the form of references. The material to which reference is made would be considered material in the case and could therefore serve as a basis for the judgment.

Statements of case material

Under the present rules, the court is supposed to prepare a written summary of the parties' positions if this is in the interest of the case. The Commission proposes amending this rule by replacing the word 'summary' by 'statement', at the same time as it would be compulsory to draw up a statement where it is in the interest of the proceedings. Statements should contain information on each of the parties' claims, their attitude to the opposite party's claims, the circumstances referred to by parties in support of their claims and each party's attitude to the facts cited by the opposite party. This terminology should also be used in the rules on the recording of proceedings, the rules on the objectives set for the preparation of a civil case, the rules on the information to be supplied by the parties at a main hearing and the rules on the content of the judgment recital in civil cases. The proposed terminology only consists of minimum requirements. The intention is, by using uniform terminology and modern word processing techniques, to enable the courts to use a uniform document that can be expanded as the case proceeds.

As is normally the case at present, the statement should be drawn up by the court, but the court could order the parties to submit documentation for the purposes of the statement.

Taking of evidence outside the main hearing

The Commission proposes softening the rules governing the taking of evidence outside the main hearing. These rules should be

extended to include virtually all evidence that is submitted in the course of the trial apart from the main hearing.

The hearing of witnesses and parties under oath should – apart from the cases where this is already permitted – take place at the main hearing where it will probably not be necessary to hear them again at the main hearing or if it is possible that the case will be decided without a main hearing. The proposed changes relate both to hearings concerning an issue that will be considered at the main hearing, to procedural issues that will not be considered in connection with the main hearing, as well as to cases in which no main hearing will be held. Corresponding rules are proposed for inspections.

Where the court is to take a decision at the preparatory stage on a matter that will be considered once again in connection with the court's ruling, for example consideration of a provisional claim in a custody case, provision should only be made for hearing witnesses and parties outside the main hearing in exceptional circumstances or where this is permitted under special provisions.

Where evidence is heard outside the main hearing in a civil case that is amenable to out-of-court settlement, the evidence must not be heard again at the main hearing unless one of the parties so requests. The same will apply to civil cases that are amenable to settlement in which a new main hearing is held and the evidence has been given at the first hearing.

Hearings

The Commission considered the question whether it should be possible to use a recording of a previous hearing once again at the main hearing. A distinction should be made between hearings held in court and other hearings, for example police interrogations. Only hearings held in court should in certain circumstances replace or complement a hearing held in connection with the main hearing. The Commission proposes that it should be possible to start a hearing by playing a recording of or reading aloud the statement of the person in question if this may be assumed to further the hearing or is appropriate for some other reason. The parties and the court should be permitted to question the witness after the reading or recording. The proposed provision would make it unnecessary to repeat the entire hearing.

Written statements

The present prohibition against citing a written statement as evidence should be relaxed in civil cases. Parties should be allowed to submit a written statement or a recording if this is acceptable to the opposite party and is not obviously inappropriate. This applies to civil cases irrespective of whether or not a settlement is possible.

Case timetables

The rules on timetables for the hearing of civil cases should be tightened up. If a timetable is drawn up, the parties should be required to check continuously whether they can keep to it insofar as it concerns them and their evidence. If any difficulty arises in keeping to the timetable, this should be notified to the court immediately. If the court finds that the timetable cannot be maintained, it should notify the parties to that effect.

Introduction of evidence into the case by the courts

The Commission proposes that district courts should no longer be authorized to introduce evidence into a civil case in which a settlement is not possible, unless this is requested by one of the parties.

Rejection of evidence

The court should be permitted to reject evidence that is referred to where, despite all reasonable efforts, it proves impossible to take the evidence and the ruling of the court must not be further delayed. Evidence could, for example, be rejected where the court cannot find a witness that is cited.

Parties who are to give evidence in civil cases that are amenable to settlement should be summoned on pain of contempt to appear in person at the proceedings during which they are to be heard. Exceptions should be made in situations where the issue to be considered relates only to a procedural hindrance. A plaintiff who is to give evidence in a civil case that is amenable to settlement

should be summoned to appear in person, failing which his claim lapses.

The decision stage

Formulation of judgments

The Commission considered whether the rules relating to the formulation of judgments could or should be simplified. The Commission's view is that judges are duty bound to give reasons for their judgments. This applies not only to complex cases, but also to straightforward ones. Parties should not have to accept a judgment which does not explain why the court has made the ruling in question. The existing rules are already formulated in such a way that the court is required not to write anything that is unnecessary. Consequently, the Commission does not propose any amendment of the rules on the formulation of judgments.

Mediation, out-of-court settlements and other forms of amicable settlement

The Commission is in favour of mediation, out-of-court settlements and similar practices in civil cases. It does not propose any new rules on mediation. However, it does propose an extension of the court's obligation to try to achieve a settlement. This obligation should also apply to civil cases in which a settlement is not normally possible.

The Commission studied the Danish system of 'notices', which offers the parties the possibility of settling out of court after the main hearing. The Commission proposes that this system be tried in Sweden too. Under this system, the court gives the parties, with their consent, a preliminary notice of the ruling it intends to deliver. If the parties accept the content of this notice, they can agree on a settlement, which may be confirmed by a judgment or lead to the case being withdrawn. The existing legislation would not appear to present any obstacle to applying this system in Sweden too. However, the Commission proposes that it should be explicitly stipulated in the Code of Judicial Procedure that, where

the court wishes to encourage an out-of-court settlement after the main hearing but before the judgment is delivered, it may, with the parties' consent, inform them of the probable outcome of the case. This proposal applies to civil cases irrespective of whether or not a settlement is possible.

Agreements not to appeal

Another way for the parties in a civil case to save time and expense and reach a settlement quickly is for them to agree not to appeal against the decision in the case. While they may want to have their case examined by a court of law, they may not want to risk the time and expense involved in having it heard at several court levels. The Commission proposes that the question of agreements not to appeal should always be raised at the preparatory stage of a civil case. The parties should have the right to enter into such a binding agreement in all civil cases, including those in which a settlement is not possible.

Författningsförslag

1 Förslag till Lag om ändring i rättegångsbalken

Härigenom föreskrivs i fråga om rättegångsbalken¹

dels att nuvarande 35 kap. 9 §, 42 kap. 10 §, 43 kap. 8 §, 46 kap. 7 §, 47 kap. 10 och 21 §§ skall upphöra att gälla,

dels att 5 kap. 9 §, 6 kap. 3 och 4 §§, 9 kap. 5 §, 17 kap. 7 §, 35 kap. 6, 7, 13 och 14 §§, 36 kap. 16, 18 och 19 §§, 38 kap. 6 §, 39 kap. 2 §, 42 kap. 6, 8, 12, 16-18 och 20 §§, 43 kap. 3, 5, 7, 9, 13 och 15 §§, 44 kap. 2-4 och 7 §§, 45 kap. 4, 10 och 13 §§, 46 kap. 3, 6, 9 och 10 §§, 47 kap. 6, 12, 14, 17, 20 och 24 §§, 49 kap. 2 §, 50 kap. 10 och 17 §§, 51 kap. 10 och 17 §§, 52 kap. 11 §, 55 kap. 15 § samt rubriken till 45 kap. skall ha följande lydelse,

dels att det skall införas tre nya paragrafer, 5 kap. 10 och 11 §§ samt 45 kap. 10 a §, av följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

5 kap.

9 §²

Det ankommer på rättens ordförande att upprätthålla ordningen vid rättens sammanträden och att meddela de föreskrifter som behövs. *Han* får utvisa den som stör förhand-

Det ankommer på rättens ordförande att upprätthålla ordningen vid rättens sammanträden och att meddela de föreskrifter som behövs. *Ordföranden* får utvisa den som stör

¹ Senaste lydelse av 42 kap. 10 § 1987:747, 43 kap. 8 § 1987:747, 46 kap. 7 § 1987:747, 47 kap. 10 § 1987:747.

² Senaste lydelse 2001:177.

lingen eller på annat sätt uppträder *otillbörligt*. Han får också begränsa antalet åhörare i rättssalen för att undvika trängsel. Rätten får förbjuda att annan tar upp förhör på fonetisk väg, om det kan antas att upptagningen så besväras den som hörs att det blir till men för utredningen. *Fotografi får inte tas i rättssalen.*

Om någon som har utvisats tränger sig in i rättssalen eller om någon i övrigt inte lyder en tillsägelse som har meddelats för att upprätthålla ordningen får rätten förordna att han omedelbart skall tas i häkte och kvarhållas där så länge sammanträdet varar, dock inte längre än tre dagar.

Om säkerhetskontroll i domstol finns särskilda föreskrifter.

förhandlingen eller på annat sätt uppträder *olämpligt*. Ordföranden får också begränsa antalet åhörare i rättssalen för att undvika trängsel.

Rätten får förbjuda upptagning eller överföring av ljud under ett förhör, om det kan antas att upptagningen eller överföringen så besväras den som hörs att det blir till men för utredningen. *En upptagning eller överföring av bild i rättssalen får ske endast om det är tillåtet i lag.*

Om någon som har utvisats tränger sig in i rättssalen eller om någon i övrigt inte lyder en tillsägelse som har meddelats för att upprätthålla ordningen får rätten förordna att han eller hon omedelbart skall tas i häkte och kvarhållas där så länge sammanträdet varar, dock inte längre än tre dagar.

10 §

Om inte annat är föreskrivet i lag, skall vid sammanträden enligt denna balk, parter och andra som skall delta i sammanträdet infinna sig i rättssalen eller där sammanträdet annars hålls. Rätten får dock låta en part eller annan delta i ett sammanträde genom ljudöverföring eller ljud- och bildöverföring, om det inte är olämpligt med hänsyn till ändamålet med sammanträdet och övriga omständigheter. Vid bedömningen skall, utöver parternas

uppfattning i frågan, särskilt beaktas de kostnader eller olägenheter som annars skulle uppkomma och om någon känner stark rädsla för att vara närvarande.

En part har, med de begränsningar som följer av 11 §, alltid rätt att själv infinna sig där sammanträdet hålls.

Vid häktningsförhandling eller huvudförhandling i tingsrätt får åklagare, målsägande som för enskilt åtal, misstänkta och offentliga försvarare inte delta endast genom ljudöverföring.

11 §

Om inte alla som skall delta i ett sammanträde kan få plats i rättssalen skall rätten se till att de som inte får plats kan följa sammanträdet genom ljudöverföring eller ljud- och bildöverföring i en annan lokal som ställts i ordning för detta ändamål (sidosal). Om det finns särskilda skäl får rätten låta även åhörare som inte får plats i rättssalen följa sammanträdet på det sättet.

I fråga om sidosalar tillämpas 9 §. Rättens ordförande får uppdra åt annan att i sidosalen utöva ordförandens skyldigheter och befogenheter enligt 9 § första stycket.

6 kap.**3 §³**

Vid ett sammanträde skall följande antecknas:

1. tid och ställe för sammanträdet,
2. vilka som deltar i sammanträdet,
3. rättegångsfullmakter som ges muntligen inför domstolen,
4. när sammanträdet hålls inom stängda dörrar, anledningen till det,
5. *parternas yrkanden och in- vändningar samt medgivanden eller bestridanden av motpartens yrkanden,* 5. *vardera partens yrkanden och inställning till motpartens yrkanden,*
6. yrkanden av andra än parter samt parternas *medgivande eller bestridanden* av sådana yrkanden, 6. yrkanden av andra än parter samt parternas *inställning till* sådana yrkanden,
7. den utredning som läggs fram,
8. vad som iakttas vid en syn på stället, samt
9. det som i övrigt förekommer vid ett sammanträde, i den mån det kan ha betydelse för parterna eller för högre rätt att det antecknas.

Anteckningar skall göras i anslutning till sammanträdet.

Bestämmelserna i 4 kap. 13 § om jäv gäller för den som gör anteckningarna.

4 §⁴

Vid ett sammanträde som hålls under förberedelsen av ett mål och som inte endast avser bevisupptagning skall utöver vad som anges i 3 § följande antecknas:

1. *i korthet de omständigheter som parterna åberopar samt motpartens yttrande över dessa omständigheter,*

Vid ett sammanträde som hålls under förberedelsen av ett mål och som inte endast avser bevisupptagning skall, *i den omfattning det behövs,* utöver vad som anges i 3 § följande antecknas:

1. *de omständigheter som parterna åberopar till grund för sin talan samt partens inställning till vad motparten åberopat,*

³ Senaste lydelse 2000:172.

⁴ Senaste lydelse 2001:172.

2. de bevis som parterna vill åberopa och vad de vill styrka med varje bevis, samt

3. det som i övrigt behövs till ledning för *en huvudförhandling.* 3. det som i övrigt behövs *in- för målets avgörande.*

9 kap.

5 §⁵

Den som vid sammanträde inför rätten stör förhandlingen eller *fotograferar i rättssalen* eller bryter mot förbud, som har meddelats med stöd av 5 kap. 9 §, döms till penningböter. Till samma straff döms den som muntligen inför rätten eller i rättegångsskrift uttalar sig otillbörligt.

Den som vid *ett* sammanträde inför rätten stör förhandlingen eller *som utan tillstånd i rättssalen tar upp eller överför bild* eller bryter mot förbud, som har meddelats med stöd av 5 kap. 9 §, döms till penningböter. Till samma straff döms den som muntligen inför rätten eller i rättegångsskrift uttalar sig otillbörligt.

Första stycket gäller också i fråga om sådan sidosal som avses i 5 kap. 11 §.

17 kap.

7 §⁶

En dom skall avfattas skriftligen och i skilda avdelningar ange

1. domstolen samt tid och ställe för domens meddelande,
2. parterna samt deras ombud eller biträden,
3. domslutet,
4. *parternas yrkanden och in- vändningar samt de omständigheter som dessa grundats på* och 4. *vardera partens yrkanden, partens inställning till motpartens yrkanden, de omständigheter som parten åberopar till grund för sin talan samt partens inställning till vad motparten åberopat* och

5. domskälen med uppgift om vad som är bevisat i målet.

En högre rätts dom skall i den utsträckning det behövs innehålla en redogörelse för lägre rätts dom.

⁵ Senaste lydelse 1991:241.

⁶ Senaste lydelse 1994:1034.

Om en part har rätt att överklaga eller att ansöka om återvinning, skall det i domen anges vad han i så fall skall iaktta.

35 kap.

6 §

Det ankommer på parterna att sörja för bevisningen. Rätten äge ock, om det finnes erforderligt, självmant föranstälta om bevisning. Är saken sådan, att förlikning därom är tillåten, eller är fråga om ansvar för brott, som ej hör under allmänt åtal, må dock rätten ej utan framställning av part höra vittne, som ej förut hörts på parts begäran, eller meddela föreläggande om företeende av skriftligt bevis.

Det ankommer på parterna att sörja för bevisningen. Rätten får dock självmant inhämta bevisning i tvistemål där förlikning om saken inte är tillåten och i mål om brott som hör under allmänt åtal. Även utan begäran av part får i högre rätt omförhör alltid ske med den som redan har hörts i målet.

7 §

Finner rätten, att omständighet, som part vill bevisa, är utan betydelse i målet eller att erbjudet bevis ej erfordras eller uppenbart skulle bli utan verkan, må bevisningen ej tillåtas. Rätten äge ock avvisa erbjudet bevis, om bevisningen finnes med avsevärt ringare besvär eller kostnad kunna föras på annat sätt.

Rätten får avvisa bevisning

1. om den omständighet som part vill bevisa är utan betydelse i målet eller om bevisningen inte behövs eller uppenbart skulle bli utan verkan,
2. om bevisningen med avsevärt mindre besvär eller kostnad kan föras på annat sätt, eller
3. om en bevisupptagning trots rimliga ansträngningar inte kan genomföras och avgörandet inte bör fördröjas ytterligare.

13 §⁷

Vid huvudförhandlingen skall de bevis som upptagits utom huvudförhandlingen tas upp på nytt, om rätten finner detta vara

Vid huvudförhandlingen skall de bevis som upptagits utom huvudförhandlingen tas upp på nytt, om rätten finner detta vara

⁷ Senaste lydelse 2000:172.

av betydelse i målet och det inte föreligger hinder mot att ta upp beviset.

av betydelse i målet och det inte föreligger hinder mot att ta upp beviset. *I mål där förlikning om saken är tillåten får dock förnyad bevisupptagning inte ske, om ingen av parterna begär det.*

Har tingsrätten i ett mål som fullföljts till hovrätten tagit upp muntlig bevisning eller hållit syn på stället, behöver beviset tas upp på nytt endast om hovrätten finner detta vara av betydelse för utredningen. I högsta domstolen får de bevis som tagits upp av lägre rätt tas upp på nytt endast om det föreligger synnerliga skäl.

Om ett bevis inte tas upp på nytt, skall det läggas fram på lämpligt sätt.

14 §⁸

En berättelse, som någon har avgett skriftligen i anledning av en redan inledd eller förestående rättegång, eller en uppteckning av en berättelse, som någon i anledning av en sådan rättegång lämnat inför åklagare eller polismyndighet eller annars utom rätta, får *åberopas* som bevis i rättegången *endast*

En berättelse, som någon har avgett skriftligen i anledning av en redan inledd eller förestående rättegång, eller en uppteckning *eller inspelning* av en berättelse, som någon i anledning av en sådan rättegång lämnat inför åklagare eller polismyndighet eller annars utom rätta, får *läggas fram* som bevis i rättegången

1. om det är särskilt föreskrivet,
2. om förhör med den som lämnat berättelsen inte kan hållas vid eller utom huvudförhandling eller i övrigt inför rätten eller
3. om det finns särskilda skäl med hänsyn till de kostnader eller olägenheter som ett förhör vid eller utom huvudförhandling kan antas medföra, vad som kan antas stå att vinna med ett sådant förhör, berättelsens betydelse och övriga omständigheter.

I tvistemål får en berättelse som avses i första stycket läggas fram som bevis i rättegången, om parterna godtar det och det inte är uppenbart olämpligt.

Vad som sägs i första stycket

⁸ Senaste lydelse 1987:747.

om en skriftlig eller upptecknad berättelse skall också tillämpas i fråga om fonetisk eller liknande upptagning av en berättelse.

36 kap.

16 §⁹

Ett vittne skall avge sin berättelse muntligen. *Skriftliga vittnesberättelser får inte åberopas.* Vittnet får dock med rättsens medgivande använda sig av anteckningar till stöd för minnet.

Vid vittnesförhör får vad vittnet tidigare *anfört* inför rätta eller inför åklagare eller polismyndighet *förebringas* endast när vittnets berättelse vid förhöret avviker från vad han tidigare *anfört* eller när vittnet vid förhöret förklarar att han inte kan eller inte vill yttra sig.

Ett vittne skall avge sin berättelse muntligen. Vittnet får dock med rättens medgivande använda sig av anteckningar till stöd för minnet.

Vid vittnesförhör får vad vittnet tidigare *berättat* inför rätta eller inför åklagare eller polismyndighet *läggas fram* endast när vittnets berättelse vid förhöret avviker från vad han *eller hon* tidigare *berättat* eller när vittnet vid förhöret förklarar att han *eller hon* inte kan eller inte vill yttra sig.

Kan det antas främja förhörets genomförande eller är det av annat skäl lämpligt, får förhöret inledas med en uppspelning eller uppläsning av vad vittnet berättat vid tidigare förhör inför rätta. Parterna och rätten får därefter ställa frågor till vittnet.

18 §¹⁰

Om det finns anledning anta att ett vittne av rädsla eller annan orsak inte fritt berättar sanningen på grund av en parts eller någon åhörare närvaro, eller om part eller åhörare hindrar vittnet i hans berättelse genom att falla honom i talet eller på annat sätt, får rätten

⁹ Senaste lydelse 1987:747.

¹⁰ Senaste lydelse 1987:747.

förordna att parten eller åhöraren inte får vara närvarande vid förhöret.

Vittnesberättelse, som enligt första stycket lämnats i parts frånvaro, skall återges i behövlig omfattning när parten åter är närvarande. Parten skall beredas tillfälle att ställa frågor till vittnet.

När en vittnesberättelse enligt första stycket lämnas i en parts frånvaro, skall parten om möjligt få följa förhöret genom ljudöverföring eller ljud- och bildöverföring. I annat fall skall vittnesberättelsen återges i behövlig omfattning när parten åter är närvarande. Parten skall beredas tillfälle att ställa frågor till vittnet.

19 §¹¹

Förhör med ett vittne får äga rum utom huvudförhandling,

1. om det inte är möjligt för vittnet att infinna sig vid huvudförhandlingen eller

2. om en inställelse vid huvudförhandlingen skulle medföra kostnader eller olägenheter som inte står i rimligt förhållande till betydelsen av att förhöret hålls vid huvudförhandlingen.

1. om vittnet inte kan infinna sig vid huvudförhandlingen,

2. om en inställelse vid huvudförhandlingen skulle medföra kostnader eller olägenheter som inte står i rimligt förhållande till betydelsen av att förhöret hålls vid huvudförhandlingen, eller

3. om det kan antas att nytt förhör inte behöver hållas vid huvudförhandling eller att målet kan komma att avgöras utan sådan förhandling.

När rätten skall besluta i en fråga som skall prövas på nytt vid målets avgörande får vittnesförhör hållas utom huvudförhandling endast om det finns synnerliga skäl eller det är tillåtet enligt särskilda bestämmelser.

¹¹ Senaste lydelse 1987:747.

Om det är av synnerlig vikt för utredningen, får även annan handläggning äga rum i anslutning till förhör enligt första stycket.

38 kap.

6 §¹²

Bevisupptagning genom skriftlig handling får äga rum utom huvudförhandling,

1. om handlingen inte kan företes vid huvudförhandlingen, eller
2. om företeende vid huvudförhandlingen skulle medföra kostnader eller olägenheter som inte står i rimligt förhållande till betydelsen av att bevisupptagningen sker vid huvudförhandlingen.

Om det är av synnerlig vikt för utredningen, får även annan handläggning äga rum i anslutning till bevisupptagning enligt första stycket.

39 kap.

2 §¹³

Syn får äga rum utom huvudförhandling,

1. om syn inte kan hållas vid huvudförhandlingen <i>eller</i> 2. om syn vid huvudförhandlingen skulle medföra kostnader eller olägenheter som inte står i rimligt förhållande till betydelsen av att den hålls vid huvudförhandling.	1. om syn inte kan hållas vid huvudförhandlingen, 2. om syn vid huvudförhandlingen skulle medföra kostnader eller olägenheter som inte står i rimligt förhållande till betydelsen av att den hålls vid huvudförhandling, <i>eller</i>

3. om det kan antas att ny syn inte behöver hållas vid huvudförhandling eller att målet kan komma att avgöras utan sådan förhandling.

När rätten skall besluta i en fråga som skall prövas på nytt vid målets avgörande får syn hållas

¹² Senaste lydelse 1987:747.

¹³ Senaste lydelse 1987:747.

utom huvudförhandling endast om det finns synnerliga skäl eller det är tillåtet enligt särskilda bestämmelser.

Om det är av synnerlig vikt för utredningen, får även annan handläggning äga rum i anslutning till syn enligt första stycket.

42 kap.

6 §¹⁴

Utfärdas stämning, skall förberedelse i målet äga rum.

Förberedelsen har till syfte att klarlägga

1. parternas yrkanden och invändningar samt de omständigheter som parterna åberopar till grund för sin talan,

1. vardera partens yrkanden, partens inställning till motpartens yrkanden, de omständigheter som parten åberopar till grund för sin talan samt partens inställning till vad motparten åberopat,

2. i vad mån parterna är oense om åberopade sakförhållanden,

3. vilka bevis som skall förebringas och vad som skall styrkas med varje bevis,

4. om ytterligare utredning eller andra åtgärder behövs före målets avgörande och

4. om ytterligare utredning eller andra åtgärder behövs före målets avgörande,

5. om det finns förutsättningar för förlikning.

5. om det finns förutsättningar för förlikning eller annan samförståndslösning, och

6. om parterna har ingått eller avser att ingå avtal om att inte överklaga domen i målet.

Rätten skall driva förberedelsen med inriktning på ett snabbt avgörande av målet. Så snart det lämpligen kan ske bör rätten höra parterna angående målets handläggning och, om det inte på grund av målets beskaffenhet eller av något annat särskilt skäl är obehövligt, upprätta en tidsplan för denna.

Upprättas en tidsplan skall parterna fortlöpande kontrollera att denna kan hållas såvitt gäller

¹⁴ Senaste lydelse 2000:172.

dem och deras bevisning. Uppstår svårigheter att hålla tidsplanen skall detta genast anmälas till domstolen. Om domstolen finner att tidsplanen inte kan hållas skall parterna underrättas om detta.

8 §¹⁵

Under förberedelsen skall parterna var för sig ange de ytterligare omständigheter som de vill anföra samt yttra sig över vad motparten anfört. De skall också, i den mån det inte skett tidigare, uppge de bevis som de vill åberopa och vad de vill styrka med varje bevis. Skriftliga bevis som inte redan företetts skall genast framläggas. Parterna är skyldiga att på framställning av motparten uppge, vilka andra skriftliga bevis de innehar.

Rätten skall, allt efter målets beskaffenhet, vid förberedelsen verka för att tvistefrågorna blir klarlagda och att parterna anger allt som de vill åberopa i målet. Rätten skall genom frågor och påpekanden försöka avhjälpa otydligheter och ofullständigheter i parternas framställningar.

Rätten skall, allt efter målets beskaffenhet, vid förberedelsen verka för att tvistefrågorna blir klarlagda och att parterna anger allt som de vill åberopa i målet. Rätten skall genom frågor, påpekanden och förelägganden försöka avhjälpa otydligheter och ofullständigheter i parternas framställningar.

Rätten får bestämma att olika frågor eller delar av målet skall behandlas var för sig vid förberedelsen.

12 §¹⁶

I mål där förlikning om saken är tillåten skall parterna föreläggas att inställa sig till ett sammanträde vid påföljd att tredskodom annars kan komma att meddelas *mot den som uteblir*. Parter som skall infinna sig personligen skall också föreläggas vite.

I mål där förlikning om saken är tillåten skall parterna föreläggas att inställa sig till ett sammanträde *under förberedelsen* vid påföljd att tredskodom annars kan komma att meddelas. Parter som skall infinna sig personligen skall också föreläggas vite. *Parter som skall höras*

¹⁵ Senaste lydelse 1987:747.

¹⁶ Senaste lydelse 1987:747.

i bevissyfte skall dock föreläggas att infinna sig personligen vid sammanträdet vid påföljd att annars tredskodom kan komma att meddelas.

I mål där förlikning om saken inte är tillåten skall käranden föreläggas att inställa sig till ett sammanträde vid påföljd att *hans talan i målet* annars förfaller. *Skall han* infinna sig personligen, skall rätten också förelägga vite. Svaranden skall föreläggas vite.

Avser sammanträdet endast behandling av rättegångsfrågor, skall parterna i stället för förelägganden enligt första och andra styckena föreläggas vite.

I mål där förlikning om saken inte är tillåten skall käranden föreläggas att inställa sig till ett sammanträde *under förberedelsen* vid påföljd att *käromålet* annars förfaller. *En kärke* som skall infinna sig personligen, skall också föreläggas vite. *En kärke* som skall höras i bevissyfte skall dock föreläggas att infinna sig personligen vid sammanträdet vid påföljd att *käromålet* annars förfaller. Svaranden skall föreläggas vite.

Avser sammanträdet endast en fråga om rättegångshinder tillämpas andra stycket.

Om det behövs skall det i kallelsen anges vad som skall behandlas vid sammanträdet.

16 §¹⁷

Är det till fördel för handläggningen av målet, bör rätten innan förberedelsen avslutas göra en skriftlig sammanfattning av parternas ståndpunkter, så som de uppfattas av rätten. Parterna skall beredas tillfälle att yttra sig över sammanfattningen.

Är det till fördel för handläggningen av målet, skall rätten innan förberedelsen avslutas göra en sammanställning av vardera partens yrkanden, partens inställning till motpartens yrkanden, de omständigheter som parten åberopar till grund för sin talan samt partens inställning till

¹⁷ Senaste lydelse 1987:747.

vad motparten åberopat. Parterna skall beredas tillfälle att yttra sig över sammanställningen. Rätten får förelägga parterna att lämna underlag för sammanställningen.

17 §¹⁸

Är saken sådan att förlikning därom är tillåten, skall rätten, i den mån det är lämpligt med hänsyn till målets beskaffenhet och övriga omständigheter, verka för att parterna förlikas.

Rätten skall, om det inte är olämpligt med hänsyn till målets beskaffenhet och andra omständigheter, verka för att parterna förlikas eller på annat sätt når fram till en samförståndslösning.

Om det med hänsyn till målets beskaffenhet är lämpligare att särskild medling äger rum, kan rätten förelägga parterna att inställa sig till förlikningssammanträde inför medlare som förordnas av rätten.

18 §¹⁹

Ett mål avgörs efter huvudförhandling. Utan sådan förhandling får rätten dock

1. avgöra ett mål på annat sätt än genom dom,

2. meddela tredsdom,

3. meddela dom i anledning av talan som medgivits eller eftergivits,

4. stadfästa förlikning och

5. även i annat fall meddela dom, om huvudförhandling inte behövs med hänsyn till utredningen i målet och inte heller begärs av någon av parterna.

Ett mål skall avgöras efter huvudförhandling

1. om det behövs med hänsyn till utredningen i målet eller av något annat skäl är lämpligt, eller

2. om en part begär det och parten inte på annat sätt har fått tillfälle att muntligt utföra sin talan i tillräcklig omfattning.

Utan huvudförhandling får rätten alltid

1. avgöra ett mål på annat sätt än genom dom,

2. meddela tredsdom,

3. meddela dom med anledning av talan som medgetts eller eftergetts eller

4. stadfästa förlikning.

När ett mål avgörs utan

Innan ett mål avgörs med stöd

¹⁸ Senaste lydelse 1987:747.

¹⁹ Senaste lydelse 2000:172.

av första stycket 5, skall parterna, om de inte kan anses redan ha slutfört sin talan, beredas tillfälle till detta.

Innan ett mål avgörs genom tredsdom enligt 44 kap. 7 a eller 7 b §, gäller vad som sägs i *andra* stycket i fråga om käranden.

Innan ett mål avgörs genom tredsdom enligt 44 kap. 7 c §, gäller vad som sägs i *andra* stycket i fråga om svaranden.

huvudförhandling i annat fall än enligt andra stycket, skall parterna, om de inte kan anses redan ha slutfört sin talan, ges tillfälle till detta.

Innan ett mål avgörs genom tredsdom enligt 44 kap. 7 a eller 7 b §, gäller vad som sägs i *tredje* stycket i fråga om käranden.

Innan ett mål avgörs genom tredsdom enligt 44 kap. 7 c §, gäller vad som sägs i *tredje* stycket i fråga om svaranden.

20 §²⁰

Huvudförhandling för handläggning av rättegångsfråga eller del av saken, som kan avgöras särskilt, får hållas även om förberedelsen av målet i övrigt inte har avslutats.

Huvudförhandlingen får med parternas samtycke hållas i förenklad form, om det är möjligt med hänsyn till reglerna i 43 kap. 2 §. Sådan huvudförhandling kan äga rum i omedelbart samband med förberedelsen eller, under förutsättning att samma domare sitter i rätten, inom femton dagar från den dag då den muntliga förberedelsen avslutades. Oavsett parternas samtycke får huvudförhandling i förenklad form hållas i omedelbart samband med förberedelsen, om saken är uppenbar.

Om muntlig förberedelse hålls per telefon, får även huvudförhandling i förenklad form hållas per telefon i omedelbart samband med förberedelsen.

Vid huvudförhandling i förenklad form skall vad som ägt rum under det sammanträde då den muntliga förberedelsen avslutades anses ha ägt rum även vid huvudförhandlingen utan att det behöver upprepas vid denna.

²⁰ Senaste lydelse 2000:172.

43 kap.**3 §²¹**

Om det finns sådant hinder mot huvudförhandling som avses i 2 §, får huvudförhandlingen ändå påbörjas, om det kan antas att hindret kommer att undanröjas utan att ny huvudförhandling behöver hållas enligt 11 § tredje stycket och en uppdelning av förhandlingen inte är olämplig med hänsyn till målets beskaffenhet.

Inställs huvudförhandlingen, får rätten ändå ta upp muntlig bevisning, om det är tillåtet enligt reglerna för bevisupptagning utom huvudförhandling och den som skall höras finns tillgänglig.

Om det är av synnerlig vikt för utredningen, får även annan handläggning äga rum i anslutning till bevisupptagning enligt andra stycket.

Om bevisning upptas med stöd av andra eller tredje stycket, gäller i tillämpliga delar vad som föreskrivs om bevis som tas upp utom huvudförhandlingen.

Om bevisning upptas med stöd av andra stycket tillämpas vad som föreskrivs om bevis som tas upp utom huvudförhandlingen.

5 §²²

Förhandlingen skall vara muntlig. Parterna får ge in eller läsa upp skriftliga handlingar eller andra skriftliga anföranden endast om rätten finner att det skulle underlätta förståelsen av ett anförande eller i övrigt vara till fördel för handläggningen.

Vad en part har anfört under förberedelsen får inte läsas upp annat än om utsagan vid förhandlingen avviker från den tidigare utsagan eller parten underlåter att yttra sig eller det finns något annat särskilt skäl.

7 §

Vid förhandlingen skall käranden framställa sitt yrkande och svaranden angiva, huruvida han

Om det är lämpligt skall rätten inledningsvis kort redogöra för tvisteläget och vad som skall be-

²¹ Senaste lydelse 2000:172.

²² Senaste lydelse 1987:747.

medgiver eller bestrider det. Parterna skola vidare var i sin ordning utveckla sin talan och yttra sig över vad motparten anfört.

Då omständigheterna föranleda därtill, må vid förhandlingens början rätten kort redogöra för tvisteläget.

Vad part anfört under förberedelsen må icke uppläsa i annat fall, än då hans utsaga vid förhandlingen avviker från den tidigare utsagan eller han underlåter att yttra sig eller eljest särskilda skäl äro därtill.

Äger förhandling rum, ehuru ena parten icke är tillstädes, skall genom rättens försorg, i den mån det erfordras, ur handlingarna framläggas vad han anfört.

handlas vid huvudförhandlingen.

Vardera parten skall sedan ange sina yrkanden och sin inställning till motpartens yrkanden, de omständigheter som de åberopar till grund för sin talan samt sin inställning till vad motparten åberopat. Vardera parten får sedan ytterligare utveckla sin talan.

Härefter skall bevisningen läggas fram. Skall en part höras i bevissyfte, bör förhöret äga rum innan vittnesbevisning tas upp rörande den omständighet förhöret gäller.

Om huvudförhandling hålls trots att ena parten inte är närvarande skall rätten, i den mån det behövs, se till att det som parten tidigare har anfört läggs fram ur handlingarna.

Vid sina framställningar enligt andra stycket och vid framläggande av bevisning i skriftlig form får parterna med rättens tillstånd hänvisa till handlingar i målet.

9 §

Efter bevisningens förebringande äge parterna anföra vad de till slutanförande av sin talan akta nödigt.

Sedan bevisningen lagts fram får parterna hålla slutanföranden.

13 §²³

Vid fortsatt huvudförhandling skall handläggningen fortsätta där den slutade vid den tidigare förhandlingen.

Vid ny huvudförhandling Vid ny huvudförhandling

²³ Senaste lydelse 2000:172.

skall målet företas till fullständig handläggning. Bevis, som upptagits vid tidigare handläggning, skall tas upp på nytt, om rätten finner detta vara av betydelse i målet och det inte finns hinder mot att ta upp beviset. Om bevis inte tas upp på nytt, skall det läggas fram på lämpligt sätt.

skall målet företas till fullständig handläggning. Bevis, som upptagits vid tidigare handläggning, skall tas upp på nytt, om rätten finner detta vara av betydelse i målet och det inte finns hinder mot att ta upp beviset. *I mål där förlikning om saken är tillåten får dock förnyad bevisupptagning inte ske, om ingen av parterna begär det.* Om bevis inte tas upp på nytt, skall det läggas fram på lämpligt sätt.

15 §

Om rätten sedan huvudförhandlingen avslutats men innan domen meddelas vill verka för en förlikning eller annan samförståndslösning, får rätten med parternas samtycke för dem redovisa sin uppfattning om utgången i målet.

44 kap.

2 §

Uteblir, då saken är sådan, att förlikning därom är tillåten, ena parten från sammanträde för muntlig föreberedelse och har föreläggande meddelats honom att komma tillstädes vid påföljd att annars tredskodom eljest må meddelas mot honom, skall om den tillstädeskomna parten yrkar det, sådan dom meddelas. Yrkas ej tredskodom, skall målet avskrivas.

Är det svaranden, som uteblir, må dock på yrkande av käranden målet utsättas till

Uteblir ena parten från ett sammanträde under förberedelsen av ett mål där förlikning om saken är tillåten, skall tredskodom meddelas på yrkande av motparten, om den som uteblivit kallats vid påföljd av sådan dom. Yrkas inte tredskodom, skall målet avskrivas.

Är det svaranden som uteblir, får dock på yrkande av käranden målet sättas ut till ett nytt sam-

fortsatt muntlig förberedelse. Kommer svaranden ej heller då tillstådes, gälle vad i första stycket stadgas.

manträde. Inställer sig svaranden inte heller till detta gäller första stycket.

Första och andra styckena tillämpas också när en part, som förelagts att infinna sig personligen vid sammanträdet vid påföljd av tredskodom, underlåter att följa föreläggandet.

Avser sammanträdet endast en fråga om rättegångshinder skall i stället målet avskrivas, om käranden kallats att infinna sig vid påföljd att käromålet annars förfaller men underlåter att följa föreläggandet.

3 §

Uteblir, då saken är sådan, att förlikning därom ej är tillåten, käranden från sammanträde för muntlig förberedelse och har föreläggande meddelats honom att komma tillstådes vid påföljd att hans talan i målet eljest förfaller, skall målet avskrivas.

Uteblir svaranden och har vite förelagts honom, äge rätten i stället för att förelägga nytt vite förordna, att han skall hämtas till rätten antingen omedelbart eller till senare dag.

Uteblir en kärande från ett sammanträde under förberedelsen av ett mål där förlikning om saken inte är tillåten, skall målet avskrivas om käranden kallats vid påföljd att käromålet annars förfaller.

Uteblir svaranden och har vite förelagts honom eller henne, får rätten i stället för att förelägga nytt vite förordna, att svaranden skall hämtas till rätten antingen omedelbart eller till senare dag.

Första stycket tillämpas också när en kärande, som förelagts att infinna sig personligen vid sammanträdet vid påföljd att käromålet annars förfaller, underlåter att följa föreläggandet.

Om parts utevaro från rättegångstillfälle för huvudförhandling gälla vad i 1 §, 2 § första stycket och 3 § sägs.

Har föreläggande meddelats part att komma tillstådes vid påföljd att annars tredsdom må meddelas mot honom eller målet må avgöras utan hinder av hans utevaro, och meddelas ej tredsdom, äge rätten på yrkande av den tillstådeskomna parten företaga målet till förhandling. Framställs ej sådant yrkande skall målet avskrivas.

Utebliva båda parterna eller endera från särskilt sammanträde för behandling av rättegångsfråga, må fråga avgöras utan hinder därav.

4 §

Om en part uteblir eller underlåter att infinna sig personligen vid en huvudförhandling tillämpas 1-3 §§.

Har föreläggande meddelats en part att inställa sig vid påföljd att annars tredsdom kan komma att meddelas eller målet kan avgöras utan hinder av hans eller hennes utevaro, och meddelas inte tredsdom, får rätten på yrkande av den part som inställt sig ändå genomföra huvudförhandlingen. Framställs inte något sådant yrkande skall målet avskrivas.

7 §

Uteblir båda parterna eller en av dem från ett sammanträde under förberedelsen där en rättegångsfråga skall prövas eller bevisupptagning ske, får ändå frågan prövas eller beviset tas upp.

45 Kap.

Om väckande av allmänt åtal

Om väckande av allmänt åtal, om måls beredning och om avgörande av mål utan huvudförhandling

I stämningsansökan skall åklagaren uppgiva:

1. den tilltalade;
2. målsäganden, om sådan finnes;
3. den brottsliga gärningen

4 §²⁴

I stämningsansökan skall åklagaren uppgive:

1. den tilltalade;
2. målsäganden, om sådan finns;
3. den brottsliga gärningen

²⁴ Senaste lydelse 1973:45.

med angivande av tid och plats för dess förövande och de övriga omständigheter, som *erfordras* för dess kännetecknande, samt det eller de lagrum, som *äro* tillämpliga;

4. de bevis *han vill åberopa* och vad *han vill styrka* med varje särskilt bevis; samt

5. de omständigheter, som *beta* domstolens behörighet, om *ej denna framgår av vad eljest anföres*.

Vill åklagaren i samband med åtalets väckande enligt 22 kap. 2 § väcka talan om enskilt anspråk, skall *han* i ansökan *uppgiva* anspråket och de omständigheter, *vara* det grundas, samt de bevis, som åberopas, och vad *han vill styrka* med varje särskilt bevis.

Om den tilltalade är eller har varit *anhållen, häktad eller tagen i förvarsarrest* på grund av misstanke om brott som omfattas av åtalet, skall åklagaren *angiva* detta i stämningens ansökan. Uppgift skall dessutom lämnas om tiden för frihetsberövandet.

med angivande av tid och plats för dess förövande och de övriga omständigheter, som *behövs* för dess kännetecknande, samt det eller de lagrum, som *är* tillämpliga;

4. de bevis *som åberopas* och vad *som skall styrkas* med varje särskilt bevis; samt

5. de omständigheter, som *gör domstolen behörig*, om *inte behörigheten framgår på annat sätt*.

Vill åklagaren i samband med åtalets väckande enligt 22 kap. 2 § väcka talan om enskilt anspråk, skall i ansökan *lämnas uppgift om* anspråket, de omständigheter *som* det grundas på samt de bevis som åberopas och vad *som skall styrkas* med varje särskilt bevis.

Om den tilltalade är eller har varit *anhållen eller häktad* på grund av misstanke om brott som omfattas av åtalet, skall åklagaren *ange* detta i stämningens ansökan. Uppgift skall dessutom lämnas om tiden för frihetsberövandet.

Har åklagaren några önskemål om hur målet skall handläggas, bör detta anges i stämningens ansökan.

Ansökan skall vara undertecknad av åklagaren.

10 §²⁵

I stämningen skall rätten även

I stämningen skall rätten även

²⁵ Senaste lydelse 1987:747.

förelägga den tilltalade att muntligen eller skriftligen uppge vilken bevisning *han åberopar* och vad *han vill styrka* med varje bevis. Detta gäller dock inte, om det på grund av den tilltalades erkännande eller andra omständigheter kan antas att uppgift om bevisning inte behövs.

förelägga den tilltalade att muntligen eller skriftligen uppge vilken bevisning *som åberopas* och vad *som skall styrkas* med varje bevis. Detta gäller dock inte, om det på grund av den tilltalades erkännande eller andra omständigheter kan antas att uppgift om bevisning inte behövs.

De skriftliga bevis som åberopas bör ges in samtidigt med att bevisuppgift lämnas.

Om det behövs för att huvudförhandlingen skall kunna genomföras på ett ändamålsenligt sätt får rätten också förelägga den tilltalade att skriftligen redovisa sin inställning till åtalet och grunden för den.

Om målet kan komma att avgöras utan huvudförhandling skall den tilltalade upplysas om detta och om sin rätt till sådan förhandling.

10 a §

Ett mål avgörs efter huvudförhandling. Utan sådan förhandling får rätten dock

- 1. avgöra mål på annat sätt än genom dom,*
- 2. meddela frikännande dom sedan åtalet lagts ned,*
- 3. meddela dom i mål där det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter, om huvud förhandling varken begärs av någon av parterna eller är påkallad med hänsyn till utredningen i målet eller av något annat skäl.*

Innan ett mål avgörs enligt första stycket 3 skall parterna beredas tillfälle att slutföra sin talan

om de inte redan kan anses ha gjort detta.

13 §²⁶

Om särskilda skäl föreligger, får rätten hålla sammanträde för förberedelse med parter och andra som berörs. I fråga om kallelse av parter skall 15 § tillämpas.

Uteblir någon som kallats till sammanträdet, får detta ändå hållas, om det främjar *förebere-
delsens syfte*. Om den som uteblivit förelagts vite, får rätten besluta att nytt vite skall föreläggas eller att han skall hämtas till rätten.

Vad som sägs om sammanträde per telefon i 42 kap. 10 § skall gälla även vid sammanträde enligt denna paragraf.

Om det behövs för målets beredning eller av annat skäl skall rätten hålla sammanträde med parter och andra som berörs. I fråga om kallelse av parter skall 15 § tillämpas.

Uteblir någon som kallats till sammanträdet, får detta ändå hållas, om det främjar *beredningen av målet*. Uteblir någon från ett sammanträde där en *rättegångsfråga skall prövas eller bevisupptagning ske*, får ändå frågan prövas eller beviset tas upp. Om den som uteblivit förelagts vite, får rätten besluta att nytt vite skall föreläggas eller att han skall hämtas till rätten.

I fråga om sammanträden för prövning av tvångsmedel finns bestämmelser i 24-27 kap.

46 kap.

3 §²⁷

Om det finns sådant hinder mot huvudförhandling som avses i 2 § första stycket 4–6, får huvudförhandlingen ändå påbörjas, om det kan antas att hindret kommer att undanröjas utan att ny huvudförhandling behöver hållas enligt 11 § tredje stycket och en uppdelning av förhandlingen inte är olämplig med hänsyn till målets beskaffenhet.

Inställs huvudförhandlingen, får rätten ändå ta upp muntlig bevisning, om det är tillåtet enligt reglerna för bevisupptagning utom huvudförhandling och den som skall höras finns tillgänglig.

²⁶ Senaste lydelse 1987:747.

²⁷ Senaste lydelse 2000:172.

Om det är av synnerlig vikt för utredningen, får även annan handläggning äga rum i anslutning till bevisupptagning enligt andra stycket.

Om bevisning upptas med stöd av andra eller tredje stycket, gäller i tillämpliga delar vad som föreskrivs om bevis som tas upp utom huvudförhandlingen.

Om bevisning upptas med stöd av andra stycket tillämpas vad som föreskrivs om bevis som tas upp utom huvudförhandlingen.

6 §²⁸

Vid huvudförhandlingen skall åklagaren framställa sitt yrkande. Den tilltalade skall uppmanas att kort ange sin ståndpunkt och grunden för den. Åklagaren skall därefter utveckla sin talan. Målsäganden och den tilltalade skall i den mån det behövs beredas tillfälle att utveckla sin talan.

Härefter skall målsäganden och den tilltalade höras och annan bevisning förebringas. Förhör med målsäganden och den tilltalade bör äga rum innan vittnesbevisning tas upp rörande den omständighet som förhöret gäller.

Om huvudförhandling äger rum trots att målsäganden eller den tilltalade inte är närvarande, skall rätten i den mån det behövs tillse att ur handlingarna läggs fram vad han anfört.

Om huvudförhandling hålls trots att målsäganden eller den tilltalade inte är närvarande, skall rätten i den mån det behövs se till att det som han eller hon tidigare anfört läggs fram ur handlingarna.

Vid genomgång av yrkanden, inställning till yrkanden, utvecklande av talan och framläggande av bevisning i skriftlig form får parterna med rättens tillstånd hänvisa till handlingar i målet.

9 §

Är brottet sådant, att annan påföljd än böter synes kunna

I den mån det behövs skall rätten lägga fram uppgifter om

²⁸ Senaste lydelse 1987:747.

*ifrågakomma, eller förekommer den tilltalade från belastnings-
eljest särskild anledning därtill, registret och annan utredning om
skall utredning förebringas rörande den tilltalades personliga för-
de straff, som tidigare ådömts den hållanden. Sådana uppgifter får
tilltalade, samt angående hans läggas fram genom hänvisning till
levnadsomständigheter och de handlingar i målet.
personliga förhållanden, som
kunna antagas vara av betydelse.*

10 §

Efter bevisningens förebringande äge parterna anföra vad de till slutanförande av sin talan akta nödigt. Sedan bevisningen lagts fram får parterna hålla slutanföranden.

47 kap.6 §²⁹

Utfärdas stämning, skall förberedelse i målet äga rum.

Förberedelsen har till syfte att klarlägga

1. den tilltalades inställning till åtalet och grunden för den,
2. vilka bevis som skall förebringas och vad som skall styrkas med varje bevis samt
3. om ytterligare utredning eller andra åtgärder behövs före målets avgörande.

Rätten skall driva förberedelsen med inriktning på ett snabbt avgörande av målet. Så snart det lämpligen kan ske bör rätten höra parterna angående målets handläggning och, om det inte på grund av målets beskaffenhet eller av något annat särskilt skäl är obehövligt, upprätta en tidsplan för denna.

Upprättas en tidsplan skall parterna fortlöpande kontrollera att denna kan hållas såvitt gäller dem och deras bevisning. Uppstår svårigheter att hålla tidsplanen skall detta genast anmälas till domstolen. Om domstolen finner att tidsplanen inte kan hållas skall parterna underrättas om detta.

²⁹ Senaste lydelse 2000:172.

12 §³⁰

Målsäganden skall föreläggas att inställa sig till ett sammanträde vid påföljd att han annars förlorar sin rätt att föra talan om brottet. Skall han infinna sig personligen, skall rätten också förelägga vite. Den tilltalade skall föreläggas vite. Rätten förordnar om inställandet av den som är häktad.

Målsäganden skall föreläggas att inställa sig till ett sammanträde *under förberedelsen* vid påföljd att han *eller hon* annars förlorar sin rätt att föra talan om brottet. Skall *målsäganden* infinna sig personligen, skall rätten också förelägga vite. *En målsägande som skall höras i bevissyfte skall dock föreläggas att infinna sig personligen vid sammanträdet vid påföljd att han eller hon annars förlorar sin rätt att föra talan om brottet.* Den tilltalade skall föreläggas vite. Rätten förordnar om inställandet av den som är häktad.

Avser sammanträdet endast behandling av rättegångsfrågor skall målsäganden i stället för föreläggande enligt första stycket föreläggas vite.

14 §

Uteblir målsäganden från sammanträde för muntlig förberedelse och har föreläggande meddelats honom att komma tillstådes vid påföljd att han eljest förlorar sin rätt att tala å brottet, skall om den tilltalade yrkar det, förklaring härom givas; göres ej sådant yrkande, skall målet avskrivas.

Uteblir den tilltalade och har vite förelagts honom, äge rätten i stället för att förelägga nytt vite förordna, att *han* skall

Uteblir en målsägande från ett sammanträde under förberedelsen, skall rätten på yrkande av den tilltalade, förklara att målsäganden har förlorat sin rätt att föra talan om brottet, om målsäganden kallats vid sådan påföljd. Yrkas inte detta skall målet avskrivas.

Uteblir den tilltalade och har vite förelagts honom *eller henne*, får rätten i stället för att förelägga nytt vite förordna, att *den*

³⁰ Senaste lydelse 1987:747.

hämtas till rätten antingen omedelbart eller till nästa dag.

tilltalade skall hämtas till rätten antingen omedelbart eller till nästa dag.

Första stycket tillämpas också när en målsägande, som förelagts att infinna sig personligen vid sammanträdet vid påföljd att han eller hon annars förlorar sin rätt att föra talan om brottet, underlåter att följa föreläggandet.

17 §

Utebliva under förberedelsen båda parterna eller endera från särskilt sammanträde för behandling av rättegångsfråga, må frågan avgöras utan hinder därav.

Uteblir båda parterna eller en av dem från ett sammanträde under förberedelsen där en rättegångsfråga skall prövas eller bevisupptagning ske, får ändå frågan prövas eller beviset tas upp.

20 §³¹

Är det till fördel för handläggningen av målet, bör rätten innan förberedelsen avslutas göra en skriftlig sammanfattning av parternas ståndpunkter, så som de uppfattas av rätten. Parterna skall beredas tillfälle att yttra sig över sammanfattningen.

Är det till fördel för handläggningen av målet, skall rätten innan förberedelsen avslutas göra en sammanställning av vardera partens yrkanden, partens inställning motpartens yrkanden, de omständigheter som parten åberopar till grund för sin talan samt partens inställning till motpartens åberopanden. Parterna skall beredas tillfälle att yttra sig över sammanställningen. Rätten får förelägga parterna att lämna underlag för sammanställningen.

24 §³²

Vid enskilt åtal tillämpas i övrigt 45 kap. 1 § tredje stycket

Vid enskilt åtal tillämpas i övrigt 45 kap. 1 § tredje stycket,

³¹ Senaste lydelse 1987:747.

³² Senaste lydelse 2000:172.

samt 2, 3, 5, 6, 8, 12 och 17 §§. 2, 3, 5, 6 och 8 §§, 10 § fjärde stycket samt 10 a, 12 och 17 §§.

Beträffande huvudförhandling i mål om enskilt åtal tillämpas bestämmelserna i 46 kap. med följande avvikelser.

1. I fråga om kallelse till huvudförhandling som återupptas efter uppehåll och föreläggande för part gäller det som sägs i 23 § i detta kapitel.

2. Om båda parterna uteblir från huvudförhandling, skall målet avskrivas. I fråga om påföljd för målsägande som uteblir eller underlåter att infinna sig personligen samt om måls återupptagande tillämpas bestämmelserna i 14-16 och 18 §§ i detta kapitel. Uteblir båda parterna eller en av dem från ett särskilt sammanträde för behandling av rättegångsfråga, får frågan avgöras utan hinder av detta.

2. Om båda parterna uteblir från huvudförhandling, skall målet avskrivas. I fråga om påföljd för målsägande som uteblir eller underlåter att infinna sig personligen samt om måls återupptagande tillämpas bestämmelserna i 14-16 och 18 §§ i detta kapitel. Uteblir båda parterna eller en av dem från en huvudförhandling för handläggning av en rättegångsfråga, får frågan avgöras utan hinder av detta.

3. Då mål sätt ut till fortsatt eller ny huvudförhandling, får rätten i stället för åtgärd som avses i 46 kap. 12 § besluta att förberedelsen skall äga rum på nytt samt meddela föreskrifter om detta.

49 kap.

2 §³³

Har parterna skriftligen avtalat att inte överklaga en dom som meddelas med anledning av en uppkommen tvist eller en framtida tvist som kan härledas till visst rättsförhållande, gäller avtalet, om förlikning om saken är tillåten. Ett avtal som ingåtts före tvistens uppkomst gäller dock inte i mål som avses i 1 kap. 3 d § första stycket.

En utfästelse att inte överklaga

Har parterna skriftligen eller inför rätten avtalat att inte överklaga en dom som meddelas med anledning av en uppkommen tvist eller en framtida tvist som kan härledas till visst rättsförhållande, gäller avtalet. Ett avtal som ingåtts före tvistens uppkomst gäller dock inte i mål som avses i 1 kap. 3 d § första stycket.

En utfästelse om att inte över-

³³ Senaste lydelse 1994:1034.

*som har gjorts efter domen gäller, klaga en dom i tvistemål gäller,
om förlikning om saken är till- om den har gjorts efter domen.
låten.*

50 kap.

10 §³⁴

Hovrätten skall sända över svarsskrivelsen till klaganden.

Om det behövs, får hovrätten besluta om ytterligare skriftväxling under förberedelsen. Hovrätten får också meddela närmare bestämmelser om skriftväxlingen och därvid bestämma i vilket avseende parten skall yttra sig. En part får föreläggas att ge in mer än en skrivelse endast om det finns särskilda skäl.

Under förberedelsen får sammanträde hållas, om det behövs för en ändamålsenlig handläggning av målet. I fråga om ett sådant sammanträde tillämpas bestämmelserna i 16 § första stycket och andra stycket första meningen, 21 § första stycket första meningen och 22 §.

Vad som sagts om sammanträde per telefon i 42 kap. 10 § skall gälla även vid sammanträde enligt denna paragraf.

17 §³⁵

I övrigt skall det som sägs i 43 kap. 1-6 §§, 8 § *andra-fjärde styckena* och 10-14 §§ tillämpas i fråga om huvudförhandling i hovrätten. Reglerna i 16 § i detta kapitel skall dock tillämpas i fråga om kallelser till huvudförhandling som återupptas efter uppehåll och förelägganden för parterna.

I övrigt skall det som sägs i 43 kap. 1-6 §§, 7 § *tredje stycket andra meningen och femte stycket, 10-12 §§, 13 § första stycket, andra stycket första meningen och tredje stycket samt 14 §* tillämpas i fråga om huvudförhandling i hovrätten. Reglerna i 16 § i detta kapitel skall dock tillämpas i fråga om kallelser till huvudförhandling som återupptas efter uppehåll och förelägganden för parterna.

³⁴ Senaste lydelse 1999:84.

³⁵ Senaste lydelse 2000:172.

51 kap.**10 §³⁶**

Hovrätten skall sända över svarsskrivelsen till klaganden. Uppgift om målsägandes eller vittnens ålder, yrke och bostadsadress som saknar betydelse för åtalet skall inte framgå av de handlingar som sänds över till den tilltalade i mål om allmänt åtal.

Om det behövs, får hovrätten besluta om ytterligare skriftväxling under förberedelsen. Hovrätten får också meddela närmare bestämmelser om skriftväxlingen och därvid bestämma i vilket avseende parten skall yttra sig. En part får föreläggas att ge in mer än en skrivelse endast om det finns särskilda skäl.

Under förberedelsen får sammanträde hållas, om det behövs för en ändamålsenlig handläggning av målet. I fråga om ett sådant sammanträde tillämpas bestämmelserna i 16 § första stycket och andra stycket första meningen, 21 § första stycket första meningen och 22 §. Hovrätten får besluta att den som är anhållen eller häktad skall inställas till sammanträdet.

Vad som sagts om sammanträde per telefon i 45 kap. 13 § och 47 kap. 10 § skall gälla även vid sammanträde enligt denna paragraf.

17 §³⁷

I övrigt skall det som sägs i 46 kap. 1-5 §§, 6 § andra stycket, 7-9, 11, 13, 16, och 17 §§ tillämpas i fråga om huvudförhandling i hovrätten. Reglerna i 16 § i detta kapitel skall dock tillämpas i fråga om kallelser till huvudförhandling som återupptas efter uppehåll och förelägganden för parterna.

I övrigt skall det som sägs i 46 kap. 1-5 §§, 6 § andra och fjärde styckena, 8, 9, 11, 13, 16 och 17 §§ tillämpas i fråga om huvudförhandling i hovrätten. Reglerna i 16 § i detta kapitel skall dock tillämpas i fråga om kallelser till huvudförhandling som återupptas efter uppehåll och förelägganden för parterna.

När ett mål sätts ut till fortsatt eller ny huvudförhandling, får hovrätten besluta om lämpliga åtgärder för att målet skall kunna slutföras vid den förhandlingen.

I fråga om sådana åtgärder gäller 10-12 §§ i detta kapitel.

³⁶ Senaste lydelse 1999:84.

³⁷ Senaste lydelse 2000:172.

52 kap.11 §³⁸

Om det är nödvändigt för utredningen i målet att en part eller någon annan hörs muntligen, får hovrätten besluta om detta på lämpligt sätt. Hovrätten skall besluta att den som är anhållen eller häktad skall inställas till förhöret.

Det som sägs i 43 kap. 8 § fjärde stycket gäller även vid ett förhör enligt första stycket.

Om hovrätten beslutat häkta någon som inte är personligen närvarande vid rätten, skall 24 kap. 17 § tredje och fjärde styckena tillämpas.

55 kap.15 §³⁹

Vid rättegången i Högsta domstolen skall i övrigt följande bestämmelser tillämpas:

1. i tvistemål, 50 kap. 10 § tredje och fjärde styckena, 12 §, 14-22 §§, 24 § och 25 § första och andra styckena och

2. i brottmål, 51 kap. 8 § fjärde stycket, 10 § tredje och fjärde styckena, 12 §, 14-22 §§, samt 23 a, 24, 25 och 30 §§.

Vid rättegången i Högsta domstolen skall i övrigt följande bestämmelser tillämpas:

1. i tvistemål, 50 kap. 10 § tredje stycket, 12 §, 14-22 §§, 24 § och 25 § första och andra styckena och

2. i brottmål, 51 kap. 8 § fjärde stycket, 10 § tredje stycket, 12 §, 14-22 §§, samt 23 a, 24, 25 och 30 §§.

Det som sägs i 50 kap. 26-29 §§ rörande tvistemål samt i 51 kap. 26-29 §§ rörande brottmål om undanröjande av tingsrätts dom och om återförvisning gäller för Högsta domstolen i fråga om lägre rätts dom.

1. Denna lag träder i kraft den 1 januari 2003.

2. Har ett åtal väckts före ikraftträdandet, får 45 kap. 10 a § första stycket 3 inte tillämpas utan att den tilltalade enligt 45 kap. 10 § har upplysts om att målet kan komma att avgöras utan huvudförhandling om han eller hon inte begär en sådan förhandling.

³⁸ Senaste lydelse 1994:1034.

³⁹ Senaste lydelse 1994:1034.

2 Förslag till Lag om ändring i lagen (1996:242) om domstolsärenden

Härigenom föreskrivs i fråga om lagen (1996:242) om domstolsärenden *dels* att 19 § skall upphöra att gälla, *dels* att 21, 24 och 25 §§ skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

21 §

I fråga om offentlighet och ordning vid ett sammanträde tillämpas 5 kap. 1-5 och 9 § rättegångsbalken.

Under sammanträdet skall det föras anteckningar om vad som förekommer vid detta när det gäller yrkanden, medgivanden, bestridanden, åberopanden, invändningar och erkännanden samt om den utredning som läggs fram. Har sammanträdet begränsats enligt 13 §, skall även det antecknas.

24 §

Vid sammanträde får vittnesförhör hållas. Förhöret får hållas under ed. I övrigt tillämpas 36 kap. 1-18 och 20-25 §§ rättegångsbalken på förhöret.

Förhöret får hållas på telefon, om det är lämpligt med hänsyn till bevisningens art och övriga omständigheter eller om bevisupptagning vid ett sammanträde inför domstolen skulle medföra kostnader eller olägenheter som inte står i rimligt förhållande till betydelsen av att beviset tas upp på sådant sätt. Vid bevisupptagning på telefon gäller inte rättegångsbalkens bestämmelser om kallelser och förelägganden och om påföljder för utevaror.

25 §

I fråga om skriftliga bevis tillämpas 38 kap. 1-5 och 7-9 rättegångsbalken. I fråga om syn tillämpas 39 kap. 1 och 4-5 rättegångsbalken. I fråga om sakkunnig tillämpas 40 kap. rättegångsbalken, dock inte hänvisningen i 11 § till 36 kap. 19 § rättegångsbalken. *Förhör med sakkunniga får hållas på telefon enligt 24 § andra stycket.*

I fråga om skriftliga bevis tillämpas 38 kap. 1-5 och 7-9 rättegångsbalken. I fråga om syn tillämpas 39 kap. 1 och 4-5 rättegångsbalken. I fråga om sakkunnig tillämpas 40 kap. rättegångsbalken, dock inte hänvisningen i 11 § till 36 kap. 19 § rättegångsbalken.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2003.

3 Förslag till Lag om upphörande av lagen (1999:613) om försöksverksamhet med videokonferens i rättegång

Härigenom föreskrivs att lagen (1999:613) om försöksverksamhet med videokonferens i rättegång skall upphöra att gälla vid utgången av år 2002.

1 Inledning

1.1 Direktiven

Enligt direktiven skall utredaren undersöka hur muntlighet och skriftlighet bör vägas mot varandra vid de allmänna domstolarnas handläggning av tvistemål och brottmål.

Utredaren skall vidare undersöka om reglerna om avvisning av bevisning och om bevisupptagning bör ändras. Därvid skall frågan om skriftliga berättelser särskilt uppmärksammas.

När det gäller domstolsförhandlingarna skall utredaren undersöka om nuvarande regler för medverkan per telefon bör ändras. Om utvärderingen av försöksverksamheten med videokonferenser motiverar att denna verksamhet permanentas skall utredaren lägga fram förslag om de regler som behövs.

Den koncentrerade huvudförhandlingen i stora mål skulle undersökas med sikte dels på möjligheterna att dela upp handläggningen av ett brottmål, dels på frågan om rättspsykiatriska undersökningar. Den förstnämnda frågan har därefter blivit föremål för lagstiftning och behandlas inte vidare. Problemen kring de rättspsykiatriska undersökningarna har behandlats i ett delbetänkande (SOU 2000:70).

Utredaren skall slutligen undersöka om det går att underlätta domstolarnas arbete genom att domen eller det slutliga beslutet i ett mål inte skrivs ut fullständigt i sådana fall där varken parterna eller någon annan har ett behov av det. I direktiven pekas i detta sammanhang på det danska systemet med s.k. tillkendegivelser.

Härutöver ger direktiven utredaren möjlighet att undersöka även annat som har att göra med handläggningen i tingsrätt av tvistemål och brottmål och som med nu gällande regler kan motverka att rättegången där uppfyller högt ställda krav när det gäller rättsäkerhet och effektivitet.

De regler som läggs fram skall vara utformade från ett medborgarperspektiv.

Direktiven återges i sin helhet i betänkandets bilaga 1.

1.2 Utredningsarbetet

Arbetet inleddes på allvar hösten 1999. Utredningens experter förordnades i slutet av oktober samma år. Utredningen har sammanträtt fjorton gånger, varav sex gånger i form av tvådagars internatsammanträden. Utredaren och sekreteraren har härutöver vid flera tillfällen sammanträtt med delar av expertgruppen.

Utredaren, experten Peter Fitger och sekreteraren har deltagit i ett nordiskt seminarium i civilprocess den 3 och 4 november 1999 i Asker i Norge.

Utredaren och sekreteraren har deltagit vid en demonstration av videoteknik i domstol i Göta hovrätt.

Utredaren och sekreteraren har deltagit i en processrättslig diskussion i Malmö som Lunds Domarakademi anordnat. De har även deltagit vid två av Svea hovrätts lagmansmöten och där utredningens kärnfrågor diskuterats. Utredaren har medverkat i ett lagmansmöte i Hovrätten för Västra Sverige. Utredaren har orienterat om utredningens arbete i olika juridiska fora, bl.a. i Stockholm, Jönköping och Nyköping.

Utredaren och sekreteraren har gjort studiebesök vid Köpenhamns Byret och där särskilt studerat det danska systemet med "tilkendegivelser". Sekreteraren har gjort studiebesök vid EG-domstolen i Luxemburg.

Sekreteraren har deltagit i Domstolsverkets processrättsliga seminarium Den gränslöse domaren och i två seminarier på temat Användning av videokommunikation inom rättsväsendet, arrangerat av Institutet för informationsteknologi.

Sekreteraren har under arbetets gång haft underhandskontakter med nordiska kollegor med liknande uppdrag, nämligen företrädare för det norska Tvistemålsutvalget, det danska Retsplejerådet och den utredning i Finland som följt upp 1993 års finländska processreform.

Utredningen har – i enlighet med sina direktiv – samrått med Domstolsverkets arbetsgrupp för processrättsliga frågor.

Experten MariAnne Olsson har utarbetat en rapport om utländska bestämmelser om rättegången i första instans. Hennes rapport, som är intagen i bilaga 2, bygger till stor del på inhämtat material från respektive lands justitiedepartement.

Utredningen lämnade i juni 2000 delbetänkandet Beslut om rättspsykiatrisk undersökning – Problem och lösningar (SOU 2000:70).

1.3 Betänkandets innehåll

Betänkandet består av 14 kapitel jämte sammanfattning, författningsförslag, referensförteckning och bilagor.

Kapitel 1 och 2 redovisar utredningens arbete och utgångspunkterna för dess förslag.

Kapitel 3 behandlar formerna för parternas och andras medverkan i rättegången. Frågor om video och telefon tas upp här.

Kapitel 4–8 handlar om muntlighet, skriftlighet och omedelbarhet i rättegången. I kapitel 4 diskuteras vilka sammanträden som behövs vid en rättegång i tingsrätt och vissa formella regler om dessa. I kapitel 5 diskuteras avvägningen mellan muntlighet och skriftlighet vid sammanträden. Kapitel 6 handlar om bevisupptagning vid andra sammanträden än huvudförhandling. Kapitel 7 tar upp frågan i vad mån ett förhör som hållits utom huvudförhandling kan användas vid huvudförhandlingen. Kapitel 8 handlar om skriftliga berättelser.

Kapitel 9 behandlar frågan om parternas ansvar för rättegångens genomförande, med avseende på främst bevisningen.

Kapitel 10–12 behandlar frågor om målets avgörande. I kapitel 10 behandlas frågan om förenklad domskrivning. I kapitel 11 diskuteras olika frågor om förlikning, främst i vad mån de svenska reglerna om förlikning bör kompletteras efter en dansk förebild. Kapitel 12 handlar om avtal om att inte överklaga en dom.

I kapitel 13 görs kostnadsberäkningar och andra konsekvensanalyser.

Kapitel 14 är en författningskommentar. Där tas också upp en del frågor som inte behandlas i anslutning till något särskilt kapitel.

Som nämnts återges direktiven i bilaga 1 och en rapport om utländsk rätt i bilaga 2.

I bilaga 3 och 4 återges dels en tidigare utredning om användning av videoteknik och dels en rapport upprättad av Domstolsverket om försöksverksamheten med videokonferens i allmän domstol.

Bilaga 5 innehåller exempel på s.k. tilkendegivelser som är hämtade från Köpenhamns Byret
Betänkandet innehåller inte några särskilda yttranden från experterna.

2 Utgångspunkter

Om ock gammal lag är värd att vördas, händer dock stundom så, att den laga ordning förändras, som har tillkommit för att rätta onda mäns seder och med rättvisa bilägga osämja människor emellan. Ty efter hand som tiden lider och människor falla ifrån och andra komma till, växlar människors umgänge med varandra; ty i tidens längd kunna många nya fall inträffa och vidare finnes åtskilligt i gammal lag blott med få ord omtalat och ej så klart som det tarvas. I dessa fall vidtages ändring både i kyrkolag och i kejsarelag, så att somt blir avskaffat, somt blir utfyllt med några ord och somt blir helt och hållet nystadgat.

Ur stadfästelsebrevet till Upplandslagen (år 1296)

2.1 Regeringsformen

Enligt regeringsformen (RF) skall det för rättskipningen finnas domstolar. Med domstolar avses både allmänna domstolar och förvaltningsdomstolar. Det finns få regler i RF om handläggningen av mål och ärenden i domstolarna. I 1 kap. 9 § RF stadgas dock att domstolarna i sin verksamhet skall beakta allas likhet inför lagen och iaktta saklighet och opartiskhet. I 2 kap. 11 § andra stycket RF anges vidare att förhandling vid domstol skall vara offentlig. Enligt 11 kap. 2 § RF får ingen myndighet, ej heller riksdagen, bestämma hur domstol skall döma i det enskilda fallet eller hur domstol i övrigt skall tillämpa rättsregel i särskilt fall. Av 11 kap. 4 § RF framgår att reglerna om rättegången skall ges i lag.

2.2 Europakonventionen¹

Europakonventionen införlivades med svensk rätt år 1995.² Härigenom har ett antal övergripande principer för rättegången kommit att bli formellt bindande för domstolarna. Konventionen har ställning som lag. Den tillmäts särskild betydelse då man inte genom ny lagstiftning får åsidosätta de principer som kommer till uttryck i konventionen.

I konventionen finns åtskilliga rättigheter och förbud, många ganska abstrakta. Dessa har sedan konkretiserats genom Europadomstolens och Europakommissionens praxis. Här skall kort beröras de bestämmelser som är av intresse för rättegångsreglernas utformning. I betänkandet kommer vissa regler som följer av konventionen att beröras något närmare.

I artikel 6 ges de grundläggande reglerna om rätten till domstolsprövning och hur en rättssaker rättegång skall gestalta sig.³ Artikeln är tillämplig på förfaranden som gäller tvister om någons civila rättigheter eller skyldigheter och på förfaranden som avser prövning av anklagelser för brott. Sådana tvister och anklagelser skall enligt artikeln kunna prövas av en domstol och domstolsförfarandet skall vara utformat så att följande krav tillgodoses.⁴

1. Domstolen skall vara oberoende och opartisk.
2. Domstolen skall ha inrättats enligt lag.
3. Förfarandet skall vara korrekt och rättvist mot den enskilde ("fair hearing", "fair trial").
4. Förfarandet skall i allmänhet vara muntligt och offentligt.
5. Domstolsprövningen skall ske inom skälig tid.
6. Domen skall avkunnas offentligt.

¹ Europeiska konventionen (d. 4 nov. 1950) om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.

² Lagen (1994:1219) om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.

³ De rättigheter som räknas upp i artikel 6 i Europakonventionen har sin motsvarighet i artikel 14.1 i den Internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter. I Förenta Nationernas universella förklaring om de mänskliga rättigheterna anges i artikel 10 att envar är under full likställdhet berättigad till rättvis och offentlig rannsaking inför oavhängig och opartisk domstol vid fastställandet av såväl hans rättigheter och skyldigheter som varje anklagelse mot honom för brott.

⁴ Texten följer här Danelius a.a. s. 123 f.

När det gäller rättegången i brottmål uppställs härutöver vissa minimigarantier vilka i huvudsak innebär att den som åtalats för brott skall ha rätt

1. att bli underrättad om anklagelsen mot honom,
2. att få tillräcklig tid och möjlighet att förbereda sitt försvar,
3. att försvara sig personligen eller genom ombud,
4. att förhöra vittnen som åberopas mot honom samt att få vittnen inkallade och förhörda under samma förhållanden som vittnen mot honom,
5. att vid behov få kostnadsfritt biträde av tolk.

En grundläggande princip för rättegången är att en part skall bli hörd av domstolen, vilket innebär att parten skall få möjlighet att framföra vad han eller hon har att säga till stöd för sin sak och påvisa att ståndpunkten är välgrundad.⁵

En annan viktig princip är den om parternas likställdhet ("equality of arms"). Denna innebär i lagstiftningshänseende att en part inte får gynnas procedurmässigt på den andres bekostnad. Principen om det kontradiktoriska förfarandet ("adversarial procedure") skall säkerställa att parter får kännedom om allt material i rättegången, att de får tillfälle att framföra sina synpunkter på detta material och att de har lika möjligheter att åberopa bevisning och utföra sin talan under rättegången.⁶

En rättvis rättegång förutsätter regler som inte hindrar parter att förhöra vittnen och andra. Ett annat krav är att rättegångsreglerna skall vara så tydliga för parterna att dessa, med eller utan juridiskt biträde, skall kunna förstå vad de har att hålla sig till.⁷

En rättvis rättegång torde även förutsätta att domskäl utformas på ett sätt som visar parterna hur domstolen bedömt deras yrkanden och invändningar.⁸

I konventionens originaltexter används ord som "hearing" och "entendue" vilket tillsammans med kravet på offentlighet och Europadomstolens praxis visar att muntlighet är huvudregeln vid en rättegång.⁹ Denna regel är emellertid inte undantagslös.

⁵ Ibid. s. 172.

⁶ Ibid. s. 173.

⁷ Ibid. s. 191.

⁸ Ibid. s. 192.

⁹ Ibid. s. 164. I den svenska nuvarande översättningen av konventionen föreskrivs också uttryckligen att var och en skall vara berättigad till en rättvis och offentlig *förhandling*.

2.3 Rättegångsbalken

2.3.1 Gamla RB

Gamla RB kom till genom 1734 års lag. Det säger sig självt att en hel del reformer gjordes av den gamla balken under de över 200 år som förflöt innan den ersattes av nya RB. Här skall några utmärkande punkter för förfarandet nämnas.

Gamla RB har betecknats som en kompromiss mellan muntlighet och skriftlighet. Den skriftliga uppteckningen av processmaterialet behölls. Detta ansågs leda till att det inte längre var det muntligt sagda utan det i protokollet återgivna processmaterialet som skulle utgöra grundvalen för domen. Å andra sidan tillgodosågs behovet av att kunna hålla muntliga förhandlingar. Det har emellertid sagts att upphovsmännen till 1734 års lag var starkt påverkade av den skriftliga processens företräden.¹⁰

Gamla RB byggde på den s.k. legala bevis teorin. Den fria bevisföringen och fria bevisprövningen – i dag självklara grundvalar för svensk processrätt – var på den tiden inskränkta, främst genom regler om jäv och genom en gradering av de olika bevismedlen. I 17 kap. reglerades de olika bevismedlen. Där återfinns den klassiska bestämmelsen i 17 kap. 29 § om att ”Tu vitne äro fullt bevis, ther i the sammanstemma [...]”. Det har dock sagts att bevisvärderingen i praktiken inte var så stelbent som den äldre lagstiftningen gav intryck av.¹¹

Utmärkande för gamla RB var också det inkvisitoriska inslaget. Detta var särskilt påfallande i brottmål. Rättegångens huvudaktör var inte två parter som utvecklade sina ståndpunkter inför domaren utan domaren, som själv skulle utreda vad som hänt. Domaren var härvid inte i någon högre grad bunden av parters dispositioner. Detta hängde samman med att rättegången inte kunde lämnas över till parter på det sätt som är vanligt i dag. Talan fördes inte sällan av enskilda utan juridisk utbildning, och den tidens motsvarighet till dagens advokater och åklagare hade inte den utbildning och kvalitet som dessa yrkesutövare numera besitter.¹²

¹⁰ Gärde, Rättegångsbalken s. 388.

¹¹ Lindblom, Tes, antites och syntes – perspektiv på processrätten s. 786.

¹² Ibid. s. 792 f.

2.3.2 Nya RB

Den nu gällande RB trädde i kraft den 1 januari 1948. Nya RB innebar en ganska genomgripande omstöpning av rättegångsordningen. Detta beskrivs i Processlagberedningens uttalanden om de grundläggande principerna i nya RB.¹³

Att en rättegångsreform i första hand borde enligt den uppfattning, åt vilket riksdagen givit uttryck, avse förfarandet har tidigare framhållits. Grundtankarna för en sådan reform ha innefattats i rättegångens muntlighet, omedelbarhet och koncentration. Dessa grundsatser skola tillämpas i alla instanser. Rättegångens muntlighet innebär, att processmaterialet skall vid den förhandling som utgör grundval för domen, framläggas för domstolen i muntlig form. Det är å vad sålunda muntligt framlägges, som målets avgörande omedelbart skall grundas. För att detta skall kunna ske fordras, att förhandlingen kan slutföras vid ett enda rättegångstillfälle eller i varje fall vid rättegångstillfällen som ligger varandra så nära i tiden, att domstolens uppfattning om vad som förekommit ännu är ogrumlad, då målet avgörs. Förhandlingens koncentration och omedelbarhet äro av särskild betydelse med hänsyn till bevisningen. I fråga om denna skall, enligt vad allmänt förordats, tillämpas den fria bevisprövningen. Denna medför bl. a., att de nuvarande vittnesjäven bortfalla och att bevisvärde kan tilläggas parterna egna utsagor. Om parternas och vittnens utsagor avgivas vid ett och samma rättegångstillfälle, har domstolen helt andra möjligheter att bedöma utsagornas tillförlitlighet; frestelsen för den som höres att avvika från sanningen motverkas av att han ställes inför utsikten, att utsagan omedelbart kommer att belysas av vad andra ha att meddela. Den på muntlighet, koncentration och omedelbarhet grundade förhandlingen skapar på detta sätt väsentligt större trygghet, att den fria bevisprövningen fyller sin uppgift. En förutsättning för bevisbedömningens tillförlitlighet är ock, att bevisningen om möjligt upptages omedelbart vid förhandlingen inför den domstol, som dömer i målet, och ej förebringas genom protokoll över bevisupptagning utom förhandlingen. Kravet på bevisningens omedelbarhet framträder särskilt starkt i fråga om bevismedel, där, såsom vid vittnesbeviset och partsförhöret, bevisvärdet är knutet vid själva den muntliga utsagan.

Förfarandets karaktär inverkar i hög grad på domarens ställning i processen. Att domaren bör intaga en objektiv och i förhållande till båda parterna fullt opartisk ställning, ligger i sakens natur. Under rättegången bör han avhålla sig från allt, som är ägnat att rubba tilltron till hans opartiskhet. Domarens uppfattning om hos vilken part rätten ligger skall komma till uttryck först efter avslutad förhandling, i domen. Denna självklara grundsats leder dock inte till att domaren tilldelas en passiv roll i rättegången. Ett av den muntliga processens största företräden framför den skriftliga är, att den lämnar domaren

¹³ SOU 1938:44 s. 22.

tillfälle till en verksam processledning. Han har i första hand att vaka över att i fråga om rättegångens förlopp lagens föreskrifter iakttagas och, om part eller annan handlar i strid däremot, tillämpa de påföljder, som äro stadgade. Han har särskilt att tillse, att principerna om förhandlingens muntlighet, koncentration och omedelbarhet förverkligas. För en lämplig anordning av förhandlingen kan han förordna, att skilda frågor eller delar av målet behandlas var för sig, och han har att tillse såväl att målet blir uttömmande behandlat som att däri ej indrages något som saknar betydelse. Genom frågor till parterna har domaren att söka utreda dunkla punkter eller motsägelser i deras framställningar. Vad angår rättegångens materiella sida måste rättegångsordningen bygga på parternas egen verksamhet som den huvudsakliga. Denna grundsats gäller för såväl tvistemål som brottmål. Det grundläggande även för rättegången i brottmål är en förhandling mellan två parter, å ena sidan åklagaren eller målsäganden och å den andra den tilltalade. Straffprocessen bygger alltså i stort sett liksom civilprocessen på förhandlingsprincipen; den är ackusatorisk och ej, som i äldre tider, inkvisitorisk.

2.3.3 Reformen efter RB:s tillkomst

De grundsatser som Processlagberedningen menade skulle prägla rättegången kan i allt väsentligt sägas gälla fortfarande. Nya RB innebar emellertid en kraftig kursändring i förhållande till den äldre ordningen. Det fanns de som ansåg att denna förändring var alltför kraftig. Det har sagts att man var tvungen att ta till ett rejält roderutslag för att få farkosten på den kurs man eftersträvade. Efter hand som ären gått och erfarenheterna samlats har justeringar och jämkningar skett utan att de grundläggande principerna har ändrats.

Jämfört med den ordning som gällde vid RB:s tillkomst har nog förändringarna inom domstolsorganisationen varit väl så stora som de rent handläggningsmässiga. Detta är också naturligt eftersom man vid nya RB:s tillkomst uttryckligen tog rättegångsreglerna först och sköt de organisatoriska frågorna på framtiden. Efter de reformer som inleddes med 1960-talets förstatligande av rådhusrätterna och 1971 års tingsrättsreform och som under 1990-talet har fortsatt med sammanläggning av tingsrätter till större domstolar med större domkretsar har det skapats förutsättningar också för en modernisering av själva rättegången.¹⁴ Av väsentlig betydelse härvidlag är att domstolarna avlastats åtskilliga enklare mål genom

¹⁴ I flera fall tillskapas härigenom landskapsdomstolar som återger lagmanstiteln något av dess ursprungliga innebörd.

en vidgad användning av ordningsbot och strafföreläggande och genom att målen om betalningsföreläggande överförts till kronofogdemyndigheten.

En betydande avvikelse i förhållande till RB:s grundprinciper skedde genom lagen (1974:8) om rättegången i tvistemål om mindre värden (den s.k. småmålslagen). Här luckrades principerna om muntlighet, omedelbarhet och koncentration upp och ersattes av ett förfarande som var inspirerat av den nyligen införda FPL.

I slutet av 1970-talet infördes möjlighet för parter, vittnen och andra som skulle höras att i vissa fall delta vid ett sammanträde på telefon. För närvarande pågår försöksverksamhet med videokonferens.

De mest omfattande reformerna när det gäller själva handläggningen tillkom som ett resultat av Rättegångsutredningens arbete (1977–1987).¹⁵ RB:s grundläggande principerna ruckades förvisso inte, men en viss uppmjukning skedde. Till exempel infördes möjlighet att meddela tredskodom vid uteblivet skriftligt svaromål, att avgöra ett tvistemål i sak utan att hålla huvudförhandling och att hänvisa till skriftlig bevisning utan att läsa upp den.

De viktigaste reformerna som baserades på Rättegångsutredningens förslag genomfördes genom 1987 års proposition om ett reformerat tingsrättsförfarande.¹⁶ Därefter har flera utredningar arbetat med olika frågor kring RB och närliggande lagstiftning. Många av dessa har syftat till att justera och trimma det rättsliga förfarandet, särskilt i brottmål.¹⁷ När det gäller de grundläggande principerna kan särskilt nämnas att reglerna om en koncentrerad huvudförhandling, som i och för sig mjukades upp en del redan efter 1950-talets rättsaffärer, nyligen har mjukats upp ytterligare. Detta har naturligtvis varit helt nödvändigt med tanke på den allt större mängden huvudförhandlingar som pågår i veckor och måna-

¹⁵ Det i detta sammanhang viktigaste betänkandet är Översyn av rättegångsbalken 1. Processen i tingsrätt (SOU 1982:25-26).

¹⁶ Prop. 1986/87:89.

¹⁷ Se t.ex. Domstolsutredningen, Domstolarna inför 2000-talet (1991:106), Åklagarutredningen -90, Ett reformerat åklagarväsende Del A-B (SOU 1992:61), Hovrättsprocessutredningen, Ett reformerat hovrättsförfarande (SOU 1995:124), Skiljedomsutredningen, Näringslivets tvistlösning (SOU 1995:65), Domstolsförfarandet - Förslag till förbättringar (Ds 1997:7), De promemorior som lagts fram av Domstolsverkets arbetsgrupp för processrättsliga frågor, nämligen om Inställda förhandlingar, Enskilda anspråk - Förordnade av offentlig försvarare och målsägandebiträde - En sammansättningsfråga samt Ett snabbförfarande för notariebrottmål - Kallelser till den tilltalade, Hovrättsprocessen i framtiden (Ds 2001:36) och Beredningen för rättsväsendets utveckling (BRU), Snabbare lagföring 1 - Några förslag till förenklingar (SOU 2001:59).

der. Det är numera möjligt att göra längre uppehåll i en pågående huvudförhandling.¹⁸

2.4 Utgångspunkter inför nya reformer

RB har stått sig gott och fungerar väl i de flesta hänseenden. Egentligen har – sett i ett större perspektiv – endast smärre justeringar gjorts i balken, särskilt om man ser till principerna om muntlighet, omedelbarhet och koncentration. Det går emellertid inte att bortse från att RB utarbetades och förbereddes vid en tid som i väsentliga hänseenden skiljer sig från dagens. Även om man inte skall överdriva kan man säga att RB hade sina rötter i ett Sverige, som nu 50 år senare kan te sig avlägset och idylliskt.

När RB tillkom fanns det – med enstaka undantag – bara allmänna domstolar och en enda rättegångslag. Genom tillkomsten av de allmänna förvaltningsdomstolarna och FPL har det skapats en parallell domstolsorganisation med en egen förfarandelagstiftning. FPL bygger på skriftlighet och RB på muntlighet, men under årens lopp har FPL närmat sig rättegången i allmän domstol genom att de muntliga inslagen ökat samtidigt som processen enligt RB fått mer inslag av skriftlighet. Några särskilda problem med handläggningen enligt FPL på grund av detta har inte framkommit, åtminstone sett ur ett domarperspektiv. Detta visar att åtminstone vissa måltyper kan hanteras på ett bra sätt också utan de för RB bärande principerna. Det finns inte anledning att i detta sammanhang överväga en sammansmältning av processlagarna. Däremot är det naturligt att i enlighet med direktivens anda utnyttja de erfarenheter som vunnits sedan FPL:s tillkomst.

I allmän domstol spelar bevisfrågorna generellt sett en större roll än i förvaltningsdomstolarna. Detta gäller i synnerhet i brottmålen. Det råder inte något tvivel om att principen om den fria bevisprövningen, varmed avses såväl fri bevisföring som fri bevisvärdering, även i fortsättningen bör utgöra det nav kring vilket rättegångsförfarandet i allmän domstol bör vara uppbyggt. Det råder också stor enighet om att RB:s principer om omedelbarhet, muntlighet och koncentration utgör den bästa garantin för en god bevisprövning av detta slag.

Som redan Rättegångsutredningen framhöll har de professionella aktörernas kompetens ökat. Förutsättningarna för

¹⁸ Se 43 kap. 11 § och 46 kap. 11 §. Prop. 1999/2000:26 s. 46-54.

att begripa och följa vad som händer under en rättegång har ökat väsentligt även bland allmänheten genom den ökade utbildningsnivån i samhället. Domstolarnas språkbruk har blivit enklare och tydligare. Detta ger förutsättningar för att överlåta fler inslag i rättegången till parternas disposition. Tillsammans med modern teknik ger detta också utrymme för nya och effektivare sätt att presentera processmaterialet.

Under senare år har teletekniken byggts ut och står under ständig utveckling. Man kan nu kommunicera inte endast genom ljud utan också genom ljud- och bildteknik. Användningen av datorer och informationsteknologi har ökat lavinartat. Det finns redan i dag möjlighet att koppla inspelningskameror till datorer och att över Internet delta i ljud- och bildkonferenser. Dessa tekniska landvinningar bör självfallet utnyttjas i en modern process. Rättegångsreglerna måste anpassas till detta.

Genom den pågående omorganisationen av tingsrätterna tillskapas större domstolar som ger organisatoriska förutsättningar för denna teknikanvändning.

Vårt samhälle – liksom världssamfundets länder i övrigt – går mot en ökad internationalisering. Detta har inte fått så stort genomslag i de olika ländernas processlagstiftningar. Tvärtom präglas rättegångsordningarna ofta av nationella särdrag. Internationella förpliktelser har emellertid ett växande inflytande på processlagstiftningen genom att sätta en yttre gräns för den svenska lagstiftarens frihet. Detta gör det naturligt att även i övrigt söka uppslag till processuella förbättringar utom landets gränser.

Regeringen betonar ofta att medborgarperspektivet skall styra lagstiftningen. Med detta avses att det är nyttan för den enskilde medborgaren av tilltänkta förändringar och reformer som skall stå i fokus vid lagstiftning. RB tillkom i ett samhällsklimat där domstolar och myndigheter i viss mån representerade ett överhetens synsätt. Reformverksamheten bör styras av insikten att domstolarna inte är till för sin egen skull utan för medborgarnas bästa.

Tiderna förändras och vi med dem, men RB:s grundsatser är i huvudsak oförändrade. Det finns anledning att framhålla hur väl dessa principer har hållit över tiden. De har emellertid inte något egenvärde även om de ibland nästan uppfattas som ett slags naturlagar. Men även ett bra hus måste underhållas och förnyas. Principerna syftar främst till att säkerställa en god bevisvärdering. Sist och slutligen är målet för en god rättegångsordning att skapa förutsättningar för riktiga och rättvisa avgöranden. Det är med

detta som utgångspunkt som utredningen har gripit sig an sitt arbete.

3 Ljud- och bildteknik

3.1 Inledning

År 1987 infördes möjligheten att vid sammanträden i de allmänna domstolarna använda sig av telefon för kommunikation med parter och andra vid sammanträden.¹ Lagstiftningen som tillkom på initiativ av Rättegångsutredningen hade föregåtts av försöksverksamhet i vissa domstolar.²

Reglerna om användning av telefon är utformade på följande vis. I tvistemål och brottmål är det under vissa förutsättningar möjligt för en part att närvara per telefon vid sammanträden för muntlig förberedelse. Har någon närvarat per telefon vid ett sammanträde för muntlig förberedelse i ett tvistemål får han eller hon också närvara per telefon vid huvudförhandling i förenklad form, om denna hålls i omedelbart samband med förberedelsesammanträdet.

Förutsättningar för att en part skall få närvara vid sammanträde per telefon är att det antingen är lämpligt med hänsyn till sammanträdets ändamål och övriga omständigheter, eller att ett sammanträde inför rätten skall medföra kostnader eller olägenheter som inte står i rimligt förhållande till betydelsen av att ett sammanträde hålls inför rätten. Det första alternativet förutsätter att telefonsammanträdet framstår som, sakligt sett, så gott som likvärdigt med ett vanligt sammanträde inför rätten. Ändamålet med sammanträdet får alltså inte bli lidande av att det hålls per telefon. Enligt det andra alternativet får emellertid telefonsammanträde också hållas i vissa fall trots att denna sammanträdesform inte framstår som sakligt sett helt likvärdig med att den som närvarar per telefon i stället uppträder i rättssalen. Förutsättningen är att en inställelse inför rätten skulle medföra orimliga kostnader eller

¹ SFS 1987:747, prop. 1986/87:89.

² Lagen (1979:103) om försöksverksamhet med användning av telefon vid rättegång.

olägenheter. Rimlighetsbedömningen skall göras utifrån betydelsen av den fråga som föranlett sammanträdet.³

Det är också möjligt att vid huvudförhandling ta upp bevis per telefon. Vittnen, parter, målsägande som inte för talan och sakkunniga kan i vissa fall höras per telefon i stället för att inställa sig till en huvudförhandling. Detta får ske om det är lämpligt med hänsyn till bevisningens art och övriga omständigheter eller om bevisningen enligt vanliga regler skulle medföra kostnader som inte står i rimligt förhållande till betydelsen av att bevisningen tas upp på sådant sätt.

Även vid handläggning i allmän domstol enligt ärendelagen får part i vissa fall närvara per telefon liksom muntlig bevisning kan tas upp på detta sätt. Villkoren för att få använda sig av telefon vid handläggning enligt ärendelagen är desamma som enligt RB.

Den 1 januari 2000 trädde lagen (1999:613) om försöksverksamhet med videokonferens i rättegång i kraft.⁴ Enligt denna får parter närvara vid ett sammanträde inför rätten enligt rättegångsbalken genom videokonferens på samma formella villkor som de vilka gäller för telefonkonferens. Likaså kan bevisning tas upp på samma villkor som de vilka gäller för telefonkonferens. Till skillnad mot vad som gäller beträffande telefon kan således parter närvara även vid en "vanlig" huvudförhandling genom videokonferens.

Försökslagstiftningen omfattar även sammanträden enligt lagen (1996:242) om domstolsärenden och sammanträden vid handläggningen av konkursärenden. Villkoren för videokonferens är desamma som vid sammanträden enligt RB.

Den som har kallats att delta i en förhandling genom videokonferens med stöd av försökslagstiftningen men som motsätter sig att delta på det sättet har rätt att fysiskt inställa sig i rättssalen. Den som annars deltar i ett sammanträde genom videokonferens skall anses ha inställt sig inför rätten. RB:s vanliga regler om påföljder för utevaro gäller inte den som kallats att delta i ett sammanträde genom videokonferens. Detsamma gäller för telefonkonferens.

Genom lagen (2001:25) om försöksverksamhet med videokonferens i allmän förvaltningsdomstol har även dessa domstolar kommit att omfattas av försöksverksamheten.⁵

³ Prop. 1986/87:89 s. 200.

⁴ Lagen kompletteras av förordningen (1999:856) om försöksverksamhet med videokonferens i rättegång.

⁵ Lagen kompletteras genom förordningen (2001:38) om försöksverksamhet med videokonferens i allmän förvaltningsdomstol.

Försökslagstiftningen gäller – såvitt avser de allmänna domstolarna – till utgången av juni år 2003.

Enligt direktiven för denna utredning skall utredaren undersöka om nu gällande förutsättningar för medverkan per telefon bör ändras. Om utvärderingen av försöksverksamheten med videokonferenser ger vid handen att verksamheten bör permanentas, skall utredaren lägga förslag om de regler som behövs för att detta skall kunna ske.

3.2 Bakgrund till försökslagstiftningen om videokonferens

I promemorian Domstolsförfarandet – Förslag till förbättringar (Ds 1997:7) lanserades ett förslag om användandet av videoteknik vid sammanträden i allmän domstol (se bilaga 3). Förslaget innebar att parter, vittnen m.fl. skulle kunna medverka i ett sammanträde vid domstol genom videoteknik.⁶ Promemorian byggde i sin tur på en rapport från Domstolsverket som redogjorde för de tekniska och ekonomiska förutsättningarna för användning av videoteknik i domstolarna.⁷

I promemorian angavs att de tänkta reglerna om videokonferens skall komma att få ett vidare tillämpningsområde än det som gäller för telefon och i princip komma att gälla alla förhandlingar som kan hållas inför domstol. Det skulle därför, enligt promemorian, bli alltför otympligt och svårtillgängligt att placera reglerna så att det behövdes en regel för varje typ av förhandling och för varje domstolsinstans. Det föreslogs därför att reglerna om parts närvaro genom videokonferens och genom telefon skulle placeras i RB:s avdelning om rättegången i allmänhet. Reglerna för tvistemål skulle placeras i 11 kap. RB. Genom hänvisning i 20 kap. RB skulle reglerna bli tillämpliga även för målsägande i brottmål. I 20 kap. RB skulle även en ny regel om åklagarens inställelse till domstolsförhandlingar placeras. Reglerna om den misstänktes närvaro skulle placeras i 21 kap. RB. Slutligen skulle reglerna om bevisupptagning placeras i 35 kap. RB som ju handlar om bevisning i allmänhet.

Promemorian resulterade i propositionen Videokonferens i rättegång (prop. 1998/99:65), som låg till grund för försökslagstift-

⁶ I promemorian används inte uttrycket videokonferens utan "bild- och ljudöverföring".

⁷ Video i domstolarna (DV rapport 1995:5).

ningen. När det gäller skälen för införande av försöksverksamheten uttalades bl.a. följande i propositionen.⁸

Det är också viktigt att vi har ett domstolsväsende som är modernt och anpassat till samhället i övrigt. Den informationstekniska utvecklingen i samhället går framåt med stora steg. Det gäller inte minst utvecklingen på telekommunikationsområdet. Sedan flera år tillbaka är det möjligt att kommunicera med hjälp av bild- och ljudöverföringsteknik, så kallad videokonferens. Videokonferens innebär att både ljud och bild direkt överförs med hjälp av telekommunikationsteknik. Det bör noteras att det i en videokonferens enbart är fråga om överföring av bild och ljud och inte fråga om bevarande av överförd information, såvida inte en videokonferensbandspelare ansluts. Vid användning av telefon överförs endast ljud. Vid användning av videokonferens överförs både ljud och bild. Med användning av sådan teknik kan människor således kommunicera med varandra genom att både se och höra varandra samtidigt, utan att behöva befinna sig på samma plats. Allteftersom tekniken har utvecklats och förfinats har videokonferens kommit att börja användas i allt större omfattning såväl inom den offentliga sektorn som inom näringslivet.

Den ökande internationaliseringen ställer också nya krav på våra domstolar. Det blir allt vanligare med gränsöverskridande brottslighet. Som en följd härav har behovet ökat av att kunna förhöra personer som befinner sig i andra länder än där rättegången äger rum. År 1995 inrättades inom EU en rådsarbetsgrupp för att behandla frågan om effektivisering av det internationella samarbetet i brottmål. Arbetet syftar till att en konvention skall färdigställas som skall komplettera 1959 års Europakonvention om inbördes rättshjälp i brottmål. Konventionen är i princip färdigförhandlad. I det utkast till konvention som föreligger finns bestämmelser om användande av videokonferens teknik vid förhör med vittnen som befinner sig i en annan medlemsstat än domstolen. Även inom Europarådet har frågan om användande av videokonferens teknik vid förhör i domstol diskuterats inom ramen för utarbetande av ett andra tilläggsprotokoll till 1959 års konvention.

Erfarenheterna av användning av telefon i rättegång är mycket positiva. Telefonen har visat sig vara ett mycket användbart hjälpmedel, exempelvis i situationer då rättegångar riskerat att bli inställda på grund av att vittnen befunnit sig på annan ort.

Vid en jämförelse måste möjligheten att kunna använda videokonferens i allmänhet anses ha fördelar framför möjligheten att använda telefon. Vid en videokonferens har deltagarna i konferensen inte möjlighet bara att höra varandra utan även att se varandra. Kvalitén på kommunikationen är därmed betydligt förbättrad. Med hänsyn till vad som sagts ovan bl.a. om behovet av ett modernt rättsväsende anser regeringen att starka skäl talar för att det bör införas en möjlighet att

⁸ Prop. 1998/99:65 s. 8–10.

använda videokonferensteknik i rättegång. En given utgångspunkt är att videokonferens måste kunna användas i samma utsträckning som det är möjligt att använda telefon. Med hänsyn till att videokonferens generellt sett måste anses vara ett bättre kommunikationsmedel än telefon bör emellertid, enligt regeringens mening, tillämpningsområdet kunna vara större. En förutsättning för att videokonferens skall få användas i rättegång är att domstolarna förfogar över utrustning som håller en godtagbar standard. För att offentlighetsintresset skall kunna tillgodoses krävs att mottagarna är så placerade i rättssalen att det finns möjlighet också för allmänheten att tillgodogöra sig inte bara vad som händer i rättssalen utan också videokonferensen.

Genom att tillåta användning av videokonferensteknik blir det möjligt att öka tillgängligheten till våra domstolar. Det blir också möjligt att åstadkomma en mer flexibel handläggning vilket i sin tur kan leda till att handläggningstiderna kan förkortas. Ett domstolsväsende som kan erbjuda hög tillgänglighet och flexibel handläggning är till nytta både för domstolarna själva och för dem som behöver ta domstolarnas tjänster i anspråk.

I promemorian har föreslagits att bestämmelser om användning av videokonferens förs in direkt i rättegångsbalken. Enligt regeringens mening råder det inga tvivel om att videokonferens kommer att utgöra ett viktigt redskap i domstolarnas verksamhet i framtiden. Det talar för att det införs permanenta regler om användning av videokonferensteknik i rättegångsbalken redan nu. Regeringen bedömer emellertid att det i dag inte finns tillräckligt underlag för att kunna ta slutlig ställning till i vilken omfattning videokonferensteknik kan komma till användning i rättegång. I likhet med några remissinstanser anser regeringen att införandet av videokonferensteknik i domstol bör inledas med en försöksverksamhet. Syftet med en försöksverksamhet är att få underlag för att kunna ta ställning till i vilken utsträckning videokonferensteknik skall kunna användas i rättegång i framtiden. Tillämpningsområdet för videokonferens förslås därför bli tämligen omfattande under försöksperioden. Resultatet av försöksverksamheten skall följas fortlöpande och utvärderas. Utvärderingen kommer sedan att kunna ligga till grund för ett slutligt ställningstagande i frågan.

När det gäller omfattningen av försöksverksamheten hade regeringen följande allmänna utgångspunkter för användningen av videokonferens.⁹

Rättegångsbalkens regler bygger på huvudregeln att de som skall delta i en förhandling skall inställa sig i rättssalen. Bestämmelserna som möjliggör telefonanvändning utgör således undantag från huvudregeln. Frågan är om införandet av ny teknik i domstolarna bör leda till något annat ställningstagande i denna fråga. En annan fråga är vilket inflytande parten själv skall ha i frågan.

⁹ Prop. 1998/99:65 s. 11 f.

Nuvarande regler om hur en part skall inställa sig bygger på att parten alltid har rätt att få inställa sig i rättssalen. Bestämmelserna om användning av telefon i rättegång innebär inte någon inskränkning i denna rätt. Dessa utgör i stället ett komplement till de vanliga reglerna om inställelse, och erbjuder parten en möjlighet att delta i en förhandling på ett enklare sätt. Balkens regler om hur den som skall höras i domstol skall inställa sig innebär att den som skall delta i en förhandling inte själv förfogar över frågan om inställelsen i sig. Däremot har den som skall höras inflytande över valet av inställelseform på så sätt att användning av telefon i rättegång bygger på frivillighet.

Syftet med att låta införandet av videokonferensteknik i domstol inledas med en försöksverksamhet är primärt att få underlag för bedömningen i vilken omfattning denna teknik kan användas i rättegång. Enligt regeringens mening finns det inte nu något underlag för att göra någon annan bedömning än den som redovisats i promemorian i frågan på vilket sätt inställelse skall ske. Fysisk närvaro i rättssalen bör således vara huvudregel även i fortsättningen.

Regeringen anser att den som berörs även i fortsättningen bör ha ett inflytande i frågan om formen för inställelsen. Den som skall föra sin talan eller höras i en rättegång bör inte fräntas sin rätt att få inställa sig fysiskt i rättssalen. Den som deltar i en förhandling genom videokonferens skall dock anses ha inställt sig inför rätten.

Av praktiska skäl bör inte krävas att den som enligt rättens bedömning kan delta i en rättegång genom videokonferens ger något uttryckligt samtycke. Om rätten finner att förutsättningar föreligger för att låta någon delta i en förhandling genom videokonferens bör rätten kalla personen i fråga att inställa sig på detta sätt. Av kallelsen bör dock framgå att den som har kallats att delta i ett sammanträde genom videokonferens har rätt att få inställa sig i rättssalen. Vid bedömningen av om rätten skall kalla någon att delta i en förhandling genom videokonferens ligger självfallet frågan om det är sannolikt att den som enligt rättens mening kan delta genom videokonferens kommer att medverka på detta sätt. I de flesta fallen kommer initiativet till deltagande genom videokonferens sannolikt att komma från parten eller den som skall höras och sistnämnda fråga torde då inte välla något större problem.

Om den som har kallats att delta i en förhandling genom videokonferens inte vill delta på detta sätt, bör han eller hon således ha rätt att få komma till förhandlingen. Det bör då ankomma på den som kallats att underrätta rätten om det.

De sakliga skälen för användning av videokonferens är lika starka oavsett domstolsinstans. Bestämmelserna som möjliggör användning av videokonferens i rättegång bör därför vara tillämpliga i både över- och underrätt.

3.3 Utvärdering av försöksverksamheten

När försökslagstiftningen om videokonferens infördes fick Domstolsverket i uppdrag att genomföra och utvärdera verksamheten.

Försökslagstiftningen omfattade från början åtta domstolar, nämligen Göta hovrätt, Hovrätten över Skåne och Blekinge, Hovrätten för Övre Norrland, Norrköpings tingsrätt, Karlskrona tingsrätt, Helsingborgs tingsrätt, Gällivare tingsrätt och Luleå tingsrätt. Sedan den 1 juli 2001 har försökslagstiftningen omfattat även Högsta domstolen (HD), Stockholms tingsrätt, Uppsala tingsrätt, Kalmar tingsrätt och Oskarshamns tingsrätt. Svea hovrätt och Hovrätten för Västra Sverige har utrustats med viss videokonferensutrustning och från dessa domstolar är det möjligt att genom videokonferens delta i rättegång vid försöksdomstol.

Försöksverksamheten bedrivs i samverkan med rättsmyndigheter inom den s.k. RIF-verksamheten.¹⁰ Denna samverkan har lett till att Riksåklagaren har installerat utrustning för videokonferens vid åklagarkamrarna i Kalmar, Skövde och Örebro.

För att följa upp och utvärdera försöksdomstolarnas användning av videokonferenstekniken har Domstolsverket tagit fram särskilda rapporteringsrutiner för domstolarna.

Domstolsverket har som ett första led i utvärderingen lämnat en rapport som finns intagen som bilaga till detta betänkande.¹¹ Den slutliga rapporten skall lämnas till regeringen senast den 1 mars 2002.

Rapporten har remissbehandlats. Remissinstanser har varit de domstolar som omfattas av försökslagstiftningen samt Svea hovrätt och Hovrätten för Västra Sverige. De domstolar som har yttrat sig under remissförfarandet har inte haft något att erinra mot den remitterade rapporten.

Sammanlagt har, enligt rapporten, under år 2000 totalt 77 personer deltagit vid förhandlingar genom videokonferens. Den övervägande delen av förhandlingarna med videokonferens har varit huvudförhandlingar i brottmål. I princip samtliga kategorier av aktörer som förekommer i brottmål har deltagit genom videokonferens. De flesta som deltagit genom videokonferens har

¹⁰ Verksamheten för samordning av rättsväsendets informationsförsörjning (RIF-verksamheten). I verksamheten deltar Domstolsverket, Rikspolisstyrelsen, Riksåklagaren, Kriminalvårdsstyrelsen, Brottsförebyggande rådet, Brottsoffermyndigheten, Riksskatteverket och Tullverket.

¹¹ Försöksverksamhet med videokonferens i rättegång i allmän domstol – delredovisning av ett regeringsuppdrag (DV-rapport 2001:3).

infunnit sig vid en annan försöksdomstol, men deltagandet har även skett från åklagarkammare samt från annan lokal vid den domstol där förhandlingen ägt rum. Initiativen till videokonferens har ibland kommit från rätten och ibland från aktörerna.

I rapporten anges att samtliga de försöksdomstolar som har besvarat enkäten är positiva till möjligheterna med videokonferens och anser att lagstiftningen bör permanentas samt utvidgas till att omfatta samtliga allmänna domstolar. När det gäller de närmare kriterierna för att använda videokonferens anser de flesta domstolarna att samma kriterier bör gälla för videokonferens som de som i dag gäller för användning av telefon och att alltså kriterierna för att använda sig av videokonferens inte behöver mjukas upp ytterligare.

Domstolsverket konstaterar i rapporten, sedan verksamheten alltså pågått ett drygt år, att många fördelar är att vinna med att använda videokonferens i rättegångar, både när det gäller effektiviteten och tillgängligheten för domstolarna. Verket anser därför att lagstiftningen efter försöksverksamheten bör permanentas och videokonferenstekniken successivt införas i samtliga allmänna domstolar.

3.4 Överväganden

3.4.1 Videokonferens

3.4.1.1 Inledning

Utredningens bedömning: Försöksverksamheten med videokonferens, som av allt att döma fallit väl ut, bör i sina huvuddrag permanentas. Huvudregeln bör dock fortfarande vara att den som skall delta i ett sammanträde inställer sig i rättssalen eller där sammanträdet skall hållas.

Försöksverksamheten med videokonferens har bedömts positivt av de personer som har berörts av den. Utredningen konstaterar att användningen av videoteknik i många fall kan underlätta för parter och andra som skall delta i ett sammanträde. Videotekniken kan också medverka till att kostnaderna för en rättegång hålls nere.

Några principiella skäl att inte tillåta användningen av denna teknik sedan försöksverksamheten har upphört kan utredningen

inte finna. En förutsättning är emellertid att videotekniken används med måtta och endast i de fall det är befogat. Användningen av videoteknik – liksom telefon – skall ses som undantagsregler. I grunden bör ligga en stark presumtion för att den som skall delta i ett sammanträde infinner sig i rättssalen. Det kan antas att detta ligger väl i linje med medborgarnas uppfattning om hur ett sammanträde i domstol skall gå till.

Utredningen har inte några synpunkter på själva de tekniska arrangemangen och tekniken som sådan. Det är naturligtvis en förutsättning att tekniken fungerar på ett tillfredsställande sätt så att såväl deltagarna i ett sammanträde som åhörarna kan se och höra den som deltar i sammanträdet med hjälp av videoteknik. Detta har uppenbarligen varit fallet under försöksverksamheten.

3.4.1.2 Vem skall få delta och i vilka situationer?

Utredningens förslag: Reglerna om vilka som skall få närvara genom videokonferens görs generella. Parter, sådana som skall höras i bevissyfte och andra skall kunna delta i ett sammanträde genom videokonferens.

- De två alternativa villkor som för närvarande gäller för deltagande i en videokonferens enligt försökslagstiftningen mönstras ut och ersätts av ett generellt villkor. Enligt detta skall det vara möjligt att delta i ett sammanträde genom videokonferens om det inte är olämpligt med hänsyn till ändamålet med sammanträdet och övriga omständigheter. Vid den bedömningen skall rätten – utöver parternas uppfattning i frågan – särskilt beakta de kostnader eller olägenheter som annars skulle uppkomma samt om någon känner stark rädsla för att vara närvarande.

Enligt Domstolsverkets rapport (DV-rapport 2001:3) rapporterade försöksdomstolarna att videokonferens förekommit vid 50 sammanträden. Det övervägande antalet sammanträden med videokonferens förekom i brottmål; 38 sammanträden avsåg huvudförhandling och fyra avsåg häktningförhandling. Videokonferenserna i tvistemål fördelade sig mellan fyra som avsåg huvudförhandling i dispositivt mål, två som avsåg huvudförhandling i indispositiva mål och en som avsåg sammanträde för muntlig

förberedelse i ett indispositivt mål. En videokonferens avsåg muntligt förhör i annat mål.

Sett till de olika aktörerna som deltog genom videokonferens i brottmål var 16 vittnen/medtilltalade, 14 misstänkta/tilltalade, 15 målsägande, nio åklagare, fyra försvarare/ombud/biträde, en tolk och en sakkunnig närvarande på detta sätt. Vid en del sammanträden deltog således flera aktörer genom videokonferens. I tvistemål deltog åtta vittnen, fyra parter, två ombud/biträde, en tolk och en annan person genom videokonferens. Som framgår av statistiken har de flesta tänkbara slags aktörer i en rättegång deltagit i videokonferens under försöksverksamheten.

Enligt försökslagstiftningen görs en skillnad mellan parter och de som skall höras i bevissyfte såvitt avser de närmare förutsättningarna för att få delta genom videokonferens. För parter gäller i RB-fall att de får närvara genom videokonferens, om det är lämpligt med hänsyn till ändamålet med partens inställelse och övriga omständigheter, eller om sammanträdet annars skulle medföra kostnader eller olägenheter som inte står i rimligt förhållande till betydelsen av att parten inställer sig i rättssalen. Bevisning får tas upp genom videokonferens om det är lämpligt med hänsyn till bevisningens art och övriga omständigheter, eller om en fysiskt inställelse skulle medföra kostnader eller olägenheter som inte står i rimligt förhållande till betydelsen till att bevisningen tas upp på det sättet. Det har gjorts en viss skillnad mellan sammanträden enligt RB och sammanträden enligt ärendelagen. Enligt den senare lagen gäller, såvitt avser part, att det i stället skall tas hänsyn till sammanträdet ändamål och övriga omständigheter.

De flesta domstolar som deltagit i försöksverksamheten har förklarat att dessa kriterier fungerar väl. Från några domstolar har det uppgetts att kriterierna för videokonferens eventuellt kunde vara något mjukare än de som gäller för närvaro per telefon. Däremot har flera domstolar pekat på att man även om samma kriterier används kan räkna med att det oftare bedöms lämpligt att någon närvarar genom videokonferens än att någon närvarar per telefon. Redan genom kvalitetsskillnaden är utrymmet för att använda sig av videokonferens alltså större.

Villkoren för att få närvara per telefon är i dag väl inarbetade i domstolarnas praxis. Villkoren har visat sig fungera också när det gäller videokonferens. Det skulle därför i och för sig vara praktiskt att vid permanentning av försöksverksamheten använda sig av samma villkor.

Inför försökslagstiftningen påpekade Lagrådet dock följande.

Den naturliga tolkningen av bestämmelsen är att prövningen primärt alltid gäller lämplighetsfrågan (1). Den därpå eventuellt följande bedömningen gäller om sammanträdet "annars skulle medföra kostnader eller olägenheter" av viss betydelse. En sådan alternativ prövning förutsätts således bli aktuell endast i fall där det ansetts tveksamt, mindre lämpligt eller till och med direkt olämpligt med en videokonferens. Den därvid nödvändiga avvägningen skall ske inom ramen för en bedömning huruvida kostnaderna eller olägenheterna "inte står i rimligt förhållande till betydelsen av att parten inställer sig i rättssalen." Enligt Lagrådets mening visar det sagda att utrymmet för en alternativ bedömning enligt punkt 2 i stycket i praktiken kan bli ytterst varierande. – I mer extrema fall skulle det rent av kunna te sig stötande att överhuvudtaget beakta kostnadsaspekter.¹²

Lagrådets synpunkter kan uppfattas som att videokonferens inte borde vara ens formellt tillåten när det är olämpligt med en sådan. Försökslagstiftningen är däremot utformad på ett sådant sätt att videokonferens får hållas även när det inte är lämpligt, om nämligen en persons inställelse i rättssalen skulle föra med sig orimliga kostnader eller olägenheter. Det skall emellertid sägas att även villkoren för att använda telefon bygger på den av Lagrådet påpekade spänningen. Denna lagstiftning har varit permanent i kraft sedan år 1987. Syftet med utformningen var vid bestämmelsens tillkomst att telefonsammanträde skulle kunna tillåtas även om denna sammanträdesform sakligt sett inte framstod som helt likvärdig med ett sammanträde inför rätten.¹³ Utformningen av reglerna har såvitt är känt inte lett till någon komplikation.

Det är å andra sidan klart att de båda alternativen står i viss motsättning. Detta har också påpekats av en av domstolarna som deltagit i försöksverksamheten. Det kan därför finnas skäl att när reglerna nu ses över utforma villkoren så att de bättre tillgodoser Lagrådets synpunkter.

Reglerna om vem som skall kunna få delta genom videokonferens och vid vilka sorters sammanträden ett sådant deltagande skall få ske kan utformas på så vis att de i detalj räknar upp vissa aktörer som får delta vid vissa sorters sammanträden, om vissa särskilda kriterier är uppfyllda. En sådan utformning av reglerna ökar möjligen precisionen och förutsägbarheten. Bestämmelserna kan alternativt ges en mer generell utformning.

¹² Prop. 1998/99:65 s. 47.

¹³ Prop. 1986/87:89 s. 200.

Fördelen med detta är att smidigheten ökar och således kan behovet av lösningar i den enskilda situationen tillgodoses på ett bättre sätt. Utredningen menar att reglerna bör vara utformade på så vis att inte någon aktör helt utesluts från möjligheten att delta i ett sammanträde – oavsett karaktär – genom videokonferens.¹⁴ I vilken mån någons närvaro på detta sätt faktiskt skall tillåtas får avgöras med tillämpning av de särskilda villkoren.

Utredningen föreslår mot bakgrund av det sagda ett generellt villkor som innebär att personer får delta i ett sammanträde genom videokonferens om det inte är olämpligt med hänsyn till ändamålet med sammanträdet och övriga omständigheter. Med detta villkor som grund tillgodoses lagrådets kritik mot de nuvarande reglernas utformning.

Som ett komplement bör det lämpligen anges direkt i lagtexten vilka förhållanden rätten särskilt skall beakta inför ett beslut om videokonferens.

För det första måste parternas uppfattning i frågan om videokonferens tillmätas stor betydelse även om rätten, liksom enligt nuvarande regler, bör ha det yttersta ansvaret. Som utredningen skall återkomma till skall det dock inte finnas någon möjlighet för rätten att tvinga en part att delta i ett sammanträde genom videokonferens.

För det andra måste rätten beakta de kostnader och olägenheter som skulle uppkomma om någon måste inställa sig i rättssalen. Detta villkor överensstämmer i allt väsentligt med det som gäller för såväl telefonanvändning som för videokonferens enligt försökslagstiftningen.

För det tredje föreslår utredningen att rätten uttryckligen skall beakta om någon känner stark rädsla för att vara närvarande. Att videokonferens skulle kunna användas i sådana situationer har tidigare varit föremål för diskussion. I den promemoria som föregick försökslagstiftningen ansågs att sådana skäl som t.ex. att en målsägandes eller ett vittnes rädsla för en tilltalad inte borde vara skäl för ett beslut om videokonferens.¹⁵ Brottsofferutredningen föreslog emellertid i sitt betänkande att videokonferensteknik

¹⁴ Videokonferens bör också kunna komma ifråga – om tekniken tillåter det – vid sådan "annan handläggning" som består i att rätten har kontakt med en eller flera parter för att diskutera någon fråga, t.ex. upprättandet av en tidsplan, men som inte är att betrakta som ett formellt sammanträde i RB:s mening, se avsnitt 4.1.1.3. Det kan påpekas att förbudet mot fotografering avser endast formella sammanträden som hålls i rättssalen och således inte påverkar i vilken mån videoteknik kan användas vid informella diskussioner mellan rätten och parter eller deras ombud som inte hålls i rättssalen.

¹⁵ Ds 1997:7 s. 205.

borde kunna få användas om målsäganden och vittnen har utsatts eller riskerar att utsättas för hot eller andra övergrepp på grund av sin medverkan i en rättegång.¹⁶ I den proposition som behandlade försöksverksamheten tog regeringen upp frågan. Regeringen uttalade att det inte borde finnas några hinder mot att använda videokonferens i sådana situationer som Brottsofferutredningen pekade på. Men möjligheten borde, enligt regeringen, användas med viss återhållsamhet och aldrig på bekostnad av den tilltalades rättsäkerhet.¹⁷ I praktiken har videokonferens kommit att användas i sådana rättsfall. Av Domstolsverkets utvärdering framgår att domstolarna i tio fall (av totalt 57 svar) angett att videokonferens initierats på grund av att en part eller förhörsperson har känt oro/rädsla. Vid 12 tillfällen har personer deltagit vid sammanträde genom videokonferens från ett "vittnesrum" vid den domstol där förhandlingen hållits.¹⁸

Utredningen anser att det bör finnas visst utrymme att använda videokonferens i rättsfallen, inte minst i de situationer som Brottsofferutredningen lyft fram. Utredningen har här bl.a. i åtanke vittnen och målsäganden i mål om åtal mot personer som är knutna till organiserad brottslighet. Men även den som utsätts för mer vardagsnära brott såsom kvinnomisshandel m.m. bör kunna få medverka genom videokonferens. Denna möjlighet måste emellertid användas med försiktighet och omdöme. Alternativet med medhörning bör alltid övervägas i rättsfallen. Ett lämpligt sätt att gå tillväga är att åklagaren redan i stämningsansökan upplyser om att en målsägande eller ett vittne begärt att få delta genom videokonferens. Den tilltalade eller försvararen får härigenom möjlighet att argumentera i frågan. Det bör i regel aldrig komma ifråga att den tilltalade först vid en huvudförhandling får besked om att ett vittne eller en målsägande skall delta genom videokonferens. Detta framgår redan av det första grundläggande kriteriet, nämligen att rätten särskilt skall beakta parternas uppfattning.

Det som sagts nu om vikten av att en tilltalad får besked om att ett vittne eller målsägande eventuellt skall delta genom videokonferens gäller självfallet även andra parter och även i tvistemål. Det bör inte få komma som en överraskning för någon att en part eller vittne eller annan skall delta genom videokonferens.

¹⁶ SOU 1998:40 s. 324 f.

¹⁷ Prop. 1998/99:65 s. 24.

¹⁸ Förutom i rättsalen har en kamera och TV-monitor placerats ut i "vittnesrummen" i de domstolar som deltar i försöksverksamheten.

Enligt försökslagstiftningen får en tilltalad i tingsrätt inte delta genom videokonferens, om det finns anledning att döma honom eller henne till annan påföljd än böter, fängelse i högst tre månader, villkorlig dom eller skyddstillsyn eller sådana påföljder i förening. Med dessa påföljder likställs förordnande enligt 34 kap. 1 § 1 brottsbalken, om det i samband med förordnande kommer i fråga att förklara villkorligt medgiven frigivning förverkad i fråga om strafftid som överstiger tre månader. Utredningen menar att dessa regler inte behöver finnas i själva lagtexten. Det är enligt utredningens mening – med hänsyn till dess uppfattning att bestämmelserna om videokonferens alltid skall ses som undantag – i regel uppenbart olämpligt att en tilltalad deltar genom videokonferens när det gäller mer allvarlig brottslighet. Vare sig den tilltalade är häktad eller på fri fot bör han eller hon, enligt utredningens mening, ha en ovillkorlig rätt att vara fysiskt närvarande i rättssalen (se vidare avsnitt 3.4.1.4).

3.4.1.3 Videokonferens eller medhörning

Utredningens överväganden och förslag: Det föreslås att det etablerade systemet med s.k. medhörning (ljudöverföring) regleras i författningstexten. För att tillgodose intresset av att den part som under ett förhör inte vistas i rättssalen ändå på ett så bra sätt som möjligt får del av vad den hörde berättar bör videoöverföring kunna användas även för detta ändamål om sådan utrustning är tillgänglig. Med hänsyn till det generella förbudet mot fotografering i rättssalen (vilket även omfattar videoteknik) i 5 kap. 9 § RB – krävs att en särskild regel om detta införs. En sådan regel bör lämpligen placeras i 36 kap. 18 § RB.

I Domstolsverkets rapport (DV-rapport 2001:3) anges att videotekniken även har använts i situationer som regleras i 36 kap. 18 § RB (s.k. medhörning).

Det är väsentligt att skilja mellan vad som i egentlig mening här avses med videokonferens och de situationer när man kan använda den tekniska utrustningen för medhörning. I 36 kap. 18 § jämförd med 37 kap. 3 § RB framgår att om det finns anledning att anta att ett vittne, en part eller en målsägande som inte för talan av rädsla

eller av annan orsak inte fritt berättar sanningen på grund av en parts eller åhörarens närvaro, får rätten förordna att parten eller åhöraren inte får vara närvarande vid förhöret. Den utvisade brukar i sådana situationer hänvisas till ett rum där han eller hon genom ljudöverföring kan höra vad som sägs i rättssalen. Detta är medhörningsfallet. Det skiljer sig från de allmänna reglerna om videokonferens bl.a. genom att det i videokonferensfallet är den rädde som befinner sig någon annanstans än i rättssalen medan i medhörningsfallet det är den person ger upphov till rädslan som befinner sig i "medhörningsrummet" eller någon annanstans varifrån han eller hon följer förhöret genom ljudöverföring. Möjligheten till medhörning sträcker sig tidsmässigt inte längre än förhöret varar. Den som på så sätt följer förhöret kan inte heller tala med de personer som befinner sig i rättssalen.

I medhörningsfallet finns det enligt utredningens uppfattning inte några principiella invändningar mot att t.ex. den tilltalade i "medhörningsrummet" följer förhöret genom återgivning i både ljud och bild i stället för att bara lyssna till vad som sägs. Tvärtom innebär det att den utvisades möjlighet att tillgodogöra sig vad som tilldrar sig vid förhöret ökar. Möjliggör den tekniska apparaturen att förhör kan följas via videoutrustning bör alltså detta utnyttjas.

Bestämmelsen i 36 kap. 18 § RB nämner inte något om medhörning. Det är naturligt då sådan teknik inte användes när bestämmelsen infördes. Däremot finns en bestämmelse upptagen i paragrafen som innebär att en part som vistas utanför rättssalen under ett förhör skall efter förhöret i behövlig omfattning få ta del av vad som har sagts. Parten skall också få möjlighet att ställa frågor till vittnet. Som framgått får detta förfarandesätt anses överspelat och lagtexten speglar således inte vad som utvecklats genom praxis. Detta är en brist som bör åtgärdas. Utredningen föreslår därför att den ifrågavarande paragrafen ändras på så sätt att det tydligt framgår att ljudöverföring eller överföring av ljud och bild skall vara huvudregeln när en part har utvisats från rättssalen.

Ett alternativ som utredningen har övervägt är att helt slopa bestämmelsen i 36 kap. 18 § RB och ersätta denna med de generella reglerna om videokonferens. Vad som talar mot en sådan lösning är att det kan finnas situationer då det kan anses befogat att t.ex. en tilltalad vistas i ett annat rum under själva förhöret med en målsägande men att det ändå inte finns skäl att låta målsäganden delta under hela sammanträdet genom videokonferens. Ersätts bestämmelserna om medhörning med de generella reglerna om video-

konferens kan detta leda till att möjligheterna minskar för en skrämmd målsägande att under förhöret slippa vistas i samma lokal som den som skrämt upp målsäganden.

3.4.1.4 Bör medverkan vara frivillig?

Utredningens överväganden och förslag: Parter bör som huvudregel ha rätt att infinna sig där sammanträdet hålls. Andra, dvs. främst sådana som skall höras i bevissyfte, bör inte kunna påräkna full ersättning för sin fysiska inställelse där sammanträdet hålls, om de har kallats att delta genom videokonferens.

Den utredning som föregick försökslagstiftningen kom fram till att en part alltid borde ha rätt att inställa sig fysiskt i rättssalen även om han kallats att delta genom videokonferens. När det gällde vittnen och andra som skall höras i bevissyfte menade utredningen å ena sidan att dessa inte kunde göra anspråk på att få resa till förhandlingsorten om de kunde höras på ett billigare sätt. Däremot borde, enligt utredningen, å andra sidan allas medverkan i en videokonferens bygga på frivillighet i så motto att några av de vanliga påföljder som kan komma ifråga vid utevaro inte skulle drabba den som inte inställde sig till en videokonferens.¹⁹ En part skulle således alltid ha rätt infinna sig i rättssalen. Ett vittne skulle inte ha denna rätt, men om ett vittne som inte kom till den plats från vilken han eller hon skulle ha medverkat vid sammanträdet skulle inte drabbas av några påföljder förutom att han eller hon naturligtvis i nästa skede skulle kallas att komma till rättssalen.

Enligt försökslagstiftningen har den som kallats att delta i ett sammanträde genom videokonferens men som motsätter sig det alltid rätt att inställa sig i rättssalen. Denna regel gäller oavsett om det är fråga om part eller vittne eller någon annan.

Utredningens bedömning är att en parts deltagande i sammanträde genom videokonferens alltid skall bygga på frivillighet. Säsom alltså redan är fallet enligt försökslagstiftningen bör detta gälla alla sorters parter i alla typer av sammanträden. Särskilt i brottmål där parten är frihetsberövad inger tanken att tvinga denne

¹⁹ Ds 1997:7 s. 191 f. och s. 205.

att inställa sig inför en kamera i häktet och där möta åklagaren i en TV-monitor olust.

Frågan är emellertid om frivilligheten även skall omfatta andra, t.ex. ett vittne. Här kommer främst kostnadsaspekter in. Om en part åberopat ett vittne är parten i första hand skyldig att betala för vittnets inställelse. Antag att en part processar i Malmö, medan det vittne som parten vill höra bor i Luleå. Det skulle kosta en hel del pengar för parten att låta vittnet åka till Malmö i stället för att vittnet inställer sig inför tingsrätten i Luleå och därifrån genom videokonferens medverkar i förhandlingen i Malmö. Det är svårt att motivera varför ett vittne skall ha vetorätt i fråga om sättet för sin inställelse. Utredningen menar att om en part anser det vara tillräckligt att vittnet hörs genom videokonferens och rätten finner detta vara godtagbart enligt de allmänna reglerna vittnet inte bör ha någon lagstadgad rätt att – som i exemplet – få ersättning för att åka ned till Malmö och möta upp i rättssalen. En motpart bör inte ha det avgörande inflytande på denna fråga, men även motpartens uppfattning skall särskilt beaktas. Det som nu sagts om vittne bör gälla även för en målsägande som inte för talan och andra som inte är parter t.ex. sakkunniga.

I mycket särpräglade situationer skulle man kunna tänka sig att ett vittne eller annan som skall höras – av religiösa eller liknande skäl – skulle kunna vägra att delta i en videokonferens. Skulle detta inträffa kan det förutsättas att domstolen hanterar situationen på ett förnuftigt och inlevelsefullt sätt.

I praktiken kan naturligtvis varken rätten eller en part hindra att ett vittne som har kallats att delta i ett sammanträde genom videokonferens i stället åker till den plats där rättssalen är belägen. Men i så fall skall rätten inte bestämma högre ersättning till vittnet än vad som skulle utgått om vittnet inställt sig på den tilltänkta platsen för en videokonferens.

En parts rätt att infinna sig där sammanträdet hålls är alltså huvudregel. Det finns emellertid situationer när det av praktiska skäl inte går att låta alla parter sitta i själva rättssalen. Hur man skall förfara i dessa fall diskuteras i avsnitt 3.4.1.7.

3.4.1.5 Kallelser, förelägganden och sanktioner

Utredningens förslag: De sanktioner som RB föreskriver för någons underlåtenhet att inställa sig vid ett sammanträde bör drabba även den som underlåter att inställa sig till en videokonferens.

För den som har kallats till ett sammanträde genom videokonferens gäller inte reglerna om kallelser och förelägganden och om påföljder för utevaro. Sådana påföljder kan för en part vara tredskodom och för ett vittne ett utdömt vite. Försökslagstiftningen om videokonferens har alltså i detta hänseende fått en likalydande utformning som de befintliga reglerna i RB om närvaro per telefon.

En anledning till att regler om påföljder vid utevaro saknas såväl vad gäller telefon som videokonferens är att närvaron helt bygger på frivillighet. Inför försökslagstiftningen antog regeringen att videokonferens skulle komma att användas i större utsträckning än telefon och att detta talade för att det skulle kunna finnas ett behov av ett sanktionssystem vid underlåtenhet att medverka i rättegång på det viset. Å andra sidan skulle detta, enligt regeringen, kunna bli ganska komplicerat och med hänsyn till att lagstiftningen dessutom byggde på frivillighet – vilket innebar att den som kunde förväntas obstruera inte borde kallas till förhandling genom videokonferens – ansågs något uttalat behov inte föreligga med ett sanktionssystem.²⁰

Det inslag av frivillighet som finns för parter att delta i ett sammanträde genom videokonferens (och telefon) gäller själva sättet att inställa sig och inte närvaron som sådan. I takt med att flera domstolar får tillgång till tekniken och den blir allmänt accepterad kommer det med stor sannolikhet att finnas parter som visserligen förklarar sig villiga att delta i ett sammanträde genom videokonferens men som likafullt slarvar med att komma till den plats där utrustningen är placerad (utrustningen kan ju för övrigt, i vart fall i framtiden, vara placerad i den hördes hem).

Uteblir en part i ett dispositivt tvistemål från en huvudförhandling leder detta normalt till att han eller hon drabbas av en tredskodom. I andra tvistemål kan det leda till att målet avskrivs. För hovrättens del gäller att överklagandet förfaller om en

²⁰ Prop. 1998/99:65 s. 25.

klagande uteblir från huvudförhandling. Om parten däremot kallats att inställa sig genom videokonferens, drabbas han eller hon inte av tredskodom eller att målet avskrivs eller att överklagandet förfaller. Konsekvensen blir i stället att huvudförhandlingen ställs in. Detta skulle i sin tur ge upphov till en hel del kostnader och merarbete för alla inblandade.

Utredningen ifrågasätter starkt varför inte parter och andra skall kunna drabbas av de sanktioner som står till buds. Några praktiska problem som är av den beskaffenheten att de skulle hindra en sådan ordning kan utredningen inte se. Har ett vittne nåtts av en kallelse att han eller hon skall inställa sig vid domstolen i sin hemort för att därifrån höras vid ett sammanträde i en annan stad och han eller hon inte inställer sig borde ett vite i vanlig ordning kunna dömas ut. Likaså borde en part som fått möjlighet att inställa sig genom videokonferens men inte gör det kunna drabbas av en tredskodom. I båda situationerna hade de berörda drabbats av sanktioner om de inte hade kommit till rättssalen. Varför skall de undgå dessa om de slarvar med ett för dem betydligt enklare sätt att delta i sammanträdet?

Det finns också anledning att betrakta denna fråga ur motpartens perspektiv. För denne blir olägenheten större, om den andra parten fått tillåtelse att delta genom videokonferens och sedan inte inställer sig på det viset. Han eller hon har då inte någon möjlighet att begära tredskodom eller att målet avskrivs. En olägenhet uppkommer också om det i stället är ett vittne som inte inställer sig. Kanske måste hela förhandlingen ställas in. Sådana situationer kan visserligen uppstå även när någon kallats till rättssalen. Risken är emellertid uppenbar att den som kallats att delta genom videokonferens inte tar kallelsen på lika stort allvar som den som kallats till rättssalen. I det senare fallet är nämligen kallelsen förenad med upplysningar om vite och andra sanktioner som kan komma att tillgripas vid bristande hörsamhet.

Den tekniska utrustningen kan förvisso gå sönder och därigenom hindra någon från att delta genom videokonferens. Detta utgör emellertid ett laga förfall. Har part eller annan haft laga förfall för sin underlåtenhet gäller reglerna i 32 kap. 6 § RB fullt ut även i detta sammanhang och han eller hon drabbas inte av några sanktioner.

Sammanfattningsvis menar utredningen att de sanktioner som gällande rätt stipulerar för någons underlåtenhet att inställa sig vid ett sammanträde bör drabba även den som underlåter att inställa

sig genom videokonferens. Av detta följer att de allmänna reglerna om kallelser till sammanträde blir tillämpliga även när någon skall delta i sammanträdet genom videokonferens. I själva verket torde detta vara en förutsättning för att videokonferens skall kunna användas i någon mer betydande omfattning.

3.4.1.6 Förbudet mot fotografering m.m.

Utredningens överväganden och förslag: Utredningen föreslår att en upptagning eller överföring av bild i rättssalen skall få ske om det är tillåtet i lag.

I 5 kap. 9 § RB anges att fotografi inte får tas i rättssalen. Förbudet omfattar enligt sin lydelse såväl rätten som parter och andra. Det fanns inte något förbud mot fotografering i äldre RB. Det har tvärtom sagts att möjligheten att fotografera utnyttjades flitigt av pressens företrädare med följd att i de mer uppmärksammade brottmålsrättegångarna de inblandade personerna regelmässigt avbildades i vissa tidningar.²¹

Fotograferingsförbudet är systematiskt placerat bland de bestämmelser i RB som handlar om ordningen vid förhandlingar. Förbudet har alltså inte direkt med sekretessreglerna att göra. Processlagberedningen uttalade att fotografering i rättssalen i allmänhet verkar störande på förhandlingen och kan, då det gäller en tilltalad i brottmål, utsätta denne för onödigt lidande.²²

Frågan om fotograferingsförbud och även frågan om tillåtelse av privata ljudbandinspelningar under en förhandling, togs upp i ett lagstiftningsärende år 1980.²³ Ärendet grundades på en av Domstolsverket upprättad promemoria som sänts på remiss.²⁴ Domstolsverket kom bl.a. fram till att fotografering fick anses vara en sådan allvarlig integritetskränkning att förbudet borde bestå.

De flesta remissinstanser var negativa till en uppmjukning av fotograferingsförbudet. Inte sällan motiverades detta utifrån inte-

²¹ Prop. 1979/80:87 s. 30. Se också Edelstam, Offentlighet och sekretess i rättegång s. 295–300. Edelstam tecknar på sidorna 294–323 och 469–519 en mycket fyllig bild av diskussionen kring förbudet mot fotografering och TV-sändningar i rättssalen och framför också egna synpunkter.

²² SOU 1938:44 s. 113.

²³ Prop. 1979/80:87.

²⁴ Promemoria 1978-10-5285-1977, promemorian finns intagen som bilaga i prop. 1979/80:87.

gritetsskäl. En del instanser ville öppna för en möjlighet till viss nyansering. Rättegångsutredningen ansåg, i ett remissvar, att om rätten och parterna inte hade någon erinran mot det borde det i vissa fall – t.ex. i ett dispositiv tvistemål mellan stora företag – inte vara uteslutet att tillåta fotografering med stillbilder, i varje fall före och efter förhandlingen.

Någon ändring av lagstiftningen kom inte att ske. Föredraganden anförde i propositionen att förbudet var väl grundat och fyllde en viktig funktion från såväl integritetsskydds- som ordningssynpunkt. Föredraganden noterade också att förbudet även torde avse elektronisk bildupptagning såsom vid inspelning för TV.²⁵ Även JO har uttalat att fotograferingsförbudet uppenbarligen också omfattar upptagning av rörliga bilder.²⁶ Mot bakgrund härav finns en särskild regel i försökslagen om videokonferens som anger att – trots det generella förbudet i 5 kap. 9 § RB – videokonferens får användas i enlighet med vad som föreskrivs i försökslagen.

Frågan om fotografering och videoteknik i samband med rättegångar är inte okomplicerad. Den är nämligen intimt förknippad med frågan om domstolsoffentligheten som ju i grunden syftar till att ge medborgarna insyn och kontroll av den dömande verksamheten. I ena vågskålen finns således offentlighetsintresset och i den andra integritetsaspekten. Det är inte givet att endast den som har förmåga att ta sig till en domstol skall kunna följa en förhandling. Men å andra sidan får inte offentligheten medföra att förhandlingens syfte motverkas eller till och med förstörs, t. ex. genom att det blir svårare att få vittnen att delta. Utredningen förutser att den snabba tekniska utvecklingen – inte minst genom IT-teknologin²⁷ – kan komma att medföra ökade krav på statsförvaltningens tillgänglighet. Denna utveckling kommer domstolarna troligen inte på sikt att kunna stå utanför. Vilken väg som skall väljas och hur långt man skall gå på denna är emellertid frågor som faller utanför denna utrednings mandat. Vid behov bör frågan utredas särskilt mot bakgrund av en bredare samhällelig debatt.

Utredningen konstaterar mot bakgrund av det sagda att förbudet mot såväl fotografering och videoinspelning tills vidare bör vidmakthållas såväl av ordningsskäl som av integritetsskäl. För att det inte skall råda någon tvekan om vad förbudet avser föreslås

²⁵ Prop. 1979/80:87 s. 12.

²⁶ JO:s ämbetsberättelse 1992/93 s. 38.

²⁷ Se t. ex. Offentlighetsprincipen och den nya tekniken. Delbetänkande av Offentlighets- och sekretesskommittén (SOU 2001:3), IT i demokratins tjänst. Rapport från Demokratiutredningen (SOU 1999:117).

att författningstexten ändras på så vis att ordet fotografi utgår och ersätts med bild. En bild kan både tas upp och överföras. När det gäller videokonferens är det naturligtast att använda ordet överföring. Det har emellertid lagts ett förslag som går ut på att förhör i bevissyfte skall kunna spelas in på videoband.²⁸ När ett förhör spelas in är det naturligare att kalla det för en upptagning. En TV-kamera kan både överföra bilden genom "direktsändning" och göra en inspelning för kommande bruk varför förbudet bör omfatta båda termerna.

Bestämmelsen bör lämpligen utformas på så vis att huvudregeln är förbud men att undantag kan ges genom reglering i lag. De lagbestämmelser som tillåter förfaranden är i första hand de som gäller videokonferenser. Utredningen har även föreslagit att bildöverföring skall kunna få ske i s.k. medhörningssituationer. I nästa avsnitt föreslås också att överföring av bild (och ljud) skall kunna ske till en annan lokal där sådana parter och andra som inte får plats i rättssalen vistas.

Förbudet avser upptagning eller överföring av bild i och från *rättssalen*. Rättssalen innebär, i vart fall i detta sammanhang, den sessionssal i domstolshuset där sammanträdet hålls och där rätten och i regel de andra som deltar i sammanträdet befinner sig.²⁹ Som JO nyligen uttalat omfattar förbudet mot fotografering även fotografering som sker från en korridor utanför rättssalen in genom en öppen dörr till rättssalen.³⁰ Ibland förekommer det att ett sammanträde – eller i vart fall en del av ett sammanträde – hålls på någon annan plats än i rättssalen, t.ex. vid syn utomhus. Det skulle leda för långt att låta sådana platser falla inom benämningen rättssalen. Bortsett från att det skulle vara oerhört svårt att rent praktiskt förbjuda någon att på avstånd filma vad som förekommer vid t.ex. en syn utomhus kan ett förbud ifrågasättas av principiella skäl som ytterst grundar sig på vikten av ett fritt nyhets- eller kommunikationsflöde.

²⁸ Ds 2001:36, se förslag till 6 kap. 3 § RB.

²⁹ Om däremot rätten t.ex. på grund av platsbrist eller ombyggnad håller ett sammanträde i andra än de vanliga lokalerna i domstolsbyggnaden t.ex. i en för detta ändamål utlånad aula eller samlingslokal skall de sistnämnda givetvis anses som rättssalar.

³⁰ JO:s ämbetsberättelse 2001/02 s. 46. JO uttalade att när "en förhandling pågår är det givetvis lika störande om fotograferingen sker inne i rättssalen som om den sker från en korridor utanför in genom en öppen dörr till rättssalen. Regeln om fotograferingsförbud måste därför rimligen tolkas så att den träffar även situationer av sistnämnda slag."

3.4.1.7 Överföring av bild till annan lokal

Utredningens förslag: Utredningen föreslår en lagreglerad skyldighet för domstolar att i vissa fall ordna så att parter och andra skall kunna följa ett sammanträde från en annan plats än rättssalen om det är fullt i den.

- Om inte alla som skall delta i ett sammanträde kan få plats i rättssalen, skall rätten se till att de som inte får plats kan följa sammanträdet genom ljudöverföring eller ljud- och bildöverföring i en annan lokal som ställts i ordning för detta ändamål (sidosal). Om det finns särskilda skäl får rätten låta även åhörare som inte får plats i rättssalen följa sammanträdet på det sättet.
- De skyldigheter och befogenheter som enligt 5 kap. 9 § RB tillkommer rättens ordförande och rätten tillämpas även på förhållandena i sidosalen. Förbudet mot upptagning eller överföring av bild föreslås gälla fullt ut i sidosalen liksom den sanktion som kan bli tillämplig på den som tränger in i rättssalen eller som bryter mot en tillsägelse som har meddelats för att upprätthålla ordningen. Även bestämmelserna om säkerhetskontroll kan göras tillämpliga på sidosalen. Rättens ordförande föreslås kunna få delegera sina skyldigheter och befogenheter åt en annan befattningshavare som därmed får ansvara för ordningen i sidosalen. De särskilda straffbestämmelser som finns i 9 kap. 5 § RB utsträcks till att omfatta även uppförandet i en sidosal.

Det förekommer att vissa rättegångar har en sådan omfattning att alla de som på ett eller annat sätt deltar inte får plats i rättssalen. Vidare kan det av samma anledningen förekomma att de som vill följa ett sammanträde som åhörare inte får plats. Som exempel från 1980-talet kan nämnas den s.k. styckmordsrättegången och rättegången om mordet på statsminister Olof Palme. Som ett modernare exempel på när alla parter inte fått plats i rättssalen kan nämnas diskoteksbrand-rättegången i Göteborg.

Parter i ett tvistemål och således även målsägande som för talan om enskilt anspråk i ett brottmål skall infinna sig personligen vid huvudförhandling i tingsrätt och hovrätt, om inte deras närvaro kan antas vara utan betydelse för utredningen (11 kap. 5 § första stycket och 20 kap. 14 § första stycket RB). En målsägande som

inte för talan behöver infinna sig endast om han eller hon skall höras med anledning av åklagarens talan (45 kap. 15 § första stycket RB). Även om de nu angivna processsubjektens närvaro bedöms vara utan betydelse i målet skulle det vara mycket egendomligt om de inte skulle anses ha en generell rätt att närvara vid sammanträdet. Inte desto mindre är det av praktiska skäl ibland ogörligt att låta dem alla vara närvarande i rättssalen. Detta visade sig i diskoteksbrand-rättegången. Domstolen måste enligt utredningen då på något sätt arrangera så att de som vill följa sammanträdet kan göra det. Det finns inte några särskilda bestämmelser som tar sikte på denna situation. Enligt 5 kap. 9 § RB kan visserligen rättens ordförande begränsa antalet åhörare i rättssalen och på så vis bidra till att parter i stället för andra åhörare får möjlighet att vistats i rättssalen. Men detta hjälper ju inte om antalet parter och andra personer som berörs av rättegången överstiger det totala antalet platser i rättssalen även om alla vanliga åhörare kördes ut.

I rättegången om mordet på statsminister Olof Palme arrangerade Stockholms tingsrätt så att elektronisk bildöverföring skedde från en rättssal till en annan sessionssal i domstolens lokaler. JO har uttalat att till sitt praktiska resultat skiljer sig en sådan bildöverföring inte på något väsentligt sätt från vad man åstadkommer genom att använda en större förhandlingssal.³¹ JO fortsatte: ”I varje fall kommer den inte i konflikt med ändamålet med fotograferingsförbudet, nämligen att förhandlingen skall störas i så liten grad som möjligt och att parter och andra inte skall utsättas för onödigt lidande. Jag är mot denna bakgrund inte beredd att uttala någon kritik mot arrangemanget. Det kan emellertid konstateras att ett förfarande av detta slag uppenbarligen inte har förutsetts av lagstiftaren. Det finns därför anledning att vid den översyn av regeln om ljudupptagningar vid rättegång som jag förordat överväga om ändringar eller förtydliganden behövs även i detta avseende.”

Utredningen menar mot bakgrund av det nu sagda att det bör införas en regel om att rätten i situationer av det avsedda slaget skall ha en allmän skyldighet att se till att alla parter och andra som deltar i rättegången, såsom t.ex. ombud och vårdnadshavare, skall kunna följa sammanträdet även om de inte får plats i själva rättssalen. Det bör kunna ske från en lokal som särskilt iordningsställts för det ändamålet, såsom alltså sker enligt viss praxis. Eftersom detta innebär en begränsning i parters på sätt och vis självklara rätt

³¹ JO:s ämbetsberättelse 1992/93 s. 38.

att få vara närvarande i rättssalen när den sak som berör dem behandlas måste rätten i första hand ha gjort ansträngningar för att bereda dem plats i rättssalen. Endast om detta inte lyckats, bör det bli aktuellt att ställa i ordning en annan lokal. En sådan lokal kan lämpligen kallas sidosal för att man skall kunna särskilja den från rättssalen.

För att parterna eller målsägandena skall kunna följa vad som händer i rättssalen måste det finnas någon form av teknisk kommunikation, i första hand videoöverföring. Eftersom det finns ett generellt förbud mot videoöverföring om inte annat föreskrivs i lag (enligt utredningens förslag) föreslås därför att en lagregel införs som öppnar denna möjlighet. Vid utformningen av regeln är det viktigt att precisera och väl avgränsa sidosalen till vilken videoöverföring skall kunna ske. Risken är annars uppenbar att en sådan bestämmelse kan läggas till grund för krav på videoöverföring som kan användas för TV-sändningar. Det generella förbudet mot upptagning och överföring av bild bör alltså gälla även i en sidosal.

När det gäller rättens ordförandes och rättens befogenheter och skyldigheter enligt 5 kap. 9 § RB bör även dessa göras tillämpliga på förhållandena i sidosalen. Det är emellertid självklart att ordföranden inte kan ha direkt uppsikt över vad som händer i sidosalen under själva sammanträdet. Ordföranden bör därför ha möjlighet att delegera detta ansvar till någon annan befattningshavare.

Regeln om straff i 9 kap. 5 § RB bör ändras så att den även omfattar oönskat uppförande i sidosalen. Naturligtvis kan inte den som fått i uppgift att hålla ordning i sidosalen utdöma något straff i enlighet med denna bestämmelse.

Det som nu sagts har gällt parter och andra som deltar i rättegången. I de mer spektakulära rättegångarna där kanske inte ens parterna får plats i rättssalen räcker den ännu mindre till för åhörare, t.ex. representanter för massmedia. Det är viktigt – inte minst i uppmärksammade mål – att sammanträden är offentliga och att massmedia har möjlighet att rapportera vad som händer. Det kan emellertid inte alltid åligga rätten – eller snarare domstolen – att iordningsställa särskilda lokaler bara för att alla som vill vara åhörare inte får plats. I de mer spektakulära rättegångarna kommer för övrigt ändå aldrig alla som vill följa ett sammanträde att kunna få plats. Utredningen föreslår att det endast om det finns särskilda skäl skall åligga rätten att ställa i ordning en sidosal där åhörare skall kunna följa vad som händer i rättssalen genom ljudöverföring

eller ljud- och bildöverföring. Det bör betonas att den föreslagna regeln tar sikte på alla situationer när rättssalen bedöms inte kunna räckta till men i första hand måste domstolen försöka använda en tillräckligt stor rättssal.

I tydlighetens namn bör det också framhållas att utredningen inte menar att det i förekommande fall skall ställas i ordning två sidosalar, en för sådana som deltar i rättegången och en för åhörare. Om sammanträdet omfattar både ett stort antal deltagare och många intresserade åhörare skall dessa alltså placeras i samma sidosal och då skall det förstås inte göras någon bedömning av om det finns särskilda skäl för att åhörarna skall få vistas i sidosalen. Där- emot finns det sammanträden där kanske endast några få parter och inga andra deltar i sammanträdet medan antalet åhörare är så stort att inte alla dessa ryms i rättssalen. Det är i dessa situationer som det krävs särskilda skäl för att ställa i ordning en sidosal. Det ligger i sakens natur att en sådan bedömning inom rimliga gränser bör vara generös.

Det kan påpekas att sammanträden som hålls på andra platser än i rättssalen, t.ex. en syn hällen i det fria, inte omfattas av den föreslagna regleringen.

3.4.1.8 Tilltrosreglerna

Utredningens bedömning: Bestämmelserna om tilltrosbevisning utgör inte något hinder mot att hålla videokonferens.

I 50 kap. 23 kap. och 51 kap. 23 § RB finns de s.k. tilltrosreglerna. Dessa avser handläggningen i hovrätt. Tilltrosreglerna tar sikte på den situationen att tingsrätt vid huvudförhandling rörande en viss omständighet har hört ett vittne eller en sakkunnig eller en part under sanningsförsäkran och att avgörandet även i hovrätten beror av tilltron till den bevisningen. Reglerna innebär att tingsrättens dom i den delen inte får ändras utan att beviset har tagits upp på nytt vid huvudförhandling i hovrätt.

I Domstolsverkets utvärdering av försöksverksamheten med videokonferens påtalas att det inför en permanentning av lagstiftningen bör utredas om reglerna om tilltrosbevisning hindrar användningen av videokonferens.

I detta sammanhang bör ett förslag i departementspromemorian Hovrättsprocessen i framtiden³² nämnas. I denna föreslås bl.a. att hovrätten skall få ändra tingsrättens dom – trots att avgörandet beror på tilltron av någons utsaga – om beviset i hovrätten läggs fram genom att ett förhör som spelats in på videoband spelas upp. Förslaget bygger i sin tur på tanken att de flesta förhör i bevissyfte skall dokumenteras genom videoinspelning.

Oavsett om dessa förslag leder till lagstiftning eller inte, kan utredningen inte se att tilltrosreglerna skulle kunna utgöra ett hinder mot att någon deltar i ett sammanträde genom videokonferens. Hörs ett vittne i tingsrätten spelas ju förhöret antingen in på ljudband eller – enligt förslaget – på videoband oberoende av om förhöret där hålls genom att den hörde deltar genom videokonferens. Om förslaget i promemorian leder till lagstiftning kommer också betydligt färre omförhör att behöva hållas i hovrätt.

3.4.2 Telefon

Utredningens förslag: Villkoren för när det skall vara tillåtet att närvara vid ett sammanträde genom telefon ändras så att de överensstämmer med de villkor som föreslås gälla för videokonferens. Undantag görs dock för åklagare, målsägande som för enskilt åtal, misstänkta och offentliga försvarare vid häktningsförhandling och huvudförhandling i brottmål i tingsrätt; dessa skall alltså aldrig kunna delta endast per telefon i sådana förhandlingar.

De nu gällande villkoren för när en part eller annan skall få närvara per telefon vid ett sammanträde har tillämpats sedan år 1987. I ett tidigare avsnitt har det närmare redogjorts för dessa regler. All erfarenheten visar att de fungerar väl och allmänt sett har möjligheten att använda sig av telefon visat sig vara ett utmärkt sätt att hålla nere processuella kostnader och öka bekvämligheten för de berörda.

Reglerna om i vilka sammanhang någon skall få delta genom videokonferens eller per telefon bör så långt som möjligt vara överensstämmande. Detta gör reglerna mer överskådliga och får antas allmänt sett underlätta tillämpningen. En annan sak är att det

³² Ds 2001:36.

förhållandet att villkoren är lika utformade inte innebär att det i alla sammanhang är lika lämpligt att använda sig av telefon som av videokonferens. Den sistnämnda kommunikationsformen överträffar i de flesta hänseenden telefonformen.

Huvudförhandlingar kan kosta en hel del pengar som den förlorande parten i dispositiva tvistemål i slutändan skall betala. I indispositiva tvistemål får vardera parten ofta betala sina egna rättegångskostnader. I många sorters mål kan inte parts närvaro i rättssalen anses vara ofrånkomlig, i vart fall inte om man väger betydelsen härav mot vad en sådan inställelse kostar, oavsett vem som i slutändan skall betala. Detta gäller särskilt i s.k. småmål, alltså mål där tvisteföremålets värde uppenbart inte överstiger hälften av ett basbelopp enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring. I sådana mål tillämpas särskilda regler vad beträffar möjligheten att få ersättning för rättegångskostnader. Här gäller att vinnande part kan få ersättning för vissa kostnader endast upp till vissa på förhand bestämda nivåer och för vissa andra kostnader inte få någon ersättning alls.³³ Detta kan innebära att vinnande parten inte alltid får full ersättning för sina kostnader om målet avgörs vid en huvudförhandling som parten eller ett ombud måste närvara vid i rättssalen. Småmålen avgörs visserligen inte sällan under målets förberedelse eller vid en huvudförhandling i förenklad form. Men så är inte alltid fallet. Utredningen har mot bakgrund härav kommit fram till att möjligheten att kunna närvara per telefon även vid vanliga huvudförhandlingar inte bör uteslutas.

I brottmål är det enligt gällande rätt möjligt för parter att delta per telefon vid sammanträde under beredningen. Parter kan däremot inte delta på det viset vid huvudförhandling eller vid sammanträde som avser häktning. Denna ordning bör bestå. Det starka intresset av att man skall kunna förvissa sig om att inte någon annan än den misstänkte deltar i sammanträdet väger här över i förhållande till parter bekvämlighet och kostnadsaspekter. Inte heller en offentlig försvarare bör tillåtas närvara vid huvudförhandling eller häktningförhandling per telefon. Den formellt officiella status en sådan har kan i viss mån jämföras med åklagarens roll. Det offentliga förtroendet som är förknippat med den offentlige försvararens skulle kunna undergrävas, om han eller hon tilläts närvara per telefon. Även ett målsägandebiträde har en sådan

³³ Se 18 kap. 8 a § RB, förordningen (1987:965) om ersättning för rättegångskostnader m.m. i mål där 1 kap. 3 d § rättegångsbalken tillämpas och förordningen (1982:805) om ersättning av allmänna medel till vittnen, m.m.

officiell status. Ett målsägandebitråde kan emellertid utses åt såväl en målsägande som för talan som åt andra målsägande, t.ex. någon som skall höras i bevissyfte. Eftersom det för den sistnämnda sortens målsägande inte föreslås någon begränsning vad avser möjligheten att delta i ett sammanträde per telefon är det följdriktigt att inte heller uppställa något sådant förbud gentemot ett målsägandebitråde. Någon skillnad i reglerna bör inte göras vad beträffar målsägandebiträden som företräder en målsägande som är part i målet och målsägandebiträden som företräder andra målsägande. Det får förutsättas att målsägandebiträden i allmänhet aldrig närvarar per telefon, om den person som biträds är närvarande i rättssalen. Skulle det tillåtas kan det sägas att hela meningen med målsägandebiträdet går förlorat. Det som sagts nu om målsägandebitråde gäller även en stödperson enligt 20 kap. 15 § RB.

Utredningen ser emellertid inte något hinder för att parter i brottmål skall kunna delta i andra sorters sammanträden t.ex. rörande beslag per telefon. Förbudet mot att närvara per telefon i brottmål bör således enligt utredningens uppfattning endast avse huvudförhandling och häktningsförhandling.

I linje med vad som föreslagits vad gäller videokonferens bör parter men inte andra alltid ha full rätt att närvara fysiskt i rättssalen. Det hänvisas till vad som sagts härom i avsnitt 3.4.1.2.

I likhet med vad som föreslagits avseende videokonferens bör det när det gäller viten och andra sanktioner inte göras någon skillnad mellan den situationen att någon kallats att inställa sig i rättssalen och när personen i fråga istället skall delta per telefon i ett sammanträde. Även om det var befogat att särbehandla den som kallats att delta genom telefon när möjligheten till detta infördes på försök år 1979 har detta i dag blivit så vanligt och allmänt accepterat att någon särbehandling för telefonsituationerna inte är befogad. I likhet med vad som sagts angående videokonferens måste det anses vara enklare för en part eller annan att undgå en sanktion, om han eller hon kallats att delta per telefon än om kallelsen gällt rättssalen.

Givetvis gäller även reglerna om laga förfall om telefonen av någon anledning inte skulle fungera eller om personen i fråga drabbats av något hinder i de allmänna kommunikationerna på väg till telefonen (låt vara att många numera bär den på sig). Däremot ankommer det på den som skall närvara genom telefon att se till så

att telefonräkningen är betald liksom det gäller att inte blockera linjen genom att tala med någon annan vid tidpunkten för förhöret.

3.4.3 Enhetlig reglering av videokonferens och reglerna om telefon

Utredningens förslag: Det föreslås att reglerna om telefon- och videokonferens sammanförs och regleras i en paragraf.

Reglerna om användning av telefon finns utspridda på flera ställen i RB. En fråga är om lagstiftningen vad beträffar videokonferens bör konstrueras på samma sätt. Det är visserligen bra att man för varje situation där något av de tekniska hjälpmedlen kan komma i fråga också direkt kan utläsa villkoren för detta. Enligt utredningens mening bör villkoren emellertid i betydande utsträckning vara generella (se avsnittet 3.4.1.2.) Lagstiftningen blir överskådligare och enklare att tillämpa om reglerna sammanförs till ett och samma ställe. Mot denna bakgrund föreslår utredningen att alla balkens regler om användning av video och telefon tas in i 5 kap. RB som handlar om offentlighet och ordning vid domstol. På det viset blir det också enklare lagtekniskt att i andra regelverk hänvisa till RB:s bestämmelser.

3.4.4 Lagstiftning utanför RB

Utredningens förslag och bedömning: Genom en hänvisning i ärendelagen till RB skall det bli möjligt att delta i ett sammanträde genom videokonferens och per telefon även vid handläggning enligt den lagen. Härigenom blir de nuvarande särskilda reglerna om telefon i ärendelagen onödiga varför de föreslås utgå. Det finns inte något som hindrar att man låter andra procedurregler som hänvisar till RB, såsom t.ex. konkurslagen, hänvisa till balken också i frågor som gäller telefon eller videokonferens.

Enligt försökslagstiftningen är användningen av videokonferens vid handläggning enligt ärendelagen och sammanträden enligt

konkurslagen särreglerad. I ärendelagen finns särskilda bestämmelser som reglerar möjligheten att närvara per telefon.

Enligt Domstolsverkets utvärdering har videokonferens förekommit endast vid ett tillfälle då det varken varit fråga om ett tvistemål eller brottmål. Videokonferens har överhuvudtaget inte förekommit i samband med sammanträde enligt konkurslagen.

Det har emellertid inte förekommit något som ger anledning att inte låta möjligheten att delta genom videokonferens även omfatta de nu nämnda handlägningsformerna. För såväl video- som telefonkonferens bör samma villkor gälla som enligt RB. Sävitt gäller ärendelagen bör därför i de hänseendena införas en hänvisning till RB-bestämmelserna. I konkurslagen finns redan en generell hänvisning till RB.

3.4.5 Terminologifrågor

Utredningens förslag: Det föreslås att begreppet ljud- och bildöverföring används för att beteckna användningen av videoteknik. Det föreslås vidare att ordet telefon i lagtexten byts ut mot det mer neutrala ljudöverföring.

I Domstolsverkets rapport från år 1995 kallades användandet av videokonferens för videoteknik. I departementspromemorian (Ds 1997:7) kallades denna teknik för bild- och ljudöverföring. I den proposition som låg till grund för försöksverksamheten användes uttrycket videokonferens. Det uttrycket används också i försökslagstiftningen och i Domstolsverkets rapport från mars 2000.

I översättning från latin betyder video (videre) "att se". Enligt Svenska akademins ordlista (1998) betyder video apparat med band eller skiva för uppspelning och inspelning av teve-bilder med ljud. Uttrycket video används även om sådan inspelning eller om själva tekniken.

Video innebär för de flesta – som t.ex. en av Justitiedepartementets särskilda utredare (Ds 1997:7) – en apparat som man ansluter till TV:n och laddar med filmer som man sedan kan se i rutan. Det innebär att video ofta förknippas med den särskilda VHS-teknik som gäller för de flesta band för inspelning och hyr- eller köpfilm. Men hur förhåller sig videokonferens till t.ex. DVD-filmer? I butiken där filmer hyrs ut skiljer man ibland mellan

videofilmer och DVD-filmer. Särskilt intressant är om video begreppsmässigt bör skiljas från internetkonferenser. En sådan skulle teoretiskt kunna gå till på det viset att den som har tillåtits närvara med hjälp av "videoteknik" kopplar upp sig framför datorn och via denna monitor följer rättegången och när det är dags att själv tala kopplas den inspelningkamera som datorn är försedd med på.

Enligt Tekniska basord (TNC 98) upprättat av Terminological centralen TNC³⁴ är video ett "system för upptagning och återgivning av rörlig bild och ljud där programvaran i något skede föreligger i form av elektriska signaler".

Vad beträffar kopplingen mellan video och Internet skriver IT-kommissionen på sin hemsida så här om "videoöverföring"³⁵:

För Internet används IP-arkitekturen. Internet och IP-arkitekturen utvecklas fortlöpande med nya protokoll och tillämpningar. Som exempel kan nämnas protokoll för multicasting och garanterad bandbredd. Utöver nu vanliga tillämpningar såsom elektronisk post och World Wide Web kommer IP och Internet allt mer att användas också för alla andra tänkbara typer av kommunikation som t.ex. telefoni, videoöverföring och videokonferenser.

Ordet video kan således sägas stå för många sorters överföringar. För att undvika missuppfattningar mellan allmänheten och den som organiserar och administrerar utvecklingen på detta område och för att inte låsa lagstiftningen till en teknik och ett språkbruk som snabbt kan föråldras menar utredningen att lagstiftningen i möjligaste mån språkligt sett bör utformas så teknikneutralt som möjligt. Utredningen föreslår därför att man i stället för att tala om videokonferens eller videoteknik använder uttrycket ljud- och bildöverföring. Om någon bestämmelse endast avser själva bilden används ordet bildöverföring.

Utredningen har föreslagit att reglerna om telefon bakas samman med reglerna om videokonferens. Även på telefonområdet går utvecklingen snabbt. Inte heller här bör man låsa lagstiftningen i förhållande till ny teknik. Det är också önskvärt att skapa samstämmighet mellan reglerna om ljud- och bildöverföring och telefonanvändning. Därför föreslås att ordet telefon i lagtexten ersätts med ordet ljudöverföring.

³⁴ F.d. Tekniska nomenklaturcentralen.

³⁵ IT-kommissionen (K 1998:04), se <http://www.itkommissionen.se/page/7/10.html>.

Ljudöverföring behöver i och för sig inte vara tekniskt relaterad. Ljudöverföring uppstår ju även när två människor talar direkt med varandra. Genom reglernas placering och inbördes sammanhang torde det emellertid inte finnas utrymme för några språkliga besserwissrar i detta hänseende.

4 Sammanträden

En tingsrätt skall, enligt 1 kap. 6 § RB, hålla sammanträden så ofta det krävs för arbetet. Sammanträde för huvudförhandling (ting) skall hållas på tingsställe, om inte särskilda skäl talar för att sammanträdet hålls på annan ort.¹

4.1 Förberedelsestadiet

4.1.1 Sammanträde och annan handläggning i tvistemål enligt 42 kap. 9 § RB

Enligt 42 kap. 9 § RB skall förberedelsen i tvistemål ske vid sammanträde eller genom skriftväxling eller annan handläggning. Om det är lämpligt får olika former förenas. Skriftväxling tas inte upp i detta sammanhang.

4.1.1.1 Sammankomst inför rätten och telefonkonferens

I motivuttalanden till en reform av 42 kap. 9 § RB angavs bl.a. att med sammanträde avses såväl en sammankomst inför rätten som en telefonkonferens där rätten och parterna deltar.²

Utmärkande för en sammankomst inför rätten är att det finns en hel del formella bestämmelser som kringgärdar den.

Till att börja med skall förhandlingar vid domstol enligt huvudregeln i 2 kap. 11 § regeringsformen och 5 kap. 1 § RB vara *offentliga*. Med uttrycket "förhandling" i den sistnämnda paragrafen avsåg Processlagberedningen handläggning vid alla sådana tillfällen

¹ När RB infördes skilde man mellan "sammanträden för förhandling" och "sammanträden för annan handläggning". I balken används numera såväl uttrycket förhandling som sammanträde. I modernare tid har uttrycket sammanträde alltmer kommit att ersätta förhandling inte minst utanför RB såsom i ärendelagen, se Fitger 6:8. I regeringsformen används dock uttrycket förhandling vid frågan om domstolsoffentlighet (2 kap. 11 § andra stycket RF).

² Prop. 1986/87:89 s. 196.

då part eller annan får närvara inför rätten eller då annars bevis skall tas upp av rätten. Beredningen uttalade vidare att som förhandling "är alltså att anse icke blott huvudförhandling eller muntlig förberedelse utan även t.ex. upptagande av bevis utom huvudförhandlingen eller till framtida säkerhet, syn på stället, förhandling i häktesfråga samt förhör, som av rätten hålles i samband med ett strafföreläggande.³ Förhandling har senare också definierats som "ett på viss tid och plats hållet domstolssammanträde vid vilket parter och andra äger vara tillstädes och utöva processuell verksamhet."⁴

Vidare skall sammanträden *dokumenteras* på något sätt. Före en lagändring år 2000 gällde att protokoll skulle föras vid "muntlig förberedelse". Numera gäller att vissa anteckningar skall föras vid ett "sammanträde" i allmänhet, se 6 kap. 3 § RB. För sammanträden som hålls under förberedelsen av ett mål finns dessutom vissa särskilda regler i 6 kap. 4 § RB.

Det finns formaliserade bestämmelser om *kallelser*. I t.ex. dispositiva tvistemål skall parter föreläggas att inställa sig vid ett sammanträde vid påföljd av att tredsdom kan komma att meddelas mot den som uteblir.

Enligt 25 § tingsrättsinstruktionen skall tingsrätten för varje dag som det hålls ett "sammanträde för huvudförhandling eller andra sammanträden" upprätta en förteckning över de mål och ärenden som har satts ut till förhandling (*uppropslista*). Genom en sådan kan den allmänhet som enligt regeringsformen och 5 kap. 1 § RB får närvara vid sammanträdet informera sig om vilka mål som kan tänkas vara intressanta att följa.⁵

En sammankomst inför rätten under ett måls förberedelse kan alltså konstateras vara ett formellt reglerad institut.

Försöksverksamheten med användningen av telefon vid rättegång byggde, när det gällde parternas medverkan, på den konstruktionen att det hölls ett sammanträde inför rätten vid vilket parterna under vissa förutsättningar tilläts utföra sin talan och höras per telefon.⁶

³ SOU 1938:44 s. 109.

⁴ Prop. 1979/80:87 s. 23.

⁵ Det kan på grund av Internets genomslag förutses att domstolarna i framtiden kommer att ha större möjligheter att informera medborgarna om vad som pågår i domstolen. Vissa steg i denna riktning har redan tagits. Gävle tingsrätt redogör till och med på sin hemsida för vilka förhandlingar som kan vara lämpliga att besöka för allmänheten, se http://www.dom.se/gavle_tingsratt/. Det kan noteras att den alltmer ökade möjligheten att hålla handlingar tillgängliga på Internet reser frågor om offentlighet respektive sekretess.

⁶ 2 § lagen (1979:103) om försöksverksamhet med användning av telefon vid rättegång.

När Rättegångsutredningen diskuterade en permanentning av försökslagstiftningen med telefon konstaterade utredningen att en förhandling ansågs äga rum på den plats där rätten var samlad och att parterna tilläts att vid den förhandlingen utföra sin talan m.m. per telefon. Enligt utredningen borde fiktionen med ett sammanträde inför rätten överges. Man borde i stället tala om att sammanträdet hålls per telefon utan att ange t.ex. en plats för sammanträdet.⁷

När försökslagstiftningen inarbetades i RB utformades de nya reglerna en utformning i enlighet med Rättegångsutredningens uppfattning. Bestämmelserna i 42 kap. 10 och 20 §§ RB om parters deltagande i sammanträde per telefon har ansetts bygga på den konstruktionen att hela sammanträdet i dessa fall hålls per telefon. Det har antagits att denna konstruktion innebär att det inte hålls något sammanträde i rättens lokaler utan att hela sammanträdet sköts per telefon.⁸

När det gäller sammanträden per telefon gäller inte reglerna om kallelser och förelägganden och om påföljder för utevaro. Det är således inte möjligt att kalla någon till en telefonkonferens vid påföljd av trestod.

De andra formella reglerna för en sammankomst inför rätten gäller emellertid. Förhandlingsoffentligheten gäller fullt ut även om ett sammanträde hålls per telefon.⁹ När det gäller skyldigheten att dokumentera ett sammanträde görs inte heller någon åtskillnad mellan sammankomster inför rätten och sammanträden som hålls per telefon. Domstolens skyldighet att upprätta en uppropslista gäller fullt ut även när ett sammanträde hålls per telefon.

42 kap. 10 § RB har, som nämnts, ansetts vara konstruerad på det viset att hela sammanträdet hålls per telefon. Det är dock sällan som det är fler än en part som deltar i ett sammanträde per telefon. Oavsett om båda parter eller endast en skulle delta i sammanträdet per telefon kan det rimligen ändå inte bli fråga om att tillämpa olika synsätt i frågan om var sammanträdet hålls. Det skulle därför kunna sägas att bl.a. den omständigheten att domstolen upprättar en uppropslista innebär att även telefonsammanträden hålls på en särskild plats, nämligen i domstolens förhandlingslokaler.

⁷ SOU 1982:26 s. 315.

⁸ Ds 1997:7 s. 193.

⁹ Fitger 5:4. I motiven till den nu gällande bestämmelsen uttalades att om det inte skulle gå att genomföra ett telefonförhör (i detta fall gällde det alltså bevisning) utan att offentlighetsintresset trädde för när, borde rätten som regel välja en annan handläggningsform, se prop. 1986/87:89 s. 130.

Även ett telefonsammanträde enligt 42 kap. 10 § RB är således ett formellt reglerat institut. Någon skillnad i förhållande till "sammankomst inför rätten" föreligger inte utom vad beträffar reglerna om kallelser.

Det kan i detta sammanhang nämnas att inför försökslagstiftningen om videokonferens beskrevs i den aktuella propositionen vad bestämmelserna om användningen av telefon i domstol innebar. Det uttalades då att det i tvistemål under vissa förutsättningar var möjligt för en part att *utföra sin talan* per telefon vid sammanträden för muntlig förberedelse.¹⁰ Detta uttryck användes, som nämnts, vid försökslagstiftningen med telefon i domstol men övergavs när telefonreglerna permanentades.

I försökslagstiftningen om videokonferens har reglerna utformats så att det inte råder någon tvekan om att sammanträdet hålls i en viss rättssal. Detta framgår bl.a. av att den som har kallats att delta i en videokonferens men som motsätter sig att delta på detta sätt har rätt att inställa sig i rättssalen.

4.1.1.2 Annan handläggning

Med uttrycket "annan handläggning" avses all den förberedelseverksamhet som inte äger rum vid ett sammanträde eller genom skriftväxling. Ett exempel som angetts motivedes är att rätten har telefonkontakt med ena parten.¹¹

Hur ställer sig då ett samtal mellan rätten¹² och en part i förhållande till reglerna om offentlighet, dokumentation, reglerna om kallelser och tillkännagivande för allmänheten att ett sammanträde skall äga rum (uppropsslista), som utmärker det formella sammanträdet? Domaren ringer – från sitt tjänsterum - upp en part för att t.ex. höra sig för om planeringen av en huvudförhandling. Därefter rings motparten kanske upp. Domaren redogör för vad den första parten sagt och motparten får lämna sina synpunkter som sedan kommuniceras med den första parten.

¹⁰ Prop. 1998/99:65 s. 7.

¹¹ Prop. 1986/87:89 s. 196.

¹² RB utgår från relationen rätten-parterna. Vem eller vad rätten är regleras 1 kap. RB och i förordningen (1996:381) med tingsrättsinstruktion. Självfallet förekommer även samtal mellan företrädare för domstolen och parterna där inte den förnämnda i formellt hänseende kan ses som rätten. Ett exempel är att en domstolssekreterare ringer upp en advokat för att boka tid för ett sammanträde. När däremot den formella kallelsen sedan sänds ut är det "rätten" som gör detta, i regel genom att domstolssekreteraren uppträder som "rätten" genom delegation.

Är den nu beskrivna situationen att anse som en förhandling i den mening som avses i regeringsformen och 5 kap. 1 § RB (förhandlingsoffentlighet)? Så är det med stor sannolikhet inte. Ett samtal per telefon som rätten har med endast en av flera parter har på grund av sin karaktär ansetts vara sådant att det inte faller in under begreppet förhandling eller sammanträde.¹³

Ett sådant samtal måste emellertid dokumenteras på något sätt. Reglerna i 6 kap. 3 och 4 §§ RB om anteckningar vid sammanträden är inte direkt tillämpliga då det inte är fråga om ett "sammanträde". Däremot måste dokumentationen av vad som kommit ut av ett sådant samtal ske genom någon form av tjänsteanteckning. Detta följer av 6 kap. 1 § RB som anger att domstolens register bl.a. skall utvisa vilka åtgärder som vidtagits med målet.¹⁴

Någon uppropslista behöver inte heller skrivas eftersom det inte är fråga om ett "sammanträde" och inte heller gäller de formella reglerna om kallelser till sammanträden.

Formerna för kontakter mellan domstolen och parter inom ramen för "annan handläggning" är således inte särskilt reglerade. Det är inte fråga om ett formellt reglerat institut till skillnad mot "sammanträdet".

4.1.1.3 Gränsdragningen mellan "annan handläggning" och sammanträden

Innebär det någon skillnad i formellt hänseende om – i stället för den nyss angivna situationen då man från domstolen ringer upp en part – domstolen ringer till båda parter samtidigt? Domaren är fortfarande på tjänsterummet, inte i rättssalen, någon uppropslista har inte satts upp men däremot är kanske telefonkonferensen i viss mån planerad och inbokad.

En sådan diskussion mellan parter och domaren kan nog ses som ett "sammanträde" men frågan är om det verkligen blir det i den mening som RB lägger i begreppet om inte rätten har vidtagit de åtgärder som är förenade med ett "sammanträde".

I den proposition som föregick ärendelagen angavs följande:

Med 'sammanträde' [enligt ärendelagen] avses dock endast sådana fall i vilka domstolen skall bereda företrädare för samtliga parter tillfälle att delta. Som sammanträde räknas alltså exempelvis inte ett sådant

¹³ Fitger 5:4.

¹⁴ Se även Fitger 6:4.

telefonsamtal som domstolen kan behöva ha med en part för att få t.ex. en ansökan kompletterad...¹⁵

Rättens bedömning – och de åtgärder som vidtas i anledning av denna – av vilken handläggningsform som är den lämpligaste avgör således om det skall hållas ett offentligt "sammanträde" med kallelser vid påföljd av tredskodom, dokumentation enligt 6 kap. 3 och 4 §§ RB, uppsprolista eller om det endast skall hållas en formlös diskussion per telefon. En annan sak är att rätten kan göra en felaktig bedömning.

När skall man från domstolens sida behandla ett samtal med parterna som "sammanträde" och när skall det behandlas som "annan handläggning"? Avgörande för den bedömningen bör vara vad samtalet skall handla om. Ofta sätts ett sammanträde för muntlig förberedelse ut med beaktande av att alla tänkbara frågor i målet kan komma att bli belysta även om så inte alltid behöver bli fallet.¹⁶ Parternas ståndpunkter skall i alla hänseenden benämas ut, bevisfrågor skall diskuteras och ofta förekommer förlikningsdiskussioner.¹⁷ Ett sådant sammanträde kan alltså bli ganska omfattande. Telefonkonferens hållen från domarens kammare kan däremot användas till att reda upp någon enstaka oklarhet eller för frågor om planeringen av rättegången.

Finns det något som i och för sig hindrar att mer omfattande diskussionerna mellan rätten och parter hålls i annan form än det formella sammanträdet? Här kommer bl.a. offentlighetsaspekten in i bilden.

Offentligheten har två former, dels handlingsoffentligheten dels förhandlingsoffentligheten. Handlingsoffentligheten regleras i tryckfrihetsförordningen medan förhandlingsoffentligheten som nämnts – utöver regeln i 5 kap. 1 § RB – är grundlagsskyddad enligt 2 kap. 11 § regeringsformen. En utökad möjlighet att hålla telefonkonferenser inom ramen för "annan handläggning" skulle i viss mån undandra allmänheten möjligheten till insyn i målets handläggning. Allmänheten skulle visserligen kunna ta del av den

¹⁵ Prop. 1995/96:115 s. 156.

¹⁶ Tanken är att bara ett sammanträde skall behöva hållas, se 42 kap. 9 § fjärde stycket RB; jfr prop. 1986/87:89 s. 199.

¹⁷ Förlikningsdiskussionerna anses av många inte höra till själva sammanträdet. De har en informell karaktär och förutsätter också detta för att kunna bära frukt. Ett exempel är om ett sammanträde pågår och man går över till förlikningsdiskussioner så torde inte dessa vara en förhandling i offentlighetsrättslig mening (5 kap. 1 § RB). Finns det åhörare får antingen dessa lämna salen eller också avslutas sammanträdet i formellt hänseende och förlikningsdiskussionerna förs sedan på domarens kammare.

dokumentation som skulle följa på en telefonkonferens i form av t.ex. en tjänsteanteckning. Däremot skulle inte någon åhörare kunna lyssna på själva diskussionen och se hur sammanträdet genomförs.¹⁸ Härigenom tillgodoses endast handlingsoffentligheten men inte förhandlingsoffentligheten. När det gäller parterna har dessa i det enskilda målet i och för sig sällan något intresse av offentligheten som sådan. Här måste man emellertid beakta de bakomliggande mer övergripande syftena och övervägandena bakom den svenska offentlighetsprincipen. Dessa skall det inte redogöras för här.

Genom att regeringsformen klart utsäger att förhandling vid domstol skall vara offentlig krymper utrymmet för att hålla några mer omfattande diskussioner utan möjlighet för allmänheten att närvara. Här bortses från förhandling bakom stängda dörrar när RB och sekretesslagen så tillåter. Det är svårt och inte ens önskvärt att kringgå grundlagen genom att kalla en förhandling eller ett sammanträde för något annat än vad det egentligen är fråga om.

Enligt utredningens uppfattning är det emellertid ändå fullt tillåtet att hålla telefonkonferens med såväl en som flera av parterna samtidigt utan att behöva koppla på de formella reglerna om sammanträden. Sådana mer informella diskussioner kan ibland föra handläggningen raskt framåt och utrymmet för dessa bör inte vara helt obetydligt. Avgörande för bedömningen av om det rör sig om ett "sammanträde" eller "annan handläggning" kan rimligen inte vara om två parter i stället endast den ena parten är i kontakt med den domare som handlägger målet.

Ett exempel på "annan handläggning" är alltså att rätten ringer upp *en* part för att fråga om hans inställning till någon fråga. Här är spektrumet av frågor mycket brett, allt från förtydligande av en skrift till planeringen och bokandet av en huvudförhandling (det sistnämnda görs förvisso inte av "rätten"). Men rätten kan också ha telefonkontakt med *flera* parter samtidigt utan att det för den skull nödvändigtvis är fråga om ett formellt sammanträde.¹⁹ Ett exempel på när det kan bli aktuellt är när rätten enligt 42 kap. 6 § tredje stycket RB skall höra parterna om målets handläggning och kanske upprätta en tidsplan. Ett sådant samtal blir ju ganska tungrovt om rätten inte har möjlighet att samtala med båda parterna samtidigt.

¹⁸ Jfr JO:s ämbetsberättelse 1992/93 s.43.

¹⁹ Se Edelstam, Offentlighet och sekretess i rättegång s. 125. Edelstam menar att om en referent per telefon tar kontakt med båda parterna, bör det betraktas som en muntlig förberedelse.

Lika otympligt blir det om rätten måste sätta ut ett formellt sammanträde för att behandla dessa frågor. En fråga som behandlas vid planeringen kan ju dessutom vara när sammanträde för muntlig förberedelse skall hållas.²⁰ Om det vid en sådan diskussion även skulle komma upp någon enstaka fråga om målet i sak ser utredningen inte något hinder för detta. Syftet med den grundlagsfästa förhandlingsoffentligheten och med de rättssäkerhetsgarantier som är kopplade till begreppet förhandling i RB träds enligt utredningens mening nämligen inte för när i någon beaktansvärd utsträckning i sådana situationer. Här är emellertid försiktighet påkallad. Det är visserligen väsentligt att ett inte alltför stort gap råder mellan å ena sidan rättens möjligheter att på skriftlig väg inhämta uppgifter av parterna om saken och å andra sidan att på ett muntligt men informellt sätt göra detta. Utgångspunkten bör dock vara att diskussioner mellan rätten och part/parter om materiella frågor i målet bör ske vid formella sammanträden.

Om rätten däremot i formell ordning skulle kalla till ett sammanträde som t.ex. syftar till att planera en huvudförhandling utlöser detta dock vanligtvis reglerna för ett sammanträde i formell mening.²¹

4.1.2 Sammanträde inför rätten under beredningen av brottmål

Det mesta av förberedelsearbetet i ett brottmål sker i form av en förundersökning. För brottmålens del har därför förberedelsen under rättegången generellt inte samma centrala betydelse som den

²⁰ I prop. 1999/2000:26 s. 67, anges att reglerna i 42 kap. 10 § RB om telefonsammanträde i allmänhet torde passa bra när rätten hör parterna angående målets handläggning (och alltså vid upprättande av en tidsplan). Detta kan nog diskuteras mot bakgrund av den gränsdragning som här har gjorts. Reglerna om sammanträde per telefon i 42 kap. 10 § RB är tänkta att tillämpas under förutsättning att det först konstateras att ett sammanträde enligt 42 kap. 9 § RB skall hållas (prop. 1986/87:89 s. 200). Ett sammanträde enligt den sistnämnda paragrafen har emellertid den formella prägel som här har diskuterats och förutsätter således formella kallelser, offentlighet m.m. En telefonkonferens i syfte att höra parterna om målets handläggning kan därför i regel inte vara detsamma som ett sammanträde i RB:s mening. Hålls ett formellt sammanträde skall ju dessutom, enligt 42 kap. 9 § fjärde stycket RB, förberedelsen helst avslutas vid detta!

²¹ Se JO 1995/96 s. 35. JO konstaterade där att ett planeringsmöte i ett brottmål var att anse som ett sammanträde i den mening som anges i 45 kap. 13 § RB. Det kan nämnas att det för brottmålens del inte finns någon regel om "annan handläggning". Detta bör emellertid inte hindra att vad som sagts om annan handläggning för tvistemålens del i viss mån bör gälla analogt för brottmålen. I den situation som JO hade att bedöma hade emellertid domstolen av allt att döma formellt kallat åklagaren och de tilltalades offentliga försvarare till planeringsmötet.

har för tvistemålens del. Under förundersökningen skall det nämligen, enligt 23 kap. 2 § RB, utredas vem som kan misstänkas för ett brott och om tillräckliga skäl för åtal finns. Vidare skall målet beredas på ett sådant sätt att bevisningen kan förebringas i ett sammanhang vid huvudförhandlingen.

Det finns emellertid möjlighet att hålla olika sammanträden i domstolen sedan åtals väcks. Det kan t.ex. vara fråga om sammanträden som rör frågor om straffprocessuella tvångsmedel och sammanträden för bevisupptagning utom huvudförhandling. Det kan också röra sig om sammanträden för planering av en huvudförhandling eller för diskussioner kring frågor som rör saken. Den förra sortens sammanträden tas inte upp här. De berörs i avsnittet Särskilda sammanträden.

Enligt 45 kap. 13 RB får rätten, om särskilda skäl föreligger, hålla sammanträde för förberedelse med part och andra som berörs. Genom en hänvisning i paragrafens tredje stycke till 42 kap. 10 § RB är det möjligt att hålla sammanträdet per telefon. Sammanträde enligt 45 kap. 13 § RB får sitt formella innehåll genom delvis samma kompletterande regler som ett sammanträde enligt 42 kap. 9 § RB och som tidigare har behandlats.

En viktig skillnad mellan det förberedande sammanträdet i brottmål och det i tvistemål är att det för brottmålets del krävs att det föreligger särskilda skäl. Rättegångsutredningen, på vars initiativ regeln tillkom, framhöll att det är angeläget att sådana sammanträden hålls endast när det finns ett absolut behov av det eller när ett sammanträde kan skapa betydande fördelar för målets senare handläggning. Utredningen framhöll att en förutsättning för att hålla sammanträde måste vara att det kan antas medföra att den totala resursåtgången för målet minskar.²²

Det finns inte någon bestämmelse om "annan handläggning" för brottmålen. De slutsatser om sådan handläggning som dragits i det föregående avsnittet har, enligt utredningens uppfattning, emellertid bärkraft även i fråga om brottmål. En diskussion om enklare frågor och t.ex. planering av en huvudförhandling mellan rätten och parterna bör således kunna ske genom en telefonkonferens som inte har "sammanträdet" formella karaktär.

²² SOU 1982:26 s. 567.

4.1.3 Särskilda sammanträden

De sammanträden som hittills har diskuterats är variationer av det "traditionella" sammanträdet för muntlig förberedelse. Det finns, som nämnts inledningsvis, en del andra sorters sammanträden som inte direkt avser förberedelse av målet i dess materiella delar men som ändå till stor del hålls inom den tidsmässiga och ibland formella ramen för målets förberedelse. Det finns också sammanträden som hålls redan innan förberedelsen och till och med rättegången formellt har påbörjats.

Enligt 36 kap. 19 § RB kan bevisupptagning ske utom huvudförhandling. Det finns en del regler rörande sådana sammanträden för bevisupptagning, men de är inte många. I 35 kap. 9–11 §§ RB finns bl.a. bestämmelser om vilka som skall kallas till sammanträde för bevisupptagning utom huvudförhandling och hur det skall gå till om en domstol bestämmer att annan domstol skall ombesörja bevisupptagningen.

Vad är det då för skillnad mellan ett sammanträde för bevisupptagning och ett sammanträde för muntlig förberedelse? En skillnad är att reglerna för kallelser skiljer sig åt. En annan skillnad framgår av 36 kap. 19 § andra stycket RB. Vid ett sammanträde för bevisupptagning får annan handläggning ske endast om det finns synnerliga skäl. Denna regel innebär ett formellt hinder mot att inom ramen för ett sammanträde för muntlig förberedelse som ett moment även lägga bevisupptagning utom huvudförhandling, även om förutsättningarna i övrigt är uppfyllda för sådan bevisupptagning. Det relativt rigorösa förbudet mot annan handläggning finns också i 43 kap. 3 § och 46 kap 3 § RB om bevisupptagning sker när en huvudförhandling har ställts in.

För sammanträden som endast avser att behandla rättegångsfrågor, t.ex. en jävsfråga, en fråga om rättegångshinder eller en fråga om interimistiskt beslut i ett vårdnadsmål, finns en särskild regel om kallelsen till parterna. I kallelsen skall i sådant fall endast sätta ut en vitespåföljd och alltså inte något hot om tredskodom eller att talan kan förfalla. Enligt 42 kap. 20 § första stycket RB kan en rättegångsfråga prövas efter en särskild huvudförhandling. Detta är inte vanligt. En anledning att hålla huvudförhandling för att pröva en rättegångsfråga är att bevisreglerna är konstruerade på det viset

att muntliga bevis som regel endast skall tas upp vid huvudförhandling.²³

Inom ramen för brottmålsprocessen kan domstolen ha att ta ställning till användandet av s.k. straffprocessuella tvångsmedel, såsom häktning, övervakning, reseförbud, anmälningsskyldighet, kvarstad, beslag, telefonavlyssning, husrannsakan, kroppsvisitation m.m. Sådana frågor räknas i systematiskt hänseende som rättegångsfrågor. När det gäller häktning, reseförbud, kvarstad och beslag finns särskilda regler om sammanträde för prövning av sådan frågor. De grundläggande reglerna om häktning finns i 24 kap. RB och för prövning av de andra frågorna hänvisar reglerna därom till de processuella regler som gäller för häktning.

Det finns också regler om sammanträden för andra ändamål än de här nämnda.²⁴

Det skall sägas att även om vissa sammanträden här betecknas som särskilda avses härmed endast sammanträdet materiella innehåll. Vid det "traditionella" sammanträdet för muntlig förberedelse behandlas oftast själva saken tillsammans med bevisfrågor m.m. Vid sammanträdena för prövning av rättegångsfrågor prövas i regel just dessa frågor. RB gör emellertid inte någon större skillnad mellan sammanträdestyperna som sådana. Ett undantag är alltså reglerna för kallelser som i viss mån skiljer mellan olika sorters sammanträden. Men till stor del gäller de allmänna reglerna om sammanträden i 42 kap. RB om det inte finns andra särskilda bestämmelser såsom t.ex. för häktningsförhandlingar.²⁵

²³ Processlagberedningen konstaterade följande när det gäller bevisupptagning för en rättegångsfråga: I regel torde bevisning därom annorledes än genom skriftliga handlingar inte erfordras. För de antagligen sällsynta fall, då för prövning av sådan fråga erfordras upptagande av annan bevisning, synes då det här gälla en formell fråga, någon olägenhet ej följa av att bevisningen upptages under förberedelsen. Därest för frågans avgörande kräves mera omfattande bevisning genom vittnen eller sakkunniga eller ett inträngande i själva målet, såsom i vissa fall, då det gäller, huruvida res judicata föreligger, kan det vara lämpligt, att för frågans prövning utsättes särskild huvudförhandling. SOU 1938:44 s. 436 f.

²⁴ Se Edelstam, Offentlighet och sekretess i rättegång s. 122 f.f. Edelstam nämner bl.a. bevisupptagning till framtida säkerhet (41 kap. RB) och förhandling för prövning av fråga om meddelande av näringsförbud i 10 § tredje stycket lagen (1986:436) om näringsförbud. Dessa situationer omfattar emellertid inte en påbörjad rättegång i tvistemål eller brottmål.

²⁵ Före 1987 års ändringar fanns det i 42 kap. 13 § RB en bestämmelse som angav att rätten fick sätta ut ett särskilt sammanträde för behandling av rättegångsfråga eller del av saken, som fick avgöras särskilt. Denna bestämmelse togs bort som onödig med motiveringen att det redan av de allmänna bestämmelserna om förberedelse och förberedelsesammanträde följer att sammanträde får hållas för att behandla de nämnda frågorna, se prop. 1986/87:89 s. 204.

4.2 Avgörandestadiet

4.2.1 Europakonventionen ger parterna rätt att lägga fram sin sak muntligt

Enligt artikel 6 i Europakonventionen skall var och en vid prövningen av hans civila rättigheter och skyldigheter eller av anklagelse mot honom för brott, vara berättigad till en rättvis och offentlig förhandling inom skälig tid och inför en oavhängig och opartisk domstol som upprättats enligt lag. I praxis görs undantag för de fall där det inte finns någon reell och seriös tvist. Den som blivit anklagad för brott garanteras dessutom vissa minimirättigheter enligt konventionen. En sådan är rätten att förhöra eller låta förhöra vittnen som åberopas mot honom samt att själv få vittnen inkallade och förhörda under samma förhållanden som vittnen som åberopats mot honom.

Även om en part har rätt till muntlig förhandling betyder det inte att sådan förhandling på grund av konventionen alltid måste hållas för prövningen av någons civila rättigheter eller skyldigheter eller en anklagelse om brott. En part kan avstå från denna rätt. Det kan ske underförstått t.ex. genom att någon undertecknar ett strafföreläggande eller genom att parterna i ett tvistemål, enligt 42 kap. 18 § första stycket 5 RB, inte begär huvudförhandling. Avståendet kan också ske mer uttalat t.ex. genom att parter, enligt 50 kap. 13 § första stycket 1 RB, begär att målet skall avgöras på handlingarna. Det kan nämnas att enligt RB något utrymme, vare sig för ett underförstått eller mer uttryckligt avstående av rätt till förhandling, inte finns i ett brottmålsförfarande i tingsrätten sedan åtal väl väckts.

Det anges naturligtvis inte uttryckligen i konventionen att förhandlingen skall följa RB:s detaljföreskrifter om hur en huvudförhandling i tvistemål eller brottmål skall gå till. Av betydelse för tolkningen är de principer som i konventionsstaterna anses vara av central betydelse för handläggningen av tvistemål och brottmål. Härav följer att en grundläggande princip är att en part skall bli hörd av domstolen, vilket anses innebära att parten skall få möjlighet att framföra vad han eller hon har att säga till stöd för sin sak och också försöka visa att en intagen ståndpunkt är välgrundad.²⁶

²⁶ Danelius a.a. s. 172.

4.2.2 RB:s krav på huvudförhandling

4.2.2.1 Tingsrätt

Tvistemål skall enligt huvudregeln avgöras efter huvudförhandling. Utan huvudförhandling får rätten avgöra ett mål på annat sätt än dom, meddela tredsdom, meddela dom i anledning av talan som medgivits eller eftergivits, stadfästa förlikning och även i annat fall meddela dom om huvudförhandling inte behövs med hänsyn till utredningen i målet och inte heller begärs av någon av parterna (42 kap. 18 § RB).²⁷ Som framgår är det egentligen endast i det sistnämnda fallet som rätten utan huvudförhandling går in och prövar målet i sak och det därmed kan bli aktuellt att göra någon form av bevisvärdering.

Det är mindre vanligt att huvudförhandling inte behövs ”med hänsyn till utredningen i målet”, om muntlig bevisning förekommer. Åberopar en part muntlig bevisning måste det i allmänhet till speciella omständigheter för att rätten skall anse att huvudförhandling inte behövs. Reglerna om bevisupptagning utom huvudförhandling är inte avsedda att användas för att ta upp bevisning som sedan inte skall läggas fram vid en huvudförhandling. Hålls ett vittnesförhör enligt reglerna om bevisupptagning utom huvudförhandling torde dock den bevisningen kunna läggas till grund för avgörandet även om målet sedan av någon anledning avgörs på handlingarna.²⁸

I 42 kap. 20 § RB finns bestämmelserna om huvudförhandling i förenklad form. Med parternas samtycke får huvudförhandling hållas i förenklad form, om målet är berett och alla som skall vara närvarande vid en ordinär huvudförhandling är på plats. Sådan huvudförhandling kan hållas i omedelbart samband med förberedelsen eller, under förutsättning att samma domare sitter i rätten, inom 15 dagar från den dag då den muntliga förberedelsen avslutades. Är saken uppenbar behöver parternas samtycke inte inhämtas. Vid huvudförhandling i förenklad form skall vad som ägt rum under det sammanträde då den muntliga förberedelsen avslutades anses ha förekommit även vid huvudförhandlingen utan att det behöver upprepas vid denna. Detta innebär tekniskt inte

²⁷ De nu nämnda fallen avser mål som blivit föremål för en rättegång. Om rätten när den granskar en stämningsansökan finner att kärandens framställning inte innefattar laga skäl för käromålet eller om det annars är uppenbart att detta är ogrundat, får rätten genast meddela dom i målet utan att stämning utfärdas, se 42 kap. 5 § första stycket RB.

²⁸ Fitger 17:8 och 42:55.

något avsteg från principen om omedelbarhet enligt 17 kap. 2 § RB. Domen skall precis som vid en ordinär huvudförhandling ändå grundas på vad som förekommit vid huvudförhandlingen. Trollformeln innebär att det som sagts vid den muntliga förberedelsen skall *anses* ha sagts även vid huvudförhandlingen.

Kravet på huvudförhandling gäller i än högre grad för *brottmål*. Liksom för tvistemålsdel får man skilja mellan brottmål som avgörs genom dom och sådana som avgörs genom slutligt beslut.

Exempel på den förra situationen är när åklagaren har lagt ned åtalet på grund av bristande bevisning och den tilltalade, enligt 20 kap. 9 § RB, yrkar frikännande dom. Ett annat exempel är om en målsägande ansökt om stämning men hans framställning inte innefattar laga skäl för åtalet eller om det annars är uppenbart att det är ogrundat. Rätten får i sådant fall, enligt 47 kap. 5 § RB, genast meddela dom i målet. Vidare kan ett brottmål avgöras utan dom, om rätten finner det uppenbart att åklagaren inte är behörig att väcka åtal eller om det finns något annat rättegångshinder som innebär att ansökan inte kan tas upp till prövning. Rätten skall i sådana fall, enligt 45 kap. 8 § RB, avvisa stämningsansökan. Det skall sägas att själva ansvarsfrågan inte prövas i de fallen. Den möjlighet som finns att avgöra ett tvistemål på handlingarna även i ett tvistigt mål saknar således motsvarighet för brottmålsdel.

Rättegångsutredningen föreslog en regel av innebörd att även brottmål skulle kunna avgöras på handlingarna.²⁹ Enligt förslaget skulle huvudförhandling inte behöva hållas under vissa förutsättningar, bl.a. om en sådan inte behövdes med hänsyn till utredningen och om muntlig bevisning inte förekom. Om den tilltalade inte hade erkänt gärningen fick målet, enligt förslaget, avgöras utan huvudförhandling endast om det var uppenbart att förhandling inte behövdes. Förslaget fick ett övervägande negativt mottagande vid remissbehandlingen. Det sades bl.a. att de flesta fall där ett sådant förfarande skulle kunna bli aktuellt redan avgjordes genom straffföreläggande. Departementschefen menade att övervägande skäl talade för att inte då genomföra en sådan reform.³⁰

Frågan om avgörande av brottmål utan huvudförhandling bör ses i ljuset av möjligheten att avgöra brottmål vid huvudförhandling i den tilltalades utvaro. Kan saken utredas tillfredsställande, får målet, enligt 46 kap. 15 a § RB, under vissa närmare angivna villkor, avgöras trots att den tilltalade har inställt sig endast genom ombud

²⁹ SOU 1982:26 s. 97.

³⁰ Prop. 1986/87:89 s. 95 f.

eller har uteblivit. Även om något absolut hinder inte finns, är utrymmet för att ta upp muntlig bevisning och avgöra målet om den tilltalade inte har erkänt, relativt begränsat.³¹

4.2.2.2 Handläggning i högre rätt

Enligt 50 kap. 13 § RB får *hovrätt* alltid avgöra ett tvistemål utan huvudförhandling om klagandens ändringsyrkande har medgetts, om det är uppenbart att överklagandet är ogrundat eller om det är uppenbart att en huvudförhandling inte behövs. Kan saken utredas tillfredsställande får hovrätten även avgöra mål utan huvudförhandling om parterna har begärt det eller om ingen av parterna haft någon invändning mot det sedan frågan tagits upp. Det anges vidare att för prövning som inte avser själva saken behöver huvudförhandling inte hållas.

Av betydelse för frågan om saken kan utredas tillfredsställande är naturligtvis om det har förekommit muntlig bevisning i tingsrätt och i så fall om bevisningen behöver tas upp på nytt i hovrätten. Enligt 35 kap. 13 § RB andra stycket behöver hovrätten ta upp sådant bevis på nytt endast om hovrätten finner detta vara av betydelse för utredningen.

Även bestämmelserna om tilltrosbevisning har betydelse för frågan när huvudförhandling kan underlätas. Enligt 50 kap. 23 § RB får hovrätten normalt inte ändra en tingsrätts dom om denna grundar sig på en vid huvudförhandlingen i tingsrätten upptagen muntlig bevisning utan att den muntliga bevisningen tagits upp på nytt i hovrätten. Så får ske endast om rättens tilltro till den muntliga bevisningen inte har någon betydelse eller om det finns synnerliga skäl för att bevisets värde är ett annat än tingsrätten antagit.

För att minska antalet omförhör och därmed också antalet huvudförhandlingar i hovrätten har Justitiedepartementet nyligen föreslagit en reform som innebär bl.a. att förhör som hålls i tingsrätt i regel skall spelas in med hjälp av videoteknik. Har så skett behöver hovrätten i fråga om andra än tilltalade, enligt ett förslag till ändring i 35 kap. 13 § andra stycket RB, ta upp beviset på nytt endast om det är nödvändigt att det ställs ytterligare frågor. I så fall bör förhöret hållas som ett tilläggsförhör. Vidare föreslås att

³¹ Bestämmelserna om utevarohandläggning ändrades genom lagstiftning som trädde i kraft den 1 juli 2001. Tanken med reformen har främst varit att på ett mer pedagogiskt sätt än i dag ge domstolen vägledning om handlingssätt när den tilltalade uteblir från en huvudförhandling, se prop. 2000/01:108 s. 18–24 och s. 43.

hovrätten skall få ändra en tingsrätts dom utan att höra om ett s.k. tilltrosvittne, om förhöret läggs fram i hovrätten genom en videoinspelning.³²

När det gäller *brottmål* får hovrätten avgöra sådana mål utan huvudförhandling först och främst om det är uppenbart att överklagandet är ogrundat. Dessutom får brottmål avgöras utan huvudförhandling om åklagaren har överklagat endast till den tilltalades förmån, om endast den tilltalade har överklagat och hans ändringsyrkande godtas av motparten, om det inte finns anledning att döma den tilltalade till ansvar eller ådöma honom påföljd eller döma honom till annan påföljd än böter och villkorlig dom eller sådana påföljder i förening, om parterna har begärt att målet skall avgöras utan huvudförhandling eller om ingen av parterna, sedan fråga väckts om avgörande utan huvudförhandling, haft någon invändning mot detta. För prövning som inte avser själva saken behöver huvudförhandling inte hållas (50 kap. 13 § RB).

Det som sagts om 35 kap. 13 § RB liksom bestämmelserna om tilltrosbevisning såvitt avser tvistemål gäller även för handläggning av brottmål. För tilltrosbevisningen gäller emellertid att hovrätt får ändra tingsrättsdomen utan att hålla omförhör, om ändringen är till förmån för den tilltalade.

Mål där tingsrättens beslut överklagats avgörs inte genom huvudförhandling i hovrätten utan normalt avgörs de efter ett rent skriftligt förfarande. Om det emellertid är nödvändigt för utredningen i målet att en part eller någon annan hörs muntligen, får hovrätten besluta om detta på lämpligt sätt, se 52 kap. 11 § RB.

I HD är möjligheterna att avgöra mål utan huvudförhandling ännu större än i hovrätt. Det saknas anledning att här mer i detalj gå in på de regler som styr handläggningen av tvistemål och brottmål i HD. Eftersom denna utredning behandlar frågan om omedelbarhetsprincipen kan det emellertid vara av intresse att även nämna några exempel på hur denna princip i viss mån frångås vid avgörandet av vissa ärenden i HD.

Enligt 18 § lagen (1957:668) om utlämning för brott skall HD pröva om utlämning lagligen kan beviljas. Om det behövs skall förhandling rörande denna fråga hållas. Förhandling får inte vägras om inte en tidigare förhandling måste anses tillräcklig eller saken är uppenbar. I HD avgörs sådana ärenden efter föredragning. Har förhandling begärts avgörs ärendet efter föredragning kombinerad

³² Ds 2001:36.

med förhandling där personen i fråga hörs. Förhandlingen skall då föregås av föredragning som normalt skall ske samma dag.³³

Enligt 8 kap. 8 § RB kan vissa beslut av Sveriges Advokatsamfund överklagas till HD av den som berörs av beslutet och av Justitiekanslern som för talan på det allmännas vägnar. Enligt 56 kap. 12 § RB skall, om inte särskilda skäl föranleder annat, klaganden och, när talan förs av Justitiekanslern, även motparten höras muntligen i HD. Själva syftet med förhandlingen är alltså att höra personen i fråga. Liksom i fråga om utlämningsärenden brukar förhandlingen föregås av föredragning som normalt skall ske samma dag.³⁴

4.3 Sammanträden enligt andra processordningar

4.3.1 Småmålslagen – en återblick

Lagen (1974:8) om rättegången i tvistemål om mindre värden – den s.k. småmålslagen – gällde mellan den 1 januari 1974 och den 1 januari 1988. Lagen tillämpades normalt på sådana dispositiva tvistemål där värdet av vad som yrkades uppenbart inte översteg hälften av basbeloppet enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring. Mål som till sin karaktär innehöll både dispositiva och indispositiva moment föll utanför lagens tillämpningsområde.

Målen skulle beredas för avgörande antingen vid sammanträde eller genom skriftlig handläggning. Rätten skulle efter omständigheterna bestämma i vilken mån handläggningen skulle vara skriftlig eller muntlig.

Vid sammanträde enligt småmålslagen skulle parterna redogöra för sina ståndpunkter och bevisningen tas upp. Om sammanträde hölls skulle målet om möjligt slutbehandlas vid detta. Fler än två sammanträden fick hållas endast om det fanns synnerliga skäl.

Om sammanträde hölls vid fler än ett tillfälle skulle samma domare sitta i rätten om inte synnerligt hinder mötte. Hade muntlig bevisning tagits upp vid ett sammanträde och blev den domare som deltog vid sammanträdet förhindrad att döma i målet, skulle bevisningen tas upp på nytt, om sådant upptagande befanns vara av betydelse i målet och något hinder inte förelåg. Det var alltså

³³ Högsta domstolen, Handledning för revisionssekreterare, kap. 13 s. 2.

³⁴ Ibid. kap. 13 s. 5.

samma kriterier som gäller för omförhör om bevis tagits upp utom huvudförhandling, se 35 kap. 13 § RB.

RB:s strikta uppdelning av handläggningen av ett mål i en förberedande del och en avgörandedel – i regel genom huvudförhandling – fanns inte i småmålslagen. I förarbetena till lagen uttalade departementschefen bl.a. att det i det förenklade förfarandet (småmålslagen) borde finnas större utrymme för skriftlig handläggning och för olika kombinationer av handläggning vid sammanträde och skriftlig handläggning än i det ordinära förfarandet. När avgörandet meddelades i samband med sammanträde borde rätten enligt departementschefen i princip ha frihet att ta hänsyn till vad som förekommit tidigare i målet.³⁵

Domen i småmål skulle grundas på vad som förekommit vid sammanträde och vad handlingarna innehöll. Denna bestämmelse var tänkt att för småmålen helt ersätta den för den ordinära processen gällande regeln i 17 kap. 2 § RB. Departementschefen ansåg inte att någon motsvarighet till föreskriften i 17 kap. 2 § RB om att domare, som inte varit med vid hela huvudförhandlingen, inte skulle få delta vid avgörandet, var påkallad. Syftet med bestämmelsen ansågs i huvudsak tillgodosett genom regeln i småmålslagen om att det i princip inte fick förekomma olika domare vid olika sammanträden.³⁶

Bestämmelsen om att bevisning under vissa omständigheter skulle tas upp på nytt om annan domare än den som varit med vid bevisupptagningen sedan skulle avgöra målet tillkom på Lagrådets initiativ. Lagrådet gjorde en jämförelse mellan 17 kap. 2 § och 43 kap. 13 § andra stycket RB. Den sistnämnda paragrafen reglerar när bevisning skall tas upp på nytt i händelse av en ny huvudförhandling. Lagrådet uttalade att det även i den förenklade processen i princip borde gälla att den domare som dömer i målet skall ha varit med vid bevisupptagningen och att det därför borde införas en regel som gav uttryck för omedelbarhetsprincipen. Lagrådet föreslog att en presumtion skulle råda för förnyad bevisupptagning. Två ledamöter av Lagrådet menade att förnyad bevisupptagning endast behövde ske om sådant bevisupptagande

³⁵ Prop. 1973:87 s. 181.

³⁶ Ibid. s.181 f.

befanns vara av betydelse för målet och hinder inte förelåg.³⁷ I lagens slutgiltiga lydelse godtogs deras förslag.

Småmålslagen upphävdes när tingsrättsförfarandet år 1987 reformerades efter Rättegångsutredningens förslag. Några av de särskilda regler som hade gällt för handläggningen enligt småmålslagen inarbetades i stället i RB. Detta gäller t.ex. bestämmelserna som reglerar ansvaret för motpartens rättegångskostnader och om ensamdomare. Vidare infördes en generell möjlighet att avgöra tvistiga mål utan huvudförhandling. Regeln om att skriftliga bevis skulle kunna ligga till grund för en dom utan att de lästes upp vid huvudförhandlingen bör också ses i detta sammanhang. Härigenom närmade sig alltså RB:s tvistemålsregler det förfarande som exklusivt hade gällt för småmålsdel.³⁸

4.3.2 Handläggning enligt förvaltningsprocessen och ärendelagen

4.3.2.1 Förvaltningsprocesslagen

FPL gäller vid rättskipning i Regeringsrätten, kammarrätt och länsrätt. Lagen reglerar en mängd olika sorters mål. Där görs inte samma uppdelning mellan huvudförhandlingsmål och mål som avgörs utan huvudförhandling som i de allmänna domstolarna.

Förfarandet är enligt 9 § FPL skriftligt. I handläggningen får ingå muntlig förhandling beträffande viss fråga, när det kan antas vara till fördel för utredningen eller främja ett snabbt avgörande i målet. I kammarrätt och länsrätt skall muntlig förhandling hållas, om enskild som för talan i målet begär det samt förhandlingen inte är obehövlig och inte heller särskilda skäl talar mot det.³⁹

Rätten får förordna om förhör med vittne eller sakkunnig. Sådant förhör skall hållas vid muntlig förhandling, se 25 § FPL.

Enligt 30 § FPL skall rättens avgörande av mål grundas på vad handlingarna innehåller och vad i övrigt förekommit i målet. Bestämmelsen omfattar således såväl mål som avgörs enbart på handlingarna som mål där det också hållits en förhandling.⁴⁰

³⁷ Ibid s. 233.

³⁸ Prop. 1986/87:26 s. 68-77.

³⁹ Prop. 1971:30 s.535 ff.

⁴⁰ Prop. 1971:30 s. 582.

4.3.2.2 Ärendelagen

Lagen (1996:242) om domstolsärenden (ärendelagen) gäller handläggningen i tingsrätt, hovrätt och Högsta domstolen av sådana rättsvårdsärenden som skall tas upp av tingsrätt och som inte skall handläggas enligt RB. Exempel på ärenden som omfattas av lagen är ärenden om förvaltare och godmansskap, adoptionsärenden och ärenden om dödande av förkommen handling. Även registreringsärenden som gäller äktenskapsförord och bodelning följer ärendelagens regler. Det finns också en del ärenden som anhängiggörs i tingsrätt genom överklagande av en förvaltningsmyndighets beslut, t.ex. en kronofogdemyndighets beslut i en utmättningsfråga.

Ärendelagen bygger i väsentliga delar på samma förfaranderegler som förvaltningsprocesslagen men är modernare. Förfarandet hos domstolen är enligt huvudregeln skriftligt (13 §). Men det bör ingå sammanträde när detta kan antas vara till fördel för utredningen eller främja ett snabbt avgörande av ärendet. Domstolen är i regel skyldig att hålla sammanträde, om det begärs av enskild part. Domstolen kan begränsa ett sammanträde till att utreda parternas ståndpunkter i ärendet eller till att ta upp muntlig bevisning eller annars på det sätt som är lämpligt.

Om en part begär det skall domstolen som regel hålla ett sammanträde. Sammanträdet får dock underlåtas, om ärendet inte skall prövas i sak, om avgörandet inte går parten emot eller om ett sammanträde på grund av någon annan särskild omständighet inte behövs (se 14 § ärendelagen).

Den underförstådda huvudregeln är att domstolen vid ett sammanträde skall behandla ärendet i dess helhet. Om domstolen avser att begränsa sammanträdet bör parterna upplysas om detta så att de kan förbereda sig på bästa sätt. Även vid ett sammanträde som hålls i förberedande syfte kan muntlig bevisning komma att tas upp. Domstolen bör i vart fall alltid försöka avgöra ärendet i så nära anslutning till bevisupptagningen som möjligt.⁴¹

Enligt 27 § ärendelagen skall domstolens beslut grundas på det som handlingarna innehåller och det som i övrigt har förekommit. Enligt förarbetena till lagen kan rätten och parterna i vissa fall i dispositiva ärenden bestämma att endast det som förekommit vid sammanträde skall läggas till grund för avgörandet.⁴²

⁴¹ Prop. 1995/96:115 s. 156 f.

⁴² Prop. 1995/96:115 s. 168.

4.3.2.3 Närmare om förvaltningsprocessen och handläggning enligt ärendelagen

Det muntliga sammanträdet enligt förvaltningsprocessen fyller inte samma uppgifter som huvudförhandlingen vid handläggning i RB. Sammanträdet syftar inte till att åstadkomma ett fullständigt beslutsunderlag utan endast till att komplettera den skriftliga handläggningen på en eller flera punkter. Ett sammanträde kan ibland hållas på ett inledande stadium av processen i huvudsakligt syfte att reda ut parternas ståndpunkter i målet. I andra fall kan syftet vara att komplettera bevisningen i målet genom t.ex. förhör med vittnen och sakkunniga eller att komplettera rättens beslutsunderlag i övrigt genom att låta parterna direkt inför rättens ledamöter lämna upplysningar och utveckla sina argument. Ett sammanträde kan både föregås och följas av ett ibland långvarigt skriftligt förfarande. De principer om omedelbarhet och koncentration som ligger till grund för RB:s regler om huvudförhandling gäller alltså inte i förvaltningsprocessen.⁴³

Regeringsrätten har uttalat sig om några viktiga principer i ett avgörande som avsåg handläggningen i Patentbesvärsrätten.⁴⁴ Regeringsrätten förklarade först att lagen om patentbesvär får anses förutsätta att muntlig förhandling enligt 9 § andra stycket hålls inför rätten i domför sammansättning. Efter att ha gått igenom tillämpliga rättsregler – inkluderande parts rätt till muntlig förhandling enligt Europakonventionen – kom Regeringsrätten också fram till att parts rätt till muntlig förhandling får anses innefatta en rätt att utveckla talan och lägga fram bevisning inför just de ledamöter som sedan skall avgöra målet. Konsekvensen kan annars bli, uttalade Regeringsrätten, att sådana ledamöter som inte deltagit vid den muntliga förhandlingen men som sedan skall delta i avgörandet inte har i alla delar samma underlag för sin prövning som övriga ledamöter eller, annorlunda uttryckt, att de inte haft samma möjligheter att i enlighet med 13 § patentbesvärslagen grunda sitt avgörande på det som förekommit i målet.

De principer som Regeringsrätten uttalade rörande förvaltningsprocessen torde ha bäring även på handläggningen i allmän domstol enligt ärendelagen. I förarbetena till ärendelagen sägs, när det gäller frågan om bevisomedelbarhet, att samma regler som enligt förvalt-

⁴³ Se bl.a. prop. 1971:30 s. 535-537 och prop. 1976/77:96 s. 36-37 och 55.

⁴⁴ RÅ 1997 ref. 10.

ningsprocesslagen bör gälla, vilket innebär att bevisomedelbarheten ges ett betydande men inte förhärskande utrymme.⁴⁵ Under förarbetena till ärendelagen föreslog en remissinstans (Hovrätten för Övre Norrland) att bevisomedelbarhetsprincipen skulle tillämpas om muntlig bevisning togs upp vid ett sammanträde. På så vis skulle man, enligt hovrätten, garantera att inte endast en av flera domare som avgör ett ärende grundar sitt avgörande direkt på den muntliga utsagan.⁴⁶ I propositionen sades att frågan inte hade någon större praktisk betydelse eftersom de allra flesta ärenden i tingsrätt kommer att handläggas av ensamdomare och att det i högre rätt endast i sällsynta fall kan tänkas att det överhuvudtaget förekommer att det hålls upprepade sammanträden med flera domare närvarande.⁴⁷ Det betonas också i propositionen att parter före ett sammanträde bör få veta om domstolen avser att begränsa sammanträdet på något sätt eftersom det inte får förekomma att parter förbereder sig på en viss typ av förhandling medan domstolen har en annan i tankarna.⁴⁸

Begär en part ett sammanträde enligt ärendelagen har han i den utsträckning som Europakonventionen medger rätt till ett sådant. Konventionen ställer inte krav på några fullständiga huvudförhandlingar i RB:s mening men väl en rätt för en part att lägga fram sin sak muntligt. En sådan begäran från part kan inte från domstolens sida bemötas med att det sammanträde som part begär skall begränsas till att endast ta upp den fråga som domstolen finner vara till fördel för utredningen.

Inom förvaltningsprocessen och även vad beträffar handläggning enligt ärendelagen görs inte någon åtskillnad mellan ett måls förberedelsefas och avgörandefas. Vid tillkomsten av förvaltningsprocesslagen uttalade föredragande departementschefen att muntligheten kan vara ett värdefullt komplement till det skriftliga förfarandet och att en muntlig förhandling kan vara till fördel för utredningen i ett mål i framför allt två hänseenden.⁴⁹ En förhandling kunde behövas dels för förhör med vittne, sakkunnig eller part eller för fall där en part har svårt att utveckla sin talan skriftligen, dels för att reda ut parternas ståndpunkter i målet och

⁴⁵ Prop. 1995/96:115 s. 78.

⁴⁶ Se härom prop. 1995/96:115 s. 78 f.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid s. 108 f.

⁴⁹ Prop. 1971:30 s.535.

undandröja onödiga eller betydelselösa tvistefrågor. I det senare fallet är förhandlingen typiskt sett av förberedande natur, framhöll departementschefen.

År 1983 ändrades 9 § förvaltningsprocesslagen så att det särskilt framgår att förhandling även får hållas för att främja ett snabbt avgörande av saken.⁵⁰ Syftet med lagändringen var att klargöra att en muntlig förhandling kan och bör användas i förberedande syfte i vissa fall för att förfarandet skall bli snabbare och effektivare.⁵¹

Även ärendelagens bestämmelse om muntlig förhandling (13 §) är utformad så att den omfattar både förhandlingar som har karaktär av förberedelse och sådana som syftar till att ta upp bevisning, eventuellt i samband med ett avgörande av ärendet.

De principer som kan utläsas av det nyss nämnda rättsfallet RÅ 1997 ref. 10 kan sammanfattas i följande punkter.

- Begär en part förhandling skall en sådan som regel hållas. Har inte något annat sagts om förhandlingens omfattning och innebörd gäller att förhandlingen skall hållas inför domför rätt. Andra domare än de som deltar i förhandlingen bör i allmänhet inte delta i målets avgörande. I vart fall får rätten när den avgör målet inte bestå av både domare som varit med vid bevisupptagningen och domare som inte varit det. Avgörandet behöver dock inte ske i samband med förhandlingen utan målet kan avgöras senare, till exempel efter fortsatt skriftväxling.
- En förhandling kan begränsas till att avse endast behandling av förberedande frågor. Vid en sådan förhandling behöver inte rätten vara domför som vid det slutgiltiga avgörandet. Lika lite som vid muntlig förberedelse vid allmänna domstolar behöver domaren vid denna förhandling vara densamma som längre fram avgör målet eller ärendet. En annan sak är att – precis som i allmänna domstolar – en förhandling, som från början är tänkt att endast vara av förberedande slag, kan övergå till förhandling som mer eller mindre behandlar målet eller ärendet i sin helhet.
- En förhandling kan också begränsas till enbart bevisupptagning. Det kan i sådana fall vara svårt att dra en gräns mellan renodlad bevisupptagning och bevisupptagning som

⁵⁰ SFS 1983:461.

⁵¹ Prop. 1982/83:134 s.

sker i samband med att parter muntligen får utveckla sin talan. Förhandlingar av det senare slaget torde omfattas av principerna i RÅ-fallet. Hur man skall se på renodlade bevisupptagningar är mer problematiskt. I rättsfallet uttalas ju att samtliga domare som avgör ett mål också skall ha samma underlag för domen och innebörden var att samtliga domare måste ha deltagit i bevisupptagningen. Reglerna om bevisupptagning utom huvudförhandling i tvistemål eller brottmål innebär däremot i princip inte att samma domare måste delta både vid bevisupptagningen och vid avgörandet av målet.

En slutsats som kan dras – och också har dragits i förarbetena till ärendelagen – är att det är väsentligt att domstolen noga klargör för sig själv och för parterna vad det är fråga om för sorts förhandling som skall hållas.

4.3.3 Några andra förfaranderegler

Lagen (1974:371) om rättegången i arbetstvister (LRA) tillämpas på rättegången i tvister om kollektivavtal och andra tvister rörande förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare.

Talan väcks genom ansökan om stämning. Utfärdas stämning skall förberedelse i målet äga rum. Sådan kan bestå i både skriftväxling och sammanträde för muntlig förberedelse. När förberedelsen har avslutats skall Arbetsdomstolen företa målet till avgörande så snart det kan ske. Mål som skall prövas i sak skall normalt avgöras efter huvudförhandling. Målet får emellertid avgöras utan huvudförhandling om part begär det och domstolen med hänsyn till tvistens art och övriga omständigheter finner det lämpligt. Motsätter sig part att målet avgörs utan huvudförhandling måste en sådan hållas.

I LRA står inte uttryckligen vad som får läggas till grund för domen. Det finns emellertid en hänvisning i LRA som anger att i allt som i lagen inte är särskilt föreskrivet gäller i tillämpliga delar vad som är föreskrivet i RB eller annan författning om rättegången i tvistemål, vari förlikning om saken är tillåten. Något annat än det som har förekommit vid huvudförhandlingen får alltså inte läggas till grund för domen.

Marknadsdomstolens handläggning regleras i lagen (1970:417) om marknadsdomstol m.m. Marknadsdomstolen handlägger mål och ärenden enligt konkurrenslagen (1993:20), marknadsföringslagen (1995:450), lagen (1994:1512) om avtalsvillkor i konsumentförhållanden, lagen (1984:292) om avtalsvillkor mellan näringsidkare, produktsäkerhetslagen (1988:1604) och lagen (1994:615) om ingripande mot otillbörligt beteende avseende offentlig upphandling.

Sökanden och hans eller hennes motpart skall beredas tillfälle att vid sammanträde inför Marknadsdomstolen lägga fram sina synpunkter och förebringa den utredning de vill åberopa. Före sammanträde kan muntlig eller skriftlig förberedelse äga rum i den utsträckning som domstolen bestämmer (14 §). Mål får i vissa fall avgöras och dom meddelas utan sammanträde om tillfredsställande utredning föreligger och part inte begär sammanträde (15 §).

Lagen (1973:188) om arrendenämnder och hyresnämnder reglerar dessa nämnders verksamhet. Arrendenämnd och hyresnämnd är förvaltningsmyndigheter som prövar bl.a. arrendetvister samt hyres- och bostadsrättstvister men även en hel del andra ärenden. I de flesta slags ärenden hålls i allmänhet någon form av förhandling. Vid prövning av hyrestvist skall parterna kallas att inställa sig inför nämnden. Handlägger nämnden samtidigt ett stort antal tvister av likartad beskaffenhet mellan en hyresvärd och en hyresgäst om villkoren för hyra av bostadslägenheter, får nämnden, sedan ett lämpligt antal typfall av tvister prövats, med ledning därav avgöra övriga tvister utan muntlig förhandling, om det dessutom är uppenbart att sådan förhandling inte behövs (9 §). Vid förhandlingen kan muntlig bevisning tas upp (19 a §).

Handläggningen enligt miljöbalken beskrivs något i avsnitt 5.2.

Skiljeförfarandet har fått en modern och tidsenlig reglering genom i lagen (1996:116) om skiljeförfarande. Skiljeförfarandet är en form av privat rättskipning för tvister i frågor som parterna kan träffa förlikning om. Det syftar till ett snabbt och slutligt avgörande av en tvist och skyddar – till skillnad från en tvist i domstol – parterna från insyn utifrån. En annan skillnad är att parterna normalt har inflytande över vem eller vilka som sitter i skiljenämnden. Skiljedomen kan inte överklagas i vanlig ordning och är en exekutionstitel med i princip samma verkan som en domstols dom.

Enligt 24 § i lagen skall skiljemännen ge parterna tillfälle att i all behövlig omfattning utföra sin talan skriftligt eller muntligt. Inför

avgörandet av en fråga skall muntlig förhandling hållas om part begär det och parterna inte har bestämt något annat.

De för RB väsentliga principerna om muntlighet, omedelbarhet och koncentration, återfinns inte i lagen om skiljeförfarande. Uteblir ett vittne från en förhandling kan de närvarande vittnena höras och det uteblivna vittnet höras vid ett senare tillfälle. Man kan också använda skriftliga vittnesberättelser och förhör på telefon eller förhör med hjälp av videoteknik.⁵² Det står naturligtvis parter och skiljemän ändå fritt att i den utsträckning som de finner lämpligt låta förfarandet påverkas av RB:s principer.

I regel avslutas skiljeförfarandet med någon form av slutsammanträde som visserligen påminner om en huvudförhandling men där RB:s bärande principer inte nödvändigtvis behöver tillämpas men ofta gör det ändå.

I detta sammanhang bör också Allmänna reklamationsnämndens verksamhet nämnas. Denna regleras i förordningen (1988:1583) med instruktion för Allmänna reklamationsnämnden. Nämnden har bl.a. till uppgift att pröva tvister mellan konsumenter och näringsidkare och att yttra sig i konsumenttvister i domstol (1 §). Konsumenttvister och frågor om yttranden till domstol avgörs efter föredragning – förutom i de enklaste fallen och då näringsidkaren inte har yttrat sig – vid sammanträde med avdelning. Nämnden består ofta av en domare som ordförande och var sin företrädare för näringsidkar- och konsumentintressena. Parter har inte rätt att närvara vid sammanträdet. Handläggningen är alltså helt skriftlig och någon möjlighet för part att lägga fram sin sak muntligt eller att lägga fram muntlig bevisning finns inte. Nämndens beslut är inte tvingande men de flesta seriösa näringsidkare följer de rekommendationer nämnden kommit fram till.

⁵² Prop. 1998/99:35 s. 115 f.

4.3.4 Utländska rättssystem

De västerländska rättsordningarna bygger – och har så gjort även före Europakonventionen - på att tvistemål och brottmål normalt avgörs efter en domstolsförhandling. Givetvis förekommer skillnader, ibland inte oväsentliga, länderna emellan. Det får här hänvisas till översikten om utländska bestämmelser i bilaga 2.

4.4 Strafföreläggande och ordningsbot

Strafföreläggande var en nymodighet i 1948 års rättegångsbalk och syftade till ett förenklat förfarande när det gällde mindre allvarliga brott. Även före denna tidpunkt hade emellertid i praxis utvecklats ett system som främst syftade till att bespara den misstänkte besvär och kostnader för att inställa sig vid rätten personligen eller genom ombud. Det gick ut på att den misstänkte i samband med polisförhör erkände brottet (förseelsen) och till polisen överlämnade en fullmakt för innehavaren att föra hans talan i målet. På det viset kunde en polis eller annan rättens funktionär inställa sig vid huvudförhandlingen och erkänna brottet. Ett liknande förfarande tillämpas i dag ofta vid erkända varusmugglingsbrott.

Ramen för tillämpningen av strafföreläggandeinstitutet har under åren vidgats. Från att ursprungligen endast ha kommit i fråga för böter under en viss beloppsnivå är det numera möjligt att använda strafföreläggande även för villkorlig dom eller sådan påföljd i förening med böter liksom för enskilda anspråk.

Ordningsbotsinstitutet infördes år 1966 genom en särskild lag. En närliggande ordning fanns då redan såvitt avsåg parkeringsböter.⁵³ Den huvudsakliga skillnaden i förhållande till strafförelägganden var och är fortfarande att ordningsbot föreläggs av polisen och alltså inte av åklagare och avser endast lindriga bötesbrott. En annan skillnad är att ordningsbotsföreläggande inte får utfärdas om den misstänkte förnekar gärningen. År 1968 inarbetades lagen om ordningsbot i 48 kap. RB.

En misstänkt kan genom straff- eller ordningsbotsföreläggande anmodas att omedelbart eller inom viss tid godkänna en bestämd sanktion. Har ett föreläggande utfärdats till godkännande inom viss tid, får enligt 48 kap. 3 § första stycket RB fråga om ansvar för brottet tas upp på nytt innan denna tid gått ut endast om den

⁵³ Lag den 9 december 1960 om parkeringsbot.

misstänkte uttryckligen förklarat att han inte godkänner föreläggandet. Den sistnämnda bestämmelsen syftar till att hindra att parallella straffprocesser pågår gällande en och samma gärning (litispendens).

Ett godkännande av ett strafföreläggande är, enligt 48 kap. 12 § RB, utan verkan om det sker sedan åklagaren utfärdat stämning, stämningsansökan eller nytt strafföreläggande, eller beslutat att inte väcka åtal för brottet eller beslutat att lägga ned eller inte inleda en förundersökning.⁵⁴ Ett föreläggande om ordningsbot är, enligt 48 kap. 19 § RB, utan verkan om det godkänns sedan åklagaren utfärdat stämning eller stämningsansökan. Godkännandet är också utan verkan om det lämnas sedan strafföreläggande utfärdats, om inte åklagaren förklarar att det skall gälla och återkallar strafföreläggandet.

Ett godkänt föreläggande av någotdera slaget gäller enligt 48 kap. 3 § andra stycket RB som en lagakraftvunnen dom. Med godkänt föreläggande menas även de fall då åklagaren har förklarat att ett godkänt ordningsbotsföreläggande skall gälla trots att strafföreläggande redan utfärdats.

Av den nyss redovisade lagstiftningen framgår att det finns en gräns för när ett godkännande måste ske om det inte skall bli utan verkan. Överträds den gränsen blir följden att den sak som gett upphov till strafföreläggandet och som skulle få sin lösning genom detta i stället måste prövas vid en huvudförhandling i brottmål.

4.5 Överväganden

4.5.1 Sammanträden under förberedelsen av tvistemål

4.5.1.1 Behovet av nya typer av sammanträden

Utredningens bedömning: Utredningen har övervägt om det efter mönster från förvaltningsprocessen behöver skapas en uttrycklig möjlighet att hålla sammanträde för behandling av endast en del av målet. Utredningens bedömning är att det redan enligt gällande rätt går att låta en viss del av ett tvistemål

⁵⁴ Fram till den 1 juli 2000 gällde att ett godkännande var utan verkan endast om åklagaren utfärdat stämning eller stämningsansökan. Paragrafen har därefter ändrats så att ett godkännande blir utan verkan oavsett vilket slags beslut som åklagaren har fattat, se prop. 1999/2000:67.

behandlas muntligt vid ett sammanträde under förberedelsen varefter målet sedan kan avgöras utan en formell huvudförhandling. Om det som sagts vid sammanträdet har dokumenterats skriftligt kan det läggas till grund för avgörandet. Längre fram, i kapitel 6, föreslås att reglerna om bevisupptagning utom huvudförhandling mjukas upp bl.a. så att ett förhör med ett vittne eller part skall kunna ske även om huvudförhandling inte beräknas hållas i målet. Utredningen föreslår mot bakgrund härav inte några regler om någon ny typ av sammanträde.

I utredningens direktiv påpekas att det kan vara så att även om endast en liten del av saken i ett mål eller kanske bara en viss fråga behöver muntlighet för att avgöras, måste hela saken behandlas i alla sina delar vid en huvudförhandling, i den mån inte särskild dom kan ges över något. Att en part vill ha sammanträde bara för att få argumentera muntligen i viss fråga får, enligt direktiven, samma konsekvenser. Direktiven anvisar därför en närmare utredning för att undersöka om man för sådana fall där bevisfrågorna är föga framträdande bör öppna en möjlighet att avgöra målet efter ett sammanträde som begränsats till vissa frågor i målet eller att man helt enkelt bör låta ett sammanträde i vissa fall utgöra endast ett komplement till den skriftliga handläggningen. Denna typ av sammanträde skulle därmed kunna få samma betydelse som sammanträdet har inom förvaltningsprocessen. Den fråga som skall diskuteras här är i vilken mån ett sammanträde redan enligt gällande regler kan utnyttjas på de sätt som anges i direktiven.

Uppläggningsen av ett sammanträde under förberedelsen kan i stor utsträckning anpassas till förhållandena i det enskilda målet. Rätten kan således, enligt 42 kap. 8 § tredje stycket RB, bestämma att olika frågor eller delar av målet skall behandlas var för sig vid förberedelsen. Även om det ofta är lämpligt behöver således inte alla frågor i ett mål gås igenom vid ett sammanträde. Olika former av förberedelse (skriftlig, muntlig och annan) kan också, enligt 42 kap. 9 § första stycket RB, förenas. Paragrafen syftar på att det i vissa fall kan vara lämpligast att använda sig av olika handläggningsformer för olika delar av ett mål. Det förutsätts således att en fråga kan behöva utvecklas närmare i en skrift medan det beträffande målet i övrigt kan vara lämpligast att direkt hålla sammanträde.⁵⁵

⁵⁵ Prop. 1986/87:89 s. 196 f.

Det som framkommer vid sammanträdet skall dokumenteras. Reglerna om dokumentation vid sammanträde finns i 6 kap. RB. Av dessa framgår bl.a. att vid ett sammanträde som hålls under förberedelsen av ett mål (och inte endast avser bevisupptagning) skall i korthet antecknas de omständigheter som parterna åberopar, motpartens yttrande över dessa omständigheter och det som i övrigt behövs till ledning för en huvudförhandling, se 6 kap. 4 § RB. Före ändringar som trädde i kraft sommaren 2000 fanns ett förbud att dokumentera parts utveckling i rättsligt hänseende. Med motiveringen att det i vissa fall kunde finnas anledning att anteckna parternas ståndpunkter i sådana frågor togs förbudet bort.⁵⁶ Likaså slopades en annan bestämmelse som begränsade omfattningen av det som tidigare skulle dokumenteras genom protokoll.

Ett sammanträde kan således redan enligt gällande regler ägnas åt *en enskild fråga* i målet. Parterna förutsätts också kunna *argumentera i rättsligt hänseende*, något som tidigare kunnat ske endast vid slutanförenden vid en huvudförhandling.⁵⁷ De uppgifter som parterna på detta vis tillför målet skall också dokumenteras i akten. Om man utgår från att övriga delar av målet inte behöver behandlas muntligt blir frågan på vilket sätt ett mål kan avgöras efter ett sammanträde under förberedelsen.

För det första kan naturligtvis målet avgöras *efter huvudförhandling*. Sådan förhandling är normalt det lämpligaste om det finns muntlig bevisning. Hålls en huvudförhandling måste enligt gällande regler det som parterna angett i en viss fråga vid sammanträdet under förberedelsen upprepas muntligen för att få läggas till grund för domen.⁵⁸

För det andra kan målet avgöras *efter huvudförhandling i förenklad form* enligt 42 kap. 20 § RB. Hålls huvudförhandlingen i direkt anslutning till förberedelsesammanträdet skall vad som har sagts

⁵⁶ Prop. 1999/2000 :26 s. 80. Regeringen ansåg att det i många förberedelsefall av process-ekonomiska skäl kunde vara viktigt att domstolarna antecknade den rättsliga argumenteringen.

⁵⁷ Slutanförenden (pläderingar) enligt 43 kap. 9 § och 46 kap. 10 § är tänkta att innefatta såväl parternas synpunkter på bevisningens värdering som rättslig argumentering, se Fitger 43:22. När det gäller möjligheten att lämna synpunkter på bevisningens värdering torde det i vart fall vara möjligt såvitt avser skriftlig bevisning vid ett sammanträde under förberedelsen. Om muntlig bevisning tagits upp vid ett sammanträde enligt reglerna för bevisupptagning utom huvudförhandling torde det likaså vara möjligt att efter förhöret lämna synpunkter på detta förhör om tanken är att målet sedan skall avgöras utan huvudförhandling. Detta är en ganska opraktisk situation med hänsyn till reglerna om förenklad huvudförhandling. Men den kan ändå förekomma, se närmare härom i avsnitt 6.3.1.1.

⁵⁸ Utredningen har i ett annat sammanhang i betänkandet föreslagit lättnader vad beträffar muntlighetsprincipen.

vid detta anses ha ägt rum även vid huvudförhandlingen utan att det behöver upprepas vid denna. Men om nu sammanträdet ägnats åt endast någon eller några frågor måste allt annat som utgör processmaterial gås igenom muntligt för att det skall få läggas till grund för domen.⁵⁹ Det innebär således att avgörandet inte direkt får grundas på delvis muntligt material och delvis skriftligt.

För det tredje kan målet avgöras *utan huvudförhandling*. Domen skall då grundas på vad handlingarna innehåller och vad som i övrigt har förekommit i målet. Handlingarna kommer i detta fall förutom parternas inledande skrifter även att utgöras av parternas kompletteringar av dessa i form av vad de sagt vid sammanträdet och som har dokumenterats i vederbörlig ordning. Som framgått kan således en parts argumentering i rättsligt hänseende på detta sätt komma att inlemmas i "handlingarna". De delar av målet som inte har krävt annat än skriftlighet kommer att avgöras på grundval av dessa skrifter och i den eller de delar av målet där muntliga inslag har förekommit kommer även dessa inslag att ligga till grund för domen i form av dokumentationen från sammanträdet.⁶⁰

Utredningen menar mot bakgrund av det sagda att det redan enligt gällande rätt är möjligt att låta en viss del av saken eller en särskild fråga behandlas muntligt medan övriga delar behandlas rent

⁵⁹ Även om inte alla handlingar måste gås igenom muntligt i sin helhet torde en rimlig ståndpunkt vara att det material som man vid en vanlig huvudförhandling kunnat göra till processmaterial utan muntlig genomgång, även vid en huvudförhandling i förenklad form kan flyta in som processmaterialet utan muntlig genomgång. Denna fråga behandlas mer utförligt i kapitel 5.

⁶⁰ Man kan fråga sig vad som egentligen är den praktiska skillnaden mellan en huvudförhandling i förenklad form efter ett sammanträde under förberedelsen och att målet avgörs på handlingarna sedan ett sammanträde har hållits? En klar gräns går genom att ett sammanträde för muntlig förberedelse får hållas senast 15 dagar från sammanträdet för muntlig förberedelse. En annan skillnad är att det inte behöver vara samma domare som varit med vid sammanträdet under förberedelsen som dömer i målet om det avgörs på handlingarna. En ytterligare annan skillnad är, som framgått, hur man ser på processmaterialet. Det som gör huvudförhandlingen förenklad är främst att det som har ägt rum vid sammanträdet för muntlig förberedelse även skall anses ha ägt rum vid huvudförhandlingen utan att det behöver upprepas vid denna. Men det är åter att märka att detta endast gäller det som ägt rum vid det första sammanträdet. När förberedelsesammanträdets möjligheter diskuterats ovan har det avsett situationer då kanske endast en fråga i målet har tagits upp vid sammanträdet. Resterande "frågor" finns i aktens handlingar. Om dessa frågor inte har berörts vid det förberedande sammanträdet måste de tas upp i muntlig form precis som vid vilken huvudförhandling som helst. Detta följer av omedelbarhetsprincipen och 43 kap. 5 § RB där det anges att det som förekommer vid huvudförhandlingen skall förekomma muntligt. Om däremot parterna efter förberedelsesammanträdet anser att målet kan avgöras på handlingarna och rätten delar denna uppfattning, behövs inte någon muntlig genomgång av processmaterialet inför rätten. I sådana fall skall ju domen grundas på vad handlingarna innehåller och vad som i övrigt har förekommit (17 kap. 2 § andra stycket RB). Det skall sägas att utredningen i ett annat sammanhang föreslår att hänvisning till skriftliga handlingar skall kunna ske i stället för att innehållet i dem refereras eller läses upp.

skriftligt.⁶¹ Sammanträdet kan därmed – precis som inom förvaltningsprocessen – tjäna som komplement till den i övrigt skriftliga handläggningen. Parterna kan vid sammanträdet närmare redogöra för hur de ser på en viss fråga. De kan också utveckla sin talan rörande en eller flera frågor i rättsligt hänseende.

I den nu förda diskussionen har frågan om bevisningens betydelse för valet av sätt att avgöra målet inte berörts. Förekommer muntlig bevisning medför detta en presumtion för huvudförhandling. Det kan emellertid nämnas att utredningen i ett annat avsnitt föreslår en uppmjukning av reglerna om när muntliga bevis får tas upp utom huvudförhandling. Det föreslås bl.a. kunna ske om det kan antas att målet kan avgöras utan huvudförhandling. Syftet är att tydligare peka på möjligheten att i en del fall underlåta att hålla huvudförhandling om det visserligen förekommer muntlig bevisning men denna inte är särskilt omfattande. Även reglerna om bevisupptagning utom huvudförhandling innebär således att vissa muntliga inslag kan förekomma trots att målet avgörs utan huvudförhandling (se kapitel 6 och särskilt avsnitt 6.3.1.1).

Det har nämnts att den skriftliga dokumentationen vid sammanträde under förberedelsen av ett mål bl.a. skall innehålla det som i övrigt behövs för en huvudförhandling (6 kap. 4 § 3 RB). Den regeln behöver justeras.

4.5.1.2 Enhetliga regler för sammanträden under förberedelsen

Utredningens förslag: Reglerna om sammanträden under målets förberedelse görs mera enhetliga. Inom ramen för en enhetlig sammanträdesform bör samtliga aktuella frågor kunna handläggas. En och samma sammanträdesform skall alltså gälla för utredning av parternas ståndpunkter i sakfrågorna, bevisupptagning och prövningen av rättegångsfrågor. Samma regler för kallelser och utevaropåföljder skall i princip gälla, oavsett vilka typer av frågor som skall behandlas vid sammanträdet. Ett undantag utgör sammanträden då endast en fråga om rättegångshinder skall prövas. Parterna skall då kallas i enlighet med reglerna för kallelser till sammanträden i indispositiva mål.

⁶¹ Det bör åter påpekas att vad som här sägs gäller endast sammanträden under förberedelsen. Formerna för huvudförhandlingen – och särskilt vad gäller avvägningen mellan skriftliga och muntliga inslag – behandlas i kapitel 5.

Det har framgått att det, förutom huvudförhandling, finns olika sorters sammanträden enligt RB. Med sammanträden avses här formellt reglerade sammanträden. Vid sidan av dessa förekommer diskussioner som förs inom ramen för "annan handläggning". Några vattentäta skott mellan olika sorters sammanträden finns inte alltid och olika kombinationer är möjliga. Huvuddragen för tvistemål ser ut så här.

1. Sammanträde för förberedelse (42 kap. 9 § RB).
2. Sammanträde för bevisupptagning (35 kap. 9 § RB). Skiljer sig från sammanträde enligt 1 bl.a. genom att annan handläggning än själva bevisupptagningen endast får förekomma om det finns synnerliga skäl för detta (36 kap. 19 § andra stycket RB) och genom reglerna för kallelser (35 kap. 9 § RB).
3. Sammanträde för behandling av en rättegångsfråga i allmänhet. Skiljer sig bl.a. från sammanträde enligt 1 genom reglerna för kallelser (42 kap. 12 § tredje stycket RB). Handläggningen av en rättegångsfråga kan ske vid huvudförhandling rörande just denna fråga (42 kap. 20 § RB). Då gäller de vanliga reglerna om kallelser till huvudförhandling (NJA 1974 s. 184).

Den vanligaste formen för sammanträde är den som regleras i 42 kap. 9 § RB. Den formen utgör det "traditionella" sammanträdet under förberedelsen och kallas ofta för "sammanträde för muntlig förberedelse". Eftersom förberedelsen rent allmänt har till syfte att klargöra de flesta tänkbara frågor i målet har givetvis även ett sådant sammanträde detta som mål. Efter sammanträdet bör om möjligt målet vara så förberett att det är klart för att avgöras, oavsett om detta skall ske vid huvudförhandlingen eller inte.⁶² Detta kan sägas vara själva poängen med denna sortens sammanträden.

Motsatt gäller i hög grad att sammanträden för bevisupptagning utom huvudförhandling förutsätts avse just bevisupptagning och alltså inte de materiella eller processuella frågorna i målet. Det framgår t.ex. av bestämmelsen i 36 kap. 19 § sista stycket RB, i vilken anges att *annan handläggning*⁶³ får äga rum vid sammanträde för bevisupptagning utom huvudförhandling endast i de fall då synnerliga skäl föreligger.

⁶² Förberedelsen skall dock om möjligt avslutas vid ett sammanträde om ett sådant hålls, se 42 kap. 9 fjärde stycket RB.

⁶³ Med annan handläggning avses här all handläggning som inte avser själva bevisupptagningen. Uttrycker här alltså här en annan betydelse än i 42 kap. 9 § RB.

Även när det gäller sammanträden för prövning av en rättegångsfråga förutsätts att denna fråga kan vara den enda som skall behandlas vid sammanträdet. På grund härav är reglerna om kallelser till sådana sammanträden utformade annorlunda i förhållande till de "traditionella" sammanträdena. Nu är det i praktiken emellertid så att rättegångsfrågor ofta behandlas inom ramen för vad som här har kallats för ett traditionellt sammanträde. Till exempel anses interimistiska frågor i ett vårdnadsmål vara rättegångsfrågor.⁶⁴

Ett sammanträde skall i linje med vad som angetts i föregående avsnitt kunna begränsas till att avse endast någon fråga – oavsett vilken – som kommer upp i ett mål. Utredningen anser bl.a. mot bakgrund härav att de nuvarande reglerna om sammanträden under förberedelsen i möjligaste mån bör vara enhetliga. Det enklaste är om det – i formellt hänseende – bara finns en sorts sammanträde. Det bör vid detta sammanträdestillfälle vara möjligt att behandla dels de materiella frågorna i målet, dels pröva rättegångsfrågor och, i händelse av att det är lämpligt, dels formellt ta upp bevisning enligt de särskilda reglerna för bevisupptagning utom huvudförhandling. Detta ökar handläggningens smidighet och enhetliga regler – så långt det är möjligt – kan också antas underlätta för domstolen när det gäller att tillämpa reglerna.

En första åtgärd för att åstadkomma en utjämning mellan olika sorters sammanträden är att slopa de regler som anger vad ett sammanträde får behandla. Enligt gällande lagstiftning får, som nämnts, annan handläggning äga rum i samband med bevisupptagning utom huvudförhandling endast om det finns synnerliga skäl. Det kan i många fall finnas skäl för parterna att vid sidan av bevisupptagningen diskutera andra frågor i målet. Motsatt bör en bevisupptagning kunna ske inom ramen för ett "traditionellt" sammanträde.⁶⁵ Kravet på synnerliga skäl medför ett onödigt hinder för en smidig handläggning. Utredningen föreslår därför att regeln därom slopas.

Ett annat steg mot en mer enhetlig och flexibel ordning är att göra reglerna för kallelser och påföljder för dem som inte efterkommer kallelserna mer enhetliga. Till en början bör reglerna för kallelser till sammanträde för bevisupptagning utom huvudförhandling – här såvitt gäller tvistemål – föras över från 35 kap. 9 § till

⁶⁴ Se avsnitt 6.3.1.3.

⁶⁵ Reglerna finns i 36 kap. 19 §, 38 kap. 6 §, 39 kap. 2 § 43 kap. 3 § och 46 kap. 3 § RB och rör således både tvistemål och brottmål. Reglerna avser bevisupptagning främst under förberedelsen men likalydande regler finns för den situationen att bevisupptagning sker i samband med att en huvudförhandling har ställts in.

42 kap. 12 § RB. Om det i ett dispositivt tvistemål kallas till ett sammanträde under förberedelsen bör parterna i så stor utsträckning som möjligt alltid kallas att inställa sig vid påföljd av att tredsdom annars kan komma att meddelas. Detta bör gälla som huvudregel oavsett vad som primärt skall avhandlas vid sammanträdet. Genom att reglerna för kallelser till bevisupptagning utom huvudförhandling⁶⁶ flyttas över till de allmänna reglerna om kallelser till sammanträde under förberedelsen kommer parterna i dispositiva tvistemål att underkastas ett tredsdomsansvar även i dessa fall.⁶⁷ Likaså kommer parterna i indispositiva mål att underkastas de särskilda regler för kallelser som gäller generellt för sådana sammanträden, dvs. hot om att käromålet kan förfalla och vite. Det starkare trycket på parter att medverka till att sammanträden kommer till stånd bidrar till handläggningens snabbhet och effektivitet.

Motsvarande synsätt bör gälla sammanträden som endast skall behandla en rättegångsfråga. För närvarande är det så att om ett sammanträde endast skall behandla en rättegångsfråga skall parterna inte kallas vid påföljd av tredsdom eller att käromålet annars förfaller. Parterna skall istället föreläggas vite. Skälet till denna särbehandling torde vara att RB förutsätter att i vart fall vissa rättegångsfrågor alltid skall avgöras innan målet prövas i materiellt hänseende. Detta gäller emellertid inte generellt, särskilt inte eftersom de frågor i ett mål som benämns rättegångsfrågor också med åren blivit fler.

Frågor om rättegångshinder bör däremot i allmänhet alltid avgöras innan någon materiell prövning av målet sker. Ett exempel är om svaranden gör invändning om att en skiljeklausul finns mellan käranden och svaranden angående den i målet aktuella frågan. Enligt 4 § lagen (1999:116) om skiljeförfarande får en domstol mot en parts bestridande inte pröva en fråga som enligt ett skiljeavtal skall prövas av skiljemän. Om rätten kallar till ett sammanträde för att pröva behörighetsfrågan – kanske skall vittnen höras – och svaranden inte kommer, måste rätten ändå ta ställning till den frågan. Om svaranden i stället skulle få en tredsdom mot sig har

⁶⁶ Enligt 35 kap. 9 § RB skall parterna kallas till bevisupptagning utom huvudförhandling. Några bestämmelser om att kallelsen skall förenas med ett hot om tredsdom eller ens vite finns inte.

⁶⁷ I en annan del av betänkandet föreslås också att en part som skall höras i bevissyfte vid ett sammanträde under förberedelsen eller vid en huvudförhandling, skall kallas personligen vid äventyr av tredsdom.

ju rätten avgjort målet i materiellt hänseende och får därmed anses ha gjort sig skyldig till rättegångsfel.⁶⁸

Utredningen anser att remediet mot en kärende som inte inställer sig till ett sammanträde för prövning av en fråga om rättegångshinder bör skärpas. Sett ur svarandens synvinkel kan ju en sådan underlåtenhet av käranden innebära ett lika stort förtret som om käranden inte kommit till ett "vanligt" sammanträde under förberedelsen. Men käranden kan i denna situationen inte drabbas av något annat än att få betala vite. Utredningen menar att samma sanktion i dessa fall borde kunna drabba käranden som den som kan drabba en kärende i ett indispositivt mål om han eller hon inte inställer sig till ett sammanträde, nämligen att käromålet förfaller. Detta är följdriktigt då frågor om rättegångshinder har en klart indispositiv karaktär.

Det nu sagda gäller alltså frågor om rättegångshinder. Om endast andra sorters rättegångsfrågor skall prövas vid ett sammanträde är det däremot sakligt sett rimligt att parterna kallas enligt de vanliga reglerna. Ett exempel är om käranden i ett vårdnadsmål har begärt ett interimistiskt beslut om vårdnaden av ett barn. Om frågan (endast denna fråga) sätts ut för att behandlas vid ett sammanträde och käranden inte inställer sig bör talan förklaras förfallen med tillämpning av 42 kap. 12 § RB.⁶⁹

Mot bakgrund av det sagda föreslås att reglerna om kallelser till sammanträden för prövning av endast rättegångsfrågor (42 kap. 12 § tredje stycket RB) ändras på så vis att kallelser till sammanträden som skall behandla annat än frågor om rättegångshinder skall omfattas av de vanliga reglerna. Om en fråga som endast avser rättegångshinder skall behandlas föreslås att kallelsen utformas i enlighet med vad som gäller för kallelser i indispositiva tvistemål.

Som framgått kan det uppkomma situationer då parts utelämnande från ett sammanträde för prövning av en rättegångsfråga inte bör medföra att frågan inte prövas. Enligt 44 kap. 7 § RB får rättegångsfrågor prövas trots att båda eller någon av parterna uteblivit från sammanträdet. Denna bestämmelse bör finnas kvar men tillämpas mot bakgrund av de föreslagna reglerna i 42 kap. 12 § RB.

I 35 kap. 9 § RB finns en regel om att bevisupptagning utom huvudförhandling får ske trots att en part uteblivit från samman-

⁶⁸ Häremot kan möjligen sägas att t.ex. en tredskodom inte är en materiell prövning av saken men däremot får den till följd att den materiella frågan inte kan prövas på nytt sedan domen vunnit laga kraft, eller mer korrekt fått rättskraft.

⁶⁹ Exemplet är möjligen opraktiskt då parterna i vårdnadsmål oftast företräds av ombud som inställer sig till utlysta sammanträden.

trädet. Denna regel föreslås överflyttad till 44 kap. 7 § RB. I linje med vad som föreslagits om tredskodomsansvar etc. vad beträffar sammanträden för bevisupptagning kommer tillämpningen – liksom fallet är vad beträffar rättegångsfrågor – av bestämmelsen att bli mer inskränkt. Ett exempel på när regeln kan tillämpas är om en svarande i ett indispositivt mål inte kommer till ett sammanträde för bevisupptagning utom huvudförhandling.

Utredningens förslag i detta avsnitt syftar till att förenkla tillämpningen av regelverket och göra det mer smidigt men också till att rättegången blir effektivare genom att parternas ansvar för att medverka i rättegången ökar. Ofta kan ett sammanträde omfatta olika komponenter såsom parternas ståndpunkter vad beträffar saken och behandlingen av en rättegångsfråga och vissa frågor kanske ibland uppkommer först vid sammanträdet. Det kan dock ibland finnas skäl att upplysa parterna om vad sammanträdet skall behandla. Detta gäller nog särskilt om fråga är om bevisupptagning utom huvudförhandling eller om endast en rättegångsfråga skall behandlas. Utredningen föreslår därför att om det behövs skall det i kallelsen anges vad som skall behandlas vid sammanträdet.

4.5.2 Sammanträden under beredningen av brottmål

Utredningens förslag: Kravet på särskilda skäl för att få hålla sammanträde för förberedelse i brottmål slopas. I stället införs en regel enligt vilken sammanträde skall hållas om det behövs för målets beredning eller av något annat skäl. I likhet med vad som föreslagits för tvistemålens del skall inom ramen för en enhetlig sammanträdesform samtliga aktuella frågor kunna behandlas vid sammanträdet. En och samma sammanträdesform skall alltså gälla för utredning av parternas ståndpunkter i ansvarsfrågorna, bevisupptagning och rättegångsfrågor. För tvångsmedel skall dock även fortsättningsvis gälla särskilda bestämmelser.

Liksom vad som gäller för tvistemålens del kan behov av sammanträden för olika ändamål uppkomma under ett brottmåls beredning. Det kan vara fråga om ett sammanträde för förberedelse enligt 45 kap. 13 § RB. Ett sådant sammanträde kan ha olika syften och Rättegångsutredningen resonerade kring dessa tämligen in-

gående. I allt väsentligt kan hänvisas till den diskussionen.⁷⁰ Vidare kan det finnas behov av sammanträde för t.ex. bevisupptagning utom huvudförhandling eller för prövning av rättegångsfrågor, inte minst sådana som avser straffprocessuella tvångsmedel.

För att hålla sammanträde för förberedelse enligt gällande regler krävs särskilda skäl. Utredningen menar att det kan ifrågasättas om inte detta krav i vissa typer av mål är för strängt. Det finns vissa sorters brottmål som generellt sett kan vara ganska komplicerade och omfatta ett vidlyftigt skriftligt material. Exempel härpå är mål om viss ekonomisk brottslighet och brott mot miljölagstiftningen. I sådana mål kan ett beredande sammanträde många gånger underlätta den kommande huvudförhandlingen. I mål om ekonomisk brottslighet förekommer det att den tilltalade redovisar sin inställning till åtalet redan vid ett sammanträde under beredningen. Detta kan föranleda att åklagarens bevisuppgift justeras. Ett exempel är att den tilltalade i ett mål om skattebrott erkänner att han eller hon kände till att det förelåg mervärdeskattskyldighet vilket kan föranleda åklagaren att återkalla ett eller flera vittnesmål som har åberopats för att styrka just detta. Det kan hävdas att rekvisitet "särskilda skäl" inte ger tillräcklig möjlighet att hålla sammanträde i fall som de nu nämnda.

En ordentlig genomgång av materialet och inställningen till åtalet vid ett sammanträde under beredningen leder i allmänhet till en smidigare huvudförhandling genom att parterna redan före denna är på det klara med varandras inställning.

Ett alternativ till sammanträde under beredningen kan ibland vara att rätten, i enlighet med 45 kap. 10 § tredje stycket RB, förelägger den tilltalade att skriftligen redovisa sin inställning till åtalet och grunden för denna.

I motivuttalandena till den nu gällande regleringen framhålls att ett sammanträde skall kunna hållas för att diskutera formella frågor såsom tidsplanering.⁷¹ Häremot har utredningen inte någon invändning, i vart fall inte om det rör sig om diskussioner av något mer omfattande beskaffenhet. Det kan emellertid erinras om att för kortare diskussioner rörande t.ex. den tidsmässiga uppläggnings av en huvudförhandling mellan rätten, åklagaren och försvararen kan ofta ett informellare samtal hållas per telefon, alltså ett sådant

⁷⁰ SOU 1982:26 s. 565 ff.

⁷¹ Prop. 1986/87 :89 s. 232.

som faller inom ramen för "annan handläggning".⁷² En sådan diskussion regleras inte direkt av 45 kap. 13 § RB.

Såsom har föreslagits för tvistemålens del bör även reglerna för sammanträden under målets beredning samordnas så långt möjligt. När det gäller sammanträden för prövning av straffprocessuella tvångsmedel bör den befintliga regleringen kring dessa dock kvarstå oförändrad. Dessa sammanträden blir ofta aktuella redan innan åtal har väckts och passar därför mindre väl att regleras i 45 kap. RB.

Däremot bör sammanträden för andra rättegångsfrågor än tvångsmedel regleras i enlighet med vad som gäller för ett sammanträde enligt 45 kap. 13 § RB. Inte heller för dessa fall bör det krävas särskilda skäl för sammanträde.

Som framgått har utredningen föreslagit att den paragraf som reglerar sammanträden för bevisupptagning utom huvudförhandling (35 kap. 9 § RB) slopas. För tvistemålens del innebär det att regelns innehåll flyttas över till 42 kap. 12 § RB. Vad beträffar brottmålen kan regelns innehåll lämpligen flyttas över till 45 kap. 13 § RB och om möjligt följa samma rekvisit som övriga sammanträden under beredningen.

Både vid prövning av rättegångsfrågor och vid bevisupptagning utom huvudförhandling bör – liksom i dag – den principen gälla att sådan prövning och upptagning av bevis får ske även om någon som kallats till ett sammanträde där detta skall äga rum uteblir.

Mot bakgrund av det sagda föreslår utredningen att kravet på särskilda skäl för att få hålla ett sammanträde slopas. Bestämmelsen i 45 kap. 13 § RB bör också utformas så att den träffar alla sammanträden under målets beredning utom sammanträden som avser prövning av straffprocessuella tvångsmedel.

I 47 kap. RB finns regler om väckande av enskilt åtal och huvudförhandling i mål, vari sådant åtal föres. Det har sagts att regleringen i kapitlet bygger på att det vid enskilt åtal i allmänhet inte har skett någon förundersökning. Förberedande frågor behöver därför ibland utredas och på grund härav gäller i huvudsak samma bestämmelser som enligt 42 kap. vid förberedelse i tingsrätt. När det däremot gäller avgörandeskedet vid enskilt åtal tillämpas i huvudsak samma bestämmelser som enligt 46 kap. vid allmänt

⁷² Uttrycket förekommer visserligen endast vad beträffar tvistemål, se 42 kap. 9 § RB, men som det påpekats tidigare bör denna regel för tvistemålens del kunna tillämpas analogt även vid handläggningen av brottmål.

åtal.⁷³ Mot bakgrund härav föreslår utredningen att reglerna i 47 kap., vad beträffar förberedelsen, omarbetas så att de bättre överensstämmer med reglerna i 42 kap.

4.5.3 Kravet på huvudförhandling i tvistemål mjukas upp

Utredningens förslag: Utredningen föreslår att uppbyggnaden av 42 kap. 18 § RB omdisponeras. Avgörande efter huvudförhandling skall inte längre framstå som en huvudregel. Ett tvistemål skall avgöras efter huvudförhandling om det behövs med hänsyn till utredningen i målet eller av något annat skäl är lämpligt eller om part begär det och parten inte på annat sätt har fått tillfälle att muntligt utföra sin talan i tillräcklig omfattning. Det sista rekvisitet innebär att en part som fått tillfälle att utveckla sin talan under förberedelsen inte längre skall ha en ovillkorlig rätt till huvudförhandling.

Enligt 30 § FPL skall rättens avgörande grundas på vad handlingarna innehåller och vad som i övrigt har förekommit. Det innebär således – eftersom begreppet huvudförhandling saknas inom förvaltningsprocessen – att, om ett sammanträde har hållits, handläggningen kan fortsätta därefter under obegränsad tid. Även om denna regel framstår som främmande för den som är van vid RB, finns det inte något som tyder på att systemet har medfört några särskilda olägenheter. Det kan i och för sig bero på att de mål inom förvaltningsprocessen där sammanträde hålls normalt sett också avgörs i nära anslutning till sammanträdet. Detta fungerar därmed i praktiken ofta som RB:s huvudförhandling.⁷⁴ Parterna utvecklar sin talan, bevisning tas upp, parterna håller slutanförenden och därefter dömer domstolen i mångt och mycket på grundval av det som kommit fram vid sammanträdet.⁷⁵ Motsvarande tillämpas ofta enligt ärendelagen. Men det bör anmärkas att både förvaltnings-

⁷³ Fitger 47:3.

⁷⁴ Det finns avseende vissa måltyper specialregler om att muntlig förhandling i princip skall hållas, t.ex. mål om tvångsomhändertagande av unga, se 35 § lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga och tvångsomhändertagande av missbrukare, se 39 § lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall.

⁷⁵ Det finns dock anledning att åter peka på de problem som kan uppstå om handläggningen fortsätter efter ett "slutförhandling" och sedan rättens sammansättning vid avgörandet inte är identisk med den som deltog vid den tidigare förhandlingen, se avsnitt 4.3.2.3.

processlagen och ärendelagen i praktiken främst tillämpas på ett rent skriftligt förfarande.

Utredningen har övervägt i vilken mån en huvudförhandling bör ges en likartad funktion som förhandlingen/sammanträdet har inom förvaltningsprocessen och enligt ärendelagen. Huvudförhandlingen är ju inte något annat än ett tomt begrepp om man inte fyller det med visst innehåll och kopplar vissa särskilda regler till begreppet, såsom t.ex. reglerna om kallelser, bevisupptagning och reglerna om vad som måste läggas fram vid en huvudförhandling för att rätten skall få lägga det till grund för domen.

Som framgått av ett tidigare avsnitt (4.5.1.1) kan ett sammanträde under förberedelsen begränsas till att avse endast vissa frågor i målet. Även om en huvudförhandling inte hålls är det alltså ändå möjligt att få en särskild fråga – även en sådan som avser saken eller en del av denna – i ett mål belyst muntligt. Ett sammanträde kan därför på sätt och vis allt efter omständigheterna utgöra ett komplement till en i övrigt skriftlig handläggning.

Det är emellertid viktigt att slå fast att det är omsorgen om den fria bevisprövningen som är den viktigaste grunden för att RB:s mål skall avgöras efter huvudförhandling. Genom att målets avgörande grundas omedelbart på det som kommit fram vid en muntlig förhandling som hålls i koncentrerad form skall säkerställas att bevisprövningen sker på bästa möjliga underlag. Denna ordning har, när det gäller tvistemål och brottmål vid allmän domstol, sådana fördelar att den principiellt sett bör finnas kvar. Utredningen anser således att det inte finns skäl att utmönstra den centrala funktion huvudförhandlingen har enligt RB.

Det nu sagda innebär inte att presentationen av processmaterialet vid en huvudförhandling inte skulle kunna ske på ett enklare och effektivare sätt än i dag. Den frågan tas upp i kapitel 5. Att ha kvar en huvudförhandling som bygger på RB:s bärande principer innebär inte heller att de befintliga reglerna om bevisupptagning inte kan mjukas upp eller att ett förhör som på så vis tagits upp i vissa fall skulle kunna återanvändas vid en huvudförhandling. Dessa frågor – som direkt berör huvudförhandlingens innehåll – tas upp i kapitel 6 och 7.

Även om en huvudförhandling ofta är till fördel för bevisprövningen behöver relativt sett inte så många mål avgöras efter en sådan förhandling. År 2000 avgjordes sammanlagt 65 521 tvistemål i landets domstolar. I 17 965 av dem förekom muntlig förhand-

ling.⁷⁶ Det övervägande antalet av dessa förhandlingar bestod inte av särskilt utsatta huvudförhandlingar. De allra flesta mål avgörs alltså utan huvudförhandling. Det kan därför uppfattas som missvisande att ha en huvudregel om att tvistemål skall avgöras efter huvudförhandling.

Enligt 42 kap. 18 § första stycket 5 RB får rätten avgöra ett tvistemål utan huvudförhandling om sådan förhandling inte behövs med hänsyn till utredningen och inte heller begärs av någon av parterna. Bestämmelsen omfattar både dispositiva och indispositiva tvistemål men är inte dispositiv för parternas del.

Frågan om en huvudförhandling skall hållas kan emellertid också påverkas av annat som medför att det trots utredningsläget och parternas önskemål om skriftlig handläggning framstår som lämpligast att hålla huvudförhandling. Som exempel kan nämnas ett mål som har stort allmänintresse, t.ex. ett mål om miljöskada som har stor betydelse för en lokal befolkning.

Det finns också en annan faktor som påverkar bedömningen av om huvudförhandling måste hållas. Som framgått har part enligt artikel 6 i Europakonventionen en ovillkorlig rätt att lägga fram sin sak muntligt inför den domstol som skall döma i målet. Därmed är inte sagt att det måste ske vid vad vi i Sverige kallar en huvudförhandling. Det väsentliga är att en part aldrig får berövas rätten att muntligen vid en offentlig förhandling lägga fram sin sak inför den eller dem som skall döma i målet. Om t.ex. ett sammanträde har hållits under förberedelsen och parterna vid detta angett sina yrkanden och grunder samt kanske även argumenterat i rättsligt hänseende ser utredningen inte några skäl till att en part härutöver skall kunna genomdriva en huvudförhandling, om inte några andra sakliga skäl – t.ex. upptagande av muntlig bevisning – talar för en sådan förhandling.

Mot bakgrund av det sagda föreslås att 42 kap. 18 § RB disponeras om och ändras något. Det behöver inte uttryckligen anges som huvudregel att ett tvistemål skall avgöras efter huvudförhandling. Däremot bör det – mot bakgrund av bl.a. Europakonventionens krav – tydligt framgå när en huvudförhandling måste hållas. När det gäller en huvudförhandling motiverad av utredningen i målet föreslås inte någon förändring i förhållande till gällande rätt. Det föreslås också ett annat kriterium, nämligen att även andra skäl än rent utredningsmässiga i vissa fall kan medföra att huvudförhand-

⁷⁶ Statistiktabel F för år 2000 från Domstolsverket.

ling hålls. Detta kriterium skall ses som en säkerhetsventil och det torde inte bli särskilt vanligt att hålla en huvudförhandling endast med tillämpning av denna punkt.

Liksom enligt gällande rätt skall parterna alltid ha möjlighet att lägga fram sin sak muntligt inför den eller de domare som skall avgöra målet. Huruvida detta sker vid huvudförhandling eller inte bör emellertid – som nyss sagts – inte i alla situationer tillmätas avgörande betydelse. Detta bör komma till uttryck i lagtexten.

Tanken med förslaget är sammanfattningsvis att antalet huvudförhandlingar minskar något och att huvudförhandling förbehålls de fall där det finns sakliga skäl för sådan förhandling.

Utredningen har slutligen övervägt behovet av ordet huvudförhandling. Frågan har varit om det borde ersättas av det mer neutrala begreppet sammanträde som förekommer i FPL och ärendelagen. Huvudförhandlingen är vad de flesta också förknippar med en rättegång. Med tanke på de särregler som styr en huvudförhandling finns det, enligt utredningens mening, ett värde i att behålla det särskiljande och välinarbetade ordet huvudförhandling.

4.5.4 Färre huvudförhandlingar i brottmål

Det har tidigare redovisats att brottmål i princip aldrig kan prövas i sak utan att huvudförhandling först hålls. Enklare brottmål som i praktiken skulle kunna passa för att avgöras på handlingarna kan i stället avgöras på ett enkelt sätt utan att den tilltalade är närvarande vid huvudförhandlingen. Utredningen har övervägt dels om brottmål i allmänhet bör kunna få avgöras utan huvudförhandling, dels om reglerna om strafföreläggande och föreläggande av ordningsbot bör reformeras med syfte att färre av de förelägganden som inte godkänns skall leda till huvudförhandling.

4.5.4.1 Kravet på huvudförhandling i brottmål mjukas upp

<p>Utredningens förslag: Huvudförhandling behöver inte hållas i tingsrätten i sådana brottmål där det inte finns anledning att döma någon till annan påföljd än böter, om förhandling varken begärs av någon av parterna eller är påkallad med hänsyn till utredningen i målet eller av något annat skäl. Innan ett sådant mål</p>

- avgörs utan huvudförhandling, skall parterna beredas tillfälle att slutföra sin talan om de inte redan kan anses ha gjort detta.
- Om åklagaren har några önskemål om hur målet skall handläggas bör detta anges redan i stämningsansökan. Åklagaren kan här ange sin uppfattning i frågan om målet kan avgöras utan huvudförhandling.
 - Om målet kan komma att avgöras utan huvudförhandling, skall den tilltalade upplysas om detta i stämningen. Den tilltalade skall också upplysas om sin rätt att begära en sådan förhandling.
 - Reglerna för mål om enskilt åtal anpassas i nu angivna hänseenden till reglerna för brottmål där allmänt åtal förs.

Det skall genast sägas att utrymmet för att på handlingarna avgöra brottmål som kommer till tingsrätterna inte är särskilt stort. Det beror som framgått på att den stora majoriteten av enkla fall lagförs genom godkända ordningsbots- eller strafförelägganden. Ändå är det erfarenhetsmässigt så att det finns ett antal mål vid tingsrätterna som skulle kunna avgöras genom ett rent skriftligt förfarande utan att kvaliteten på avgörandet försämras. Det rör sig främst om mål där det har förekommit ett straff- eller ordningsbotsföreläggande vilket inte har godkänts men också om vissa andra mål. En möjlighet för rätten att avgöra vissa enklare mål på handlingarna ger den tilltalade flera fördelar jämfört med att målet, som i dag ofta är fallet, avgörs efter en huvudförhandling i hans eller hennes utevaro. Den tilltalade undgår således obehaget av att riskera att bli ådömd ett högt vite och han eller hon kommer också att ha en fullständig kunskap om de omständigheter på vilka rätten kan grunda ett avgörande. En inställelse vid en huvudförhandling kan också medföra inkomstförlust och kostnader för den enskilde. Utredningen föreslår därför en regel med innebörd att brottmål i vissa fall skall kunna avgöras utan huvudförhandling.

Det är lämpligt att dra en gräns vid mål i vilka det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter. Med tanke på påföljdssystemets komplexitet torde det regelmässigt vara till fördel för domstolen att ha träffat den åtalade, om det t.ex. gäller att välja mellan sådana påföljder som villkorlig dom, skyddstillsyn och fängelse. Brott på vilka olika påföljder kan följa bör dock inte undantas från möjligheten att avgöras utan huvudförhandling. Det avgörande skall vara den påföljd som kan bli aktuell i det enskilda

fallet. Med detta synsätt kan t.ex. vissa mål om snatteri, skadegörelse, olovlig körning, rattfylleri och brott mot knivlagen komma att avgöras utan huvudförhandling.

Som en del av det underlag som rätten måste ha för att kunna besluta i fråga om målet eventuellt kan avgöras utan huvudförhandling bör åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan inhämtas. Ett lämpligt sätt att ta del av denna är att åklagaren redan i stämningsansökan anger om huvudförhandling kan behövas. Även för den tilltalade kan det vara av värde att känna till åklagarens uppfattning i denna fråga på ett så tidigt stadium som möjligt. Utredningen föreslår därför ett nytt stycke i 45 kap. 4 § RB med innebörd att åklagaren i stämningsansökan skall ange om han eller hon har några önskemål om hur målet skall handläggas. Men åklagaren bör även med stöd av regeln uppge om det finns några andra särskilda handläggningsåtgärder som bör vidtas såsom t.ex. att hålla ett sammanträde under förberedelsen eller att förordna om ett rättspsykiatriskt utlåtande.

Om part begär det skall huvudförhandling alltid hållas. Detta villkor tillgodoser de krav som Europakonventionen reser. Enligt gällande bestämmelser skall de tilltalade – i förekommande fall – i kallelsen till huvudförhandling erinras om att målet kan komma att avgöras trots att han eller hon inte infunnit sig personligen vid huvudförhandlingen. En motsvarande regel bör finnas även för de situationer då målet kan komma att avgöras utan huvudförhandling. För att den tilltalade inte skall göra några rättsföruster bör det också framgå av en sådan erinran att han eller hon kan begära att målet prövas efter huvudförhandling. Erinran bör sändas ut i samband med stämningen. Utredningen föreslår därför att en regel med denna innebörd införs. De blanketter som för närvarande används till stämningar kan lämpligen omarbetas av Domstolsverket.

Utredningsläget får inte heller vara sådant att huvudförhandling behövs. Ett första krav är att den tilltalade kan förväntas ta tillvara sin rätt – t.ex. föra fram sina synpunkter eller åberopa bevisning – lika väl i skrift som vid en muntlig huvudförhandling. I övrigt kan den praxis som utvecklats kring s.k. utevarohandläggning vara vägledande. Förekommer muntlig bevisning bör målet i princip inte avgöras utan huvudförhandling. Ett opraktiskt undantag är om bevisning tagits upp utom huvudförhandling. Sådana situationer torde bli ytterligt sällsynta. Härav följer att utrymmet för när mål kan avgöras utan huvudförhandling om den tilltalade har förnekat

gärningen är tämligen begränsat. Däremot kan det ibland vara så att en misstänkt nekar till brott under de polisförhör som hållas innan åtal väcks, men att han eller hon sedan åtal väl väckts och den tilltalade får del av den bevisning som finns, erkänner den påstådda gärningen. Det händer att misstänkta chansar på att det inte skall bli något åtal eller att inte någon har sett vad som eventuellt har hänt men sedan åtal väcks faller till föga. I sådana situationer ser utredningen inte något hinder mot att målet avgörs utan huvudförhandling.

Det finns emellertid situationer där ett mål skulle kunna avgöras utan huvudförhandling trots att den tilltalade nekat till gärningen eller i vart fall inte uttryckligen har erkänt den. En förutsättning är naturligtvis att någon muntlig bevisning inte förekommer i målet. Däremot kan skriftlig bevisning åberopas. Ett exempel är vissa förnekade trafikbrott t.ex. hastighetsöverträdelser. Ett annat exempel är mål om rattfylleri eller narkotikabrott om det finns rapporter från alkoholutandningsprov respektive narkotikaanalysresultat och de faktiska omständigheterna i övrigt är ostridiga. Inte sällan åberopar åklagaren i sådana mål en platsrapport eller en primär-rapport som upprättats av den polis som gjort ingripandet. Sådana rapporter som i bevishänseende är att hänföra till skriftliga berättelser enligt 35 kap. 14 § RB, brukar rätten tillåta att åklagaren åberopar. De kan också i vissa fall läggas till grund för en fällande dom trots att den tilltalade nekar till brottet.⁷⁷ Tillåts en sådan skriftlig berättelse att åberopas och begär den tilltalade inte huvudförhandling borde, enligt utredningens uppfattning, målet många gånger kunna avgöras utan huvudförhandling, i lika stor utsträckning som det hade kunnat avgöras i den tilltalades utevaro.

Även om huvudförhandling inte behövs med hänsyn till utredningen – det kan kanske i vart fall framstå som tveksamt – eller inte begärs av någon av parterna kan det finnas andra skäl som talar för huvudförhandling. Som exempel kan nämnas ett massmedialt mycket uppmärksammat mål som har ett stort allmänintresse. Det är visserligen inte givet att detta automatiskt skall utgöra ett skäl för att hålla huvudförhandling men det kan i speciella situationer göra det. Som ett annat exempel kan nämnas vissa ungdomsmål där det kan vara av vikt för domstolen att ha en direkt och personlig kontakt med den tilltalade. Utredningen anser därför – i linje med vad som även har föreslagits för tvistemålen del – att regeln bör

⁷⁷ NJA 2000 C 26, RH 2000:3 och RH 1997:12.

föres med en ventil av innebörd att huvudförhandling skall hållas om rätten av något annat skäl än de tidigare angivna anser att det behövs.

Innan ett mål avgörs utan huvudförhandling bör parterna – om detta inte framstår som helt onödigt – beredas tillfälle att slutföra sin talan. Om huvudförhandling hålls i den tilltalades utevaro finns risken att omständigheter diskuteras som den tilltalade inte fått möjlighet att ta ställning till. Det gäller både skuldfrågor och bevisfrågor. Här visar sig en fördel gentemot utevarohandläggning. Vid skriftlig handläggning kommer alltid den tilltalade att kunna ta del av – och därmed kunna bemöta – alla de uppgifter läggs fram av åklagaren.

Inte sällan handläggs mål om enskilda anspråk tillsammans med själva brottmålet. Om det finns något hinder att även pröva ett sådant mål i samband med brottmålet – utan huvudförhandling – får bedömas utifrån reglerna om tvistemål i 42 kap. 18 § RB.

4.5.4.2 Reformering av reglerna om strafföreläggande och ordningsbot?

Utredningens bedömning: Reglerna om strafföreläggande och ordningsbot bör inte ändras.

Utredningen har övervägt om inte ett godkännande av straff- och ordningsbotsföreläggande i de flesta fall borde kunna få verkan även efter det att åklagaren utfärdat stämning, stämningsansökan eller ett nytt strafföreläggande. En lösning skulle kunna vara att åklagaren – såsom när det gäller ordningsbotsförelägganden – skulle få förklara att ett för sent inkommet godkännande av ett strafföreläggande skall få gälla.

Man kan i och för sig fråga sig varför det skall finnas en frist att godkänna strafföreläggandet, om åklagaren ändå, när han eller hon väckt åtal, kan förklara att ett sent inkommet godkännande skall gälla. Fristen kan framstå som meningslös. Mot detta kan sägas att åklagaren skulle ha en möjlighet, inte en skyldighet, att avbryta strafföreläggandeförfarandet. Det kan ju t.ex. vara så att nya omständigheter har tillkommit som gör att ett åtal framstår som lämpligare än lagföring genom strafföreläggande.

Det finns en viss risk att en kallelse till huvudförhandling kan ses som ett påtryckningsmedel att godkänna föreläggandet. Ett alternativ skulle emellertid kunna vara att göra skillnad mellan situationer när den förelagde bestritt ett strafföreläggande och dem när han eller hon inte besvarat föreläggandet. Bestridandet är en aktiv handling som bör respekteras medan det däremot, om någon inställning inte redovisas alls skulle kunna vara lämpligt att acceptera ett godkännande som kommer in sedan åtal väckts.

En reform av systemet med strafförelägganden inrymmer en hel del tekniska frågor. Strafföreläggandehantering sker på elektronisk väg där åklagarväsendets EnVis och Rikspolisstyrelsens Uppbördssystem samverkar. Dessutom hämtar och lämnar EnVis information till åklagarväsendets ärenderegister Bradis. Hanteringen är emellertid förhållandevis komplicerad tekniskt sett och en reform i enlighet med det skisserade förslaget skulle innebära relativt ingripande och kostsamma förändringar i systemen.

Utredningen anser vid en samlad bedömning att hanteringen av de fall då någon som mottagit ett strafföreläggande ändrar uppfattning i ansvarsfrågan sedan åtal väckts, bör ske vid domstol. I regel kan sådana mål avgöras enkelt och smidigt utan huvudförhandling enligt det förslag som utredningen redovisat i det föregående avsnittet.

5 Muntlighet vid sammanträden

5.1 Nuvarande ordning

5.1.1 Muntlighets- och omedelbarhetsprincipernas betydelse vid sammanträden under förberedelsen

När RB infördes angavs att förberedelsen i tvistemål såsom huvudregel skulle vara muntlig. Endast om parts inställelse skulle medföra oskäligen kostnad eller synnerligen olägenhet eller skriftlig förberedelse med hänsyn till målets beskaffenhet annars skulle vara lämpligare var det tillåtet att förordna om detta. Med muntlig förberedelse menades muntlig förhandling inför domaren.¹

Av nuvarande 42 kap. 13 § RB framgår att parterna vid ett sammanträde under förberedelsen får ge in eller läsa upp skriftliga inlagor eller andra skriftliga anföranden endast om rätten finner att det skulle underlätta förståelsen av ett anförande eller i övrigt vara till fördel för handläggningen. I ett motivuttalande till denna bestämmelse uttalas bl.a. att regeln syftar till att garantera att sammanträdena ägnas åt ett omedelbart muntligt åsiktsutbyte och inte i onödan åt uppläsande av i förväg skrivna inlagor eller anföranden. Där sägs också att muntligheten aldrig får bli ett självändamål.² Regeln i 42 kap. 13 § RB tillkom år 1987 på förslag av Rättegångsutredningen och innebar en viss uppmjukning i förhållande till dess föregångare i 42 kap. 11 § RB. I Gärdes m.fl. kommentar till den sistnämnda paragrafen uttalades bl.a. att förhandlingen vid en muntlig förberedelse tar formen av en fri diskussion mellan domare och parter. Vidare sägs där att som allmän regel gäller att omedelbar muntlighet fordras i fråga om parternas anföranden.³

¹ Gärde m. fl. s. 591 ff, jfr SOU 1938:44 s. 433. Se även Gärdes m.fl. kommentar till 6 kap. 4 § RB. Paragrafen innehåller bestämmelser om vad som skall protokolleras vid muntlig förberedelse. Med detta avses i kommentaren förhandling inför rätten.

² Prop. 1986/87:89 s. 204

³ Gärde m.fl. s. 593 f.

Oavsett de formella reglerna har ett sammanträde under förberedelsen till syfte – liksom förberedelsen i allmänhet – att på bästa sätt bereda målet inför avgörandet. Vid ett sammanträde behöver parter därför inte läsa upp eller redovisa innehållet i de handlingar som de tidigare har gett in i målet. Det är inte ovanligt att domaren i stället frågar parterna om det som sägs i den eller den inlagan fortfarande gäller. Parterna kan också under sina anföranden hänvisa till tidigare ingivna handlingar i målet. Sammanträdena för muntlig förberedelse skall vara så smidiga och effektiva som möjligt.

I brottmål finns det inte någon särskild bestämmelse som närmare reglerar de muntliga inslagen vid sammanträde under ett måls beredning. Samma principer som för tvistemålsens del får dock anses gälla.

Här skall också sägas något om muntligheten i förhållande till beslut under förberedelsen. Frågan är vilken betydelse omedelbarhetsprincipen har för sådana fall. Den principen kommer till uttryck i 17 kap. 2 § och 30 kap. 2 § RB och innebär att domen, om huvudförhandling har hållits i ett mål, skall grundas på vad som har förekommit vid förhandlingen. Enligt 17 kap. 12 § och 30 kap. 10 § RB skall omedelbarhetsprincipen beträffande domar tillämpas även när det gäller slutliga beslut. Detta innebär bl.a. att ett slutligt beslut som meddelas efter huvudförhandling inte får grunda sig på annat än vad som förekommit vid den förhandlingen.⁴ När det gäller andra beslut än slutliga finns inte någon hänvisning till omedelbarhetsprincipen. Det har emellertid ansetts att ett beslut som meddelas under eller efter en huvudförhandling i en del fall analogivis skall grundas på vad som förekommit vid huvudförhandlingen.⁵

Beslut under ett måls förberedelse, t.ex. ett interimistiskt beslut i ett vårdnadsmål, meddelas i regel inte efter en huvudförhandling. Tidigare fanns en särskild regel i 6 kap. 20 § FB som angav att interimistiska beslut fick beslutas utan huvudförhandling. Denna regel togs bort med hänvisning till att interimistiska beslut är rättegångsfrågor och att det följer av RB:s regler att sådana får meddelas utan huvudförhandling.⁶ Rättegångsfrågor får visserligen enligt 42 kap. 20 § RB prövas vid huvudförhandling. Tanken är

⁴ Fitger 17:65.

⁵ Fitger 17:67.

⁶ Prop. 1999/2000:26 s. 145.

emellertid att det skall ske endast om det förekommer omfattande bevisning och det skall sägas att det inte är särskilt vanligt.⁷

När det gäller en särskild sorts rättegångsfrågor, nämligen frågor om rättegångshinder, innebär ett avgörande av sådana ofta ett slutligt beslut. Men omedelbarhetsprincipen enligt 17 kap. 2 § RB är inte heller i dessa fall tillämplig i annat fall än då frågan om rättegångshinder prövas vid huvudförhandling.

För prövning av straffprocessuella tvångsmedel finns särskilda regler i främst 24 kap. 14 § RB. Den paragrafen gäller häktningförhandling men reglerna som gäller för prövning av andra tvångsmedel hänvisar till paragrafen. I linje med vad som sagts om sambandet mellan huvudförhandling och omedelbarhetsprincipen torde denna princip inte i formellt – men väl i reellt – hänseende gälla vid rättens prövning av en häktningsfråga.

Muntlighets- och omedelbarhetsprinciperna har således inte samma betydelse vid sammanträden under förberedelsen som de har för huvudförhandlingen. Parter kan hänvisa till handlingar. Om ett sammanträde hålls under förberedelsen i syfte att skapa underlag för att pröva en rättegångsfråga, behöver inte allt material som kan tänkas ingå i beslutsunderlaget och som parterna vill lägga fram gås igenom muntligt för att rätten sedan skall kunna meddela ett beslut – även ett slutligt sådant – i den aktuella frågan. Omedelbarhetsprincipen – med sin fokusering på huvudförhandlingen – reser heller inte något formellt hinder mot att rätten lägger annat än sådant som förekommit vid sammanträdet, oavsett på vilket sätt, till grund för beslutet.

5.1.2 Kravet på muntlighet under huvudförhandling

Enligt 43 kap. 5 § och 46 kap. 5 § RB skall ett sammanträde för huvudförhandling vara muntligt. Kravet på muntlig förhandling innebär alltså att processmaterialet skall läggas fram i talets form.⁸ Muntligheten innebär också att parter framställningar skall förhålla sig någorlunda fria i förhållande till skriven text.

Muntlighetsprincipen är dock inte absolut. Parterna får ge in och läsa upp skriftliga inlagor eller andra skriftliga anföranden om rätten finner att det skulle underlätta förståelsen av ett anförande eller i övrigt vara till fördel för utredningen. Vad en part anför

⁷ SOU 1938:44 s. 436 f.

⁸ SOU 1938:44 s. 445.

under förberedelsen i tvistemål och som alltså redan finns dokumenterat i akten får, enligt 43 kap. 7 § tredje stycket RB, läsas upp endast i vissa speciella fall, nämligen när partens utsaga avviker från den tidigare utsagan eller parten underlåter att yttra sig eller det i övrigt finns särskilda skäl. Dessutom gäller att en tidigare förhørsutsaga under liknande omständigheter kan få läsas upp vid ett förhör som hålls i bevissyfte med någon (36 kap. 16 § andra stycket och 37 kap. 3 § första stycket RB).

Kravet på muntlighet innebär inte att den som talar måste befinna sig i rättssalen. Som exempel kan nämnas att under vissa förutsättningar bevisning får tas upp per telefon (43 kap. 8 § fjärde stycket och 46 kap. 7 § andra stycket RB). Hålls sammanträde för muntlig förberedelse per telefon får också parterna närvara per telefon om sammanträdet går över i huvudförhandling i förenklad form (42 kap. 10 och 20 §§ RB). Ett annat exempel är möjligheten att hålla videokonferens enligt lagen (1999:613) om försöksverksamhet med videokonferens i rättegång. När man använder telefon och video såsom medel för kommunikation tillgodoses således kravet på muntlighet.

När huvudförhandling hållits får domen bara grundas på det som har förekommit vid förhandlingen, se 17 kap. 2 § och 30 kap. 2 § RB (omedelbarhetsprincipen). Dessa bestämmelser innebär i princip – när de läses tillsammans med de nyss nämnda reglerna om muntlighetens innebörd – att rätten inte får lägga något annat till grund för domen än det som sagts vid huvudförhandlingen.

Ett praktiskt mycket viktigt undantag från muntlighetsprincipen som följer direkt av lag tar sikte på skriftlig bevisning. Enligt 43 kap. 8 § och 46 kap. 7 § RB får rätten förordna att skriftliga bevis skall anses som upptagna vid huvudförhandlingen utan att de läses upp vid denna. Det får endast ske om båda parterna medger det, rättens ledamöter tagit del av bevisen och det inte är olämpligt med hänsyn till omständigheterna.

Muntlig bevisning tas i regel upp vid huvudförhandling. Formerna för förhören är reglerade utifrån principen om muntlighet. Enligt 36 kap. 16 § RB skall ett vittne avge sin berättelse muntligt. Skriftliga vittnesberättelser får inte förekomma. Däremot får vittnet, med rättens medgivande, använda sig av anteckningar till stöd för minnet.⁹

⁹ Vid förhör med en sakkunnig som lämnat ett skriftligt utlåtande får, om det är lämpligt, utlåtandet helt eller delvis läsas upp (40 kap. 10 § tredje stycket och 19 § andra stycket RB).

Reglerna om muntlighet och deras förhållande till omedelbarhetsprincipen har fått en speciell utformning när det gäller huvudförhandling i förenklad form. Även om man inte direkt använde uttrycket "förenklad form" fanns en motsvarande bestämmelse redan när RB togs i bruk. Då angavs att huvudförhandlingen fick – på vissa villkor – hållas i omedelbart samband med förberedelsen. Några regler om huruvida allt som sagts vid förberedelsesammanträdet måste tas om vid huvudförhandlingen gavs inte. Gärde m.fl. uttalade dock att i den mån som parterna redan under förberedelsen yttrat sig torde det i allmänhet vara tillräckligt att de hänvisar till vad som sagts vid denna.¹⁰ Som nämnts moderniserades bestämmelsen år 1987¹¹. Det föreskrevs då uttryckligen att vid huvudförhandling i förenklad form skulle vad som ägt rum under det sammanträde då den muntliga förberedelsen avslutades anses ha ägt rum även vid huvudförhandlingen utan att det behövde upprepas vid denna.

Mot bakgrund av att det är möjligt att vid ett sammanträde under förberedelsen hänvisa till skriftliga handlingar – utan att muntligen närmare gå in på dem – kan frågan ställas om sådana handlingar automatiskt blir processmaterial vid en efterkommande huvudförhandlingen i förenklad form?

Frågan skall nog besvaras med nej utifrån ett formellt perspektiv. 42 kap. 20 § RB utgör inte någon heltäckande reglering av en huvudförhandling i förenklad form. I avsaknad av speciella regler får i stället RB:s allmänna bestämmelser om huvudförhandling tjäna som utfyllnad. Dessa innebär bl.a. att, om parter endast hänvisat till en handling vid ett sammanträde för muntlig förberedelse, en brist inte botas genom regeln i 42 kap. 20 § fjärde stycket RB. Endast i den mån innehållet i en handling vid en vanlig huvudförhandling kunnat göras till processmaterial genom någon form av muntlig redogörelse eller hänvisning kan detta ske även vid en huvudförhandling i förenklad form. För att regeln i 42 kap. 20 § fjärde stycket RB skall verka förenklande på huvudförhandlingen måste alltså det som "ägt rum" vid förberedelsesammanträdet ha skett muntligen enligt vanliga huvudförhandlingsregler.

Kravet på muntlighet i samband med huvudförhandling har genom omedelbarhetsprincipen en speciell betydelse. Förutom att muntligheten kan underlätta kommunikationen mellan de berörda

¹⁰ Se Gärde m.fl. s. 174 och 606 f.

¹¹ SFS 1987:747

i rättegången och allmänt kan sägas gagna offentlighetsprincipen tjänar den också det ändamålet att parter och domstol härigenom vet vad domen kommer att grundas på. Det som inte har sagts vid huvudförhandlingen får inte läggas till grund för domen.

Vid tillkomsten av RB uttalade departementschefen följande.

Det torde vara tydligt att vid huvudförhandlingen icke varje vid förberedelsen ingiven handling behöver uppläsa i sin helhet eller varje ostridigt faktum åter omnämnas. Om sålunda målet rör tolkningen av viss bestämmelse i ett skriftligt kontrakt, som ingivits vid förberedelsen, och parterna vid huvudförhandlingen föredraga endast den omtvistade bestämmelsen, föreligger intet hinder mot att rätten vid sin redogörelse för saken i domen också upptager andra bestämmelser däri, om vilka tvist ej råder, även om dessa ej uttryckligen nämnts vid huvudförhandlingen. I fråga om vidlyftiga sakkunnigutlåtanden, som inkommit under förberedelsen och varav parterna tagit del, kan i många fall vara tillräckligt, att den sakkunniges slutsatser uppläsa vid huvudförhandlingen. Skulle däremot göras gällande, att den sakkunniges redogörelse för de faktiska omständigheterna är oriktig eller ofullständig, bör redogörelsen i denna del uppläsa, så att parterna får tillfälle att yttra sig däröver. Överhuvud bör, såsom lagrådet 1928 yttrat, vid huvudförhandlingen få refereras till vidlyftiga specialutredningar, framlagda dokument o dyl. från förberedelsen utan att ett fullständigt muntligt återgivande behöver äga rum. Så snart en dylik handling vid huvudförhandlingen ställts under diskussion mellan parterna, skall den uppenbarligen få läggas till grund för avgörandet.¹²

Frågan är i vilken mån hänvisning till skriftligt material – trots reglerna om muntlighet och med beaktande av citatet ovan – kan tillåtas få förekomma under huvudförhandlingen. Här gäller olika regler beroende på hur handlingen klassificeras.

Skriftliga bevis

Ett skriftligt bevis är en handling som har karaktären av en urkund. Utmärkande för ett skriftligt bevis är att det är skriftens innebörd som är det intressanta och är det som har bevisvärde i målet. Om ett brev uppvisar några fingeravtryck som har bevisvärde är brevet därför inte något skriftligt bevis och inte heller den omständigheten att brevet skulle lukta eller se ut på ett visst sätt kan göra brevet till ett skriftligt bevis. Det är alltså själva texten som utgör

¹² Prop. 1942:5 s. 452. Det kan påpekas att vad som sägs i citatet även innefattar skriftliga bevis. Först år 1987 kom en särregel beträffande dessa.

beviset.¹³ En skriftlig berättelse som, enligt 35 kap. 14 § RB, har upprättats med anledning av en rättegång är inte ett skriftligt bevis.

Ett skriftligt bevis skall enligt huvudregeln läsas upp i väsentliga delar. Enligt 43 kap. 8 § tredje stycket och 46 kap. 7 § första stycket RB får rätten dock förordna att skriftliga bevis skall anses upptagna vid huvudförhandlingen utan att de läses upp vid denna. Detta får ske endast om parterna medger det, rättens ledamöter tagit del av bevisen och det inte är olämpligt med hänsyn till omständigheterna. Genom bestämmelsen behöver det skriftliga beviset inte läsas upp överhuvudtaget. Det är att märka bestämmelsen endast tar sikte på skriftliga bevis enligt 38 kap. RB.

Sakkunnigutlåtanden

En domstolssakkunnig, dvs. en av domstolen förordnad sakkunnig, skall enligt 40 kap. 7 § RB normalt lämna ett skriftligt utlåtande. Ett sådant innebär en skriftlig berättelse som tillkommit med anledning av en rättegång och får således enligt huvudregeln inte åberopas. Ett medgivet undantag, enligt 35 kap. 14 § första stycket 1 RB, är om det är särskilt föreskrivet. Regeln i 40 kap. 8 § RB om sakkunnigutlåtanden får anses utgöra en sådan föreskrift.

Om part begär förhör med den sakkunnige och hans hörande inte uppenbart saknar betydelse skall sådant förhör hållas. Alternativt får sakkunnig höras, om rätten finner ett förhör erforderligt. Sakkunnig som är att anse som ämbetsverk, akademi eller liknande får dock inte höras muntligen om det inte är oundgängligen nödvändigt (40 kap. 8 § RB).

För själva förhöret finns en särskild regel som anger att ett sakkunnigutlåtande helt eller delvis kan uppläsas om det är lämpligt. Detta gäller såväl domstolssakkunniga som partssakkunniga, se 40 kap. 10 § tredje stycket och 40 kap. 19 § andra stycket RB.

Ett sakkunnigutlåtande är inte något skriftligt bevis. Det går således inte att med direkt stöd av 43 kap. 8 § tredje stycket och 46 kap. 7 § första stycket RB förordna att ett sådant utlåtande skall anses upptaget vid en huvudförhandling. Några andra särskilda regler härom finns inte heller. Det har påpekats att man i praxis ändå ibland har tillämpat de nyss nämnda bestämmelserna för sak-

¹³ Ekelöf, Fjärde häftet s. 169.

kunnigutlåtanden.¹⁴ Hur utbrett detta är vid handläggning i tingsrätter är svårt att uttala sig om. Utredningen menar att det i vart fall inte torde vara särskilt vanligt att det fattas formella beslut med tillämpning av de nämnda reglerna. En annan sak är att domstolarna tillsammans med parterna många gånger agerar mer praktiskt än formalistiskt. Detta gäller dock säkerligen inte generellt.

Reglerna om muntlighet var emellertid inte ens från början tänkta att tillämpas utan urskiljning. I förarbetena till RB uttalades, som ovan citerats, att det i fråga om vidlyftiga sakkunnigutlåtanden som inkommit under förberedelsen och som parterna hade tagit del av i många fall kunde vara tillräckligt med att den sakkunniges slutsatser upplästes vid huvudförhandlingen.¹⁵ Det är således möjligt att i vissa fall lägga ett sakkunnigutlåtande till grund för avgörandet trots att det inte lästs upp i sin helhet.

Responsa

Ett responsum är ett skriftligt utlåtande från en rättsvetenskapsman som tar sikte på tillämpliga rättsliga regler och praxis i ett mål. Ett responsum anses inte utgöra ett bevis överhuvudtaget i RB:s mening och reglerna för skriftliga bevis eller sakkunnigbevisning är således inte tillämpliga.¹⁶ Härigenom blir heller inte förbudet mot skriftliga berättelser i 35 kap. 14 § RB aktuellt. Det har sagts att ett responsum har samma karaktär som parternas plädering i rättsfrågan.¹⁷

Ett responsum får läsas upp vid en huvudförhandling under samma förutsättningar som andra skriftliga handlingar, se 43 kap. 5 § och 46 kap. 5 § RB. Däremot finns det inte några särskilda bestämmelser som tillåter att ett responsum beaktas om det inte i vanlig ordning går igenom muntligt vid huvudförhandlingen.¹⁸

¹⁴ Edelstam, Sakkunnigbeviset s. 337. Edelstam hänvisar till ett hovrättsprotokoll där rätten uttryckligen har tillämpat 46 kap. 7 § första stycket RB på ett sakkunnigutlåtande.

¹⁵ Prop. 1942:5 s. 452.

¹⁶ Edelstam, Sakkunnigbeviset s. 133.

¹⁷ Ekelöf, Fjärde häftet s. 196.

¹⁸ I prop. 1986/87:89 s. 218 anges vad beträffar anföranden av sakframställnings- eller pläderingskaraktär att om ett sådant anförande rör en komplicerad rättsfråga kan det *någon gång* vara till fördel för förståelsen att rätten och motparten har tillgång till en skriftlig version. Det skall sägas att departementschefen antagligen inte åsyftade responsa. Dessa ges i regel alltid in skriftligen.

Vårdnadsutredningar m.m.

Enligt 6 kap. 19 § FB skall socialnämnden alltid ges tillfälle att lämna upplysningar innan rätten avgör ett mål eller ärende om vårdnad, boende eller umgänge. Om det behövs ytterligare utredning får rätten uppdra åt socialnämnden eller åt något annat organ att utse någon att verkställa den, s.k. vårdnadsutredning.¹⁹ Vad har dessa upplysningar och utredningar för karaktär och, beroende på karaktären, kan de upprättade handlingarna ligga till grund för domen utan muntlig genomgång, eller i vart fall uppläsning?

Oavsett om det är fråga om upplysningar eller en mer övergripande vårdnadsutredning utgör dessa handlingar bevis, dock i regel inte skriftliga bevis enligt 38 kap. RB. Förbudet mot att åberopa skriftliga berättelser i 35 kap. 14 § RB är således tillämpligt. Vissa delar av socialnämndens upplysningar och i vart fall av en vårdnadsutredning kan sakligt sett ha karaktären av expertutlåtanden och skulle därmed i vissa hänseenden kunna hänföras under reglerna om sakkunnigbevisning. Detta gäller emellertid inte generellt för vårdnadsutredningar, vilka kan vara av mycket skiftande slag.

I den mån de infordrade handlingarna innehåller utlåtanden från t.ex. psykologer, psykiatriker och läkare kan dessa delar betraktas som sakkunnigbevisning.²⁰ Rätten kan vända sig till en barn- och ungdomspsykiatrisk klinik och begära in t.ex. ett barnpsykiatriskt utlåtande. Men ett sådant kan naturligtvis också rymmas inom ramen för en vårdnadsutredning som upprättas genom socialnämndens försorg.

En vårdnadsutredning avgives i regel av någon som socialnämnden har utsett, alltså inte av socialnämnden själv. Utlåtandet är inte tänkt att utmynna i ett förslag till domstolen utan endast innefatta en redovisning av insamlade och sammanställda fakta och upplysningar om barnet och dess föräldrar. Något förbud för utredaren att redovisa egna slutsatser finns emellertid inte utan det är upp till varje enskild utredare att själv avgöra.²¹ Sakkunnigreglerna har ansetts kunna tillämpas på vårdnadsutlåtanden som innehåller sakkunniga omdömen eller slutsatser och som är avgivna av en person

¹⁹ När ett interimistiskt beslut är aktuellt kan rätten inhämta upplysningar från socialnämnden. I vilken mån sådana upplysningar, som oftast föreligger i skriftlig form, måste gås igenom muntligt vid ett sammanträde under förberedelsen är inte så intressant då det interimistiska beslutet inte meddelas efter huvudförhandling och därmed omedelbarhetsprincipen alltså inte gäller.

²⁰ Edelstam, Sakkunnigbeviset s. 406 f.

²¹ Prop. 1990/91:8 s. 44 och 66.

som i det avseendet han eller hon yttrar sig betraktas som en expert. I denna bedömning skall alltså utredarens kvalifikationer vägas in.²²

I vårdnadsutredningen finns inte sällan referat av vad hörda personer berättat. Sådana referat kan inte anses utgöra sakkunnigbevisning. Det är i stället fråga om skriftliga berättelser som avgivits i anledning av en rättegång. Som sådana är de i regel inte tillättna att direkt åberopa (35 kap. 14 § RB). Dessa personer hörs ibland i stället som vittnen. Inte sällan torde domstolen dock i praktiken, med parternas medgivande, nöja sig med den skriftliga berättelsen ur utredningen.

En vårdnadsutredning kan således bestå av olika komponenter. Den del som betraktas som sakkunnigutlåtande får åberopas med tillämpning av 35 kap. 14 § RB första stycket 1 RB och behöver i linje med vad som sagts om sådana utlåtanden inte alltid läsas upp i sin helhet. Referat av hörda personer får formellt sett inte åberopas i annat fall än det är tillåtet enligt 35 kap. 14 § RB. Vårdnadsutredningen kan också undantagsvis innehålla komponenter som är att anse som skriftlig bevisning och träffas därmed av undantagsreglerna för sådana i 43 kap. 8 och 46 kap. 7 § RB.

Intyg

Det kan ibland vara svårt att avgöra om ett intyg skall betraktas som en skriftlig berättelse eller sakkunnigutlåtande. Är den som avgivit intyget expert på det område som intyget avser har det ansetts att intyget oftast kan betraktas som ett sakkunnigutlåtande.²³

Ett vanligt förekommande intyg är rättsintyget och detta bör i regel behandlas som ett sakkunnigutlåtande. Ett sådant intyg upprättas inte sällan i samband med att någon blivit misshandlad. Intyget kommer därför att ingå i förundersökningen och åberopas sedan ofta av åklagaren som ett skriftligt bevis. Denna rubricering är rätten dock inte bunden av. Ett intyg som ingår i förundersökningen är alltså snarare att se som ett utlåtande från en partsakkunnig.²⁴

²² Edelstam, Sakkunnigbeviset s. 408.

²³ Ibid s. 217 ff.

²⁴ Ibid. s. 501.

Ibland skall läkaren även höras med anledning av utlåtandet. Därvid har sagts att om bevistemat endast omfattar sådant som hör till rättsintygets första del – t.ex. beskrivning av skador och inte slutsatser – bör läkaren höras som vittne. Om bevistemat *dessutom* eller endast omfattar uppgifter som hör till intygets andra del – dvs. slutsatser – bör läkaren höras som sakkunnig.²⁵ Hörs läkaren som vittne eller är det fråga om en partssakkunnig blir 36 kap. 16 § tillämplig annars gäller 40 kap. 10 § RB, som reglerar förhör med domstolssakkunniga.

När det gäller andra intyg än rättsintyg beror frågan hur det skall betraktas på vem som avgett intyget. Gäller det att uppskatta värdet på en skada borde ett intyg från ett större försäkringsbolag eller branschorganisation kunna godtas som sakkunnigutlåtande. Däremot om en målsägande som drabbats av t.ex. en skada på något, i ett intyg skattar skadans värde till visst belopp, bör detta intyg aldrig tillerkännas värdet av ett sakkunnigutlåtande. Målsäganden uttalar sig ju i sådana fall inte som en oberoende expert och får betraktas som jävig.

Skillnaden i nu aktuellt hänseende blir alltså att om intyget klassificeras som ett sakkunnigutlåtande får det åberopas och behöver inte heller läsas upp i sin helhet för att det skall få läggas till grund för avgörandet. I andra fall kan det betraktas som en skriftlig berättelse och får som en sådan i regel inte åberopas. I det nyss nämnda exemplet med målsäganden måste han således höras inför rätten. Det skall emellertid sägas att vissa sorters intyg är här ansetts tillåtna att åberopa trots det generella förbudet i 35 kap. 14 § RB. Som exempel kan nämnas intyg av personer vilkas trovärdighet varken domstolen eller parterna har någon anledning att ifrågasätta.²⁶

Personalia

Om ett brott är sådant att annan påföljd än böter kan komma i fråga eller om det finns någon annan särskild anledning skall vid en huvudförhandling utredning läggas fram rörande straff som den tilltalade tidigare dömts till samt angående hans eller hennes levnadsomständigheter och de personliga förhållande som kan antas vara av någon betydelse, se 46 kap. 9 § RB. Sådan utredning kan

²⁵ Ibid.

²⁶ Gärde m.fl. s. 492..

t.ex. bestå i utdrag från belastningsregistret, yttrande från kriminalvårdsmyndighet, yttrande från socialnämnd och rättspsykiatrisk undersökning.

De handlingar som kan ifrågakomma kan således vara av olika slag i systematiskt hänseende. I Gärde m.fl. uttalas att personalian naturligen främst är av betydelse för frågan om vilket straff eller vilken påföljd som kan bli aktuell men att också personalian kan "öva inflytande även på skuldfrågan".²⁷ Personalian kan således i vissa fall komma att tjäna som bevis, eller i vart fall påverka rättens bedömning av andra bevis som åberopats i målet.²⁸

I vilken mån uppläsning kan underlätas beror på vilka handlingar det är fråga om. En rättspsykiatrisk utredning t.ex. har ju till största del karaktären av ett sakkunnigutlåtande och vad som sagts om sådana bör bli styrande även om det läggs fram inom ramen för personalian. Personalian utgör emellertid inte skriftliga bevis i den mening det begreppet används i 46 kap. 7 § första stycket RB. Rätten kan således inte enligt gällande regler besluta att personalian skall anses upptagen utan uppläsning.

Skriftliga berättelser

Här avses skriftliga berättelser enligt 35 kap. 14 § RB som en part har fått tillåtelse att åberopa. En sådan berättelse utgör inte ett skriftligt bevis utan snarare ett muntligt bevis som läggs fram i skriftlig form. Rätten kan således inte med tillämpning av 43 kap. 8 § tredje stycket eller 46 kap. 7 § första stycket RB förordna att en sådan berättelse skall anses upptagen utan att den läses upp. Berättelsen får läsas upp på samma villkor som andra skriftliga handlingar i 43 kap. 5 § och 46 kap. 5 § RB.

Handlingar från förundersökningen

I materialet från förundersökningen ingår främst förundersökningsprotokollet. Detta upptar bl.a. förhör med misstänkta, vittnen och målsäganden. Närmare om vad ett protokoll skall innehålla och reglerna för dess utformning finns i 23 kap. 21 § RB och 20-25

²⁷ Gärde m.fl. s. 687.

²⁸ I utredningens delbetänkande Beslut om rättspsykiatrisk undersökning – Problem och lösningar (SOU 2000:70) redogörs för hur ett rättspsykiatriskt utlåtande kan få betydelse för bedömningen av uppsätsfrågan, se s. 34 f.

§§ förundersökningskungörelsen (1947:948). Åklagaren skall då åtal väcks eller så snart som möjligt därefter till rätten ge in utskrift av protokoll eller anteckningar från förundersökningen samt de skriftliga handlingar och föremål som han vill åberopa som bevis, se 45 kap. 7 § RB.

Förhørsutsagor i förundersökningsprotokollet är inte att se som skriftliga bevis. Dessa utgör snarare skriftliga berättelser enligt 35 kap. 14 § RB och är alltså inte tillåtna att åberopa utan vidare.

Som nämnts kan även rättsintyg och andra intyg förekomma i förundersökningsmaterialet liksom olika former av sakkunnigutlåtanden, t.ex. från Statens kriminaltekniska laboratorium. Efter som rätten sällan har beslutat om ett sådant sakkunnigutlåtande är det att se som ett utlåtande från en partssakkunnig.

Vid sidan av de nu nämnda materialet kan även en hel del olika handlingar förekomma. Det kan röra sig om skisser och kartor, tabeller och liknande. Det materialet kan närmast ses som ett komplement till sakframställningen och utgör normalt inte något bevis i egentlig mening. Parter är oförhindrade att under sakframställning eller plädering hänföra sig till sådant material.

Som en särskild kategori kan slutligen nämnas diverse specialutredningar som kan upprättas inom ramen för polisens tekniska rotlars verksamhet men också av externa organ såsom revisorer. Sådana utredningar kan ha karaktären av sakkunnigutlåtanden. Men utredningarna kan också ibland endast tjäna som underlag vid sakframställningen i form av t.ex. tabeller och diagram. I vilken mån dessa uppgifter omvandlas till formell bevisning kan bli beroende av om uppgifterna ifrågasätts av motparten.

Parters inlagor och skriftliga pläderingar

Partsinlagor anses inte utgöra bevis och än mindre skriftliga berättelser i den mening som anges i 35 kap. 14 § RB.²⁹ De är givetvis inte heller att betrakta som skriftliga bevis. Inlagorna får därmed läsas upp på samma villkor som andra skriftliga handlingar i 43 kap. 5 § och 46 kap. 5 § RB.

Det anses självklart att yrkanden och grunder skall få läsas upp innantill ur handlingarna. Även i andra fall kan det finnas anledning att godta en uppläsning av ett skriftligt anförande från

²⁹ SOU 1938:44 s. 388.

en part, om det som parten vill säga därigenom kan antas komma fram på ett mer begripligt sätt.³⁰

När det gäller ingivande av handlingar uttalade departementschefen vid den senaste reformen av 43 kap. 5 § och 46 kap. 5 § RB att man i de flesta fall inte bör tillåta att hela anföranden av sakframställnings- eller pläderingskaraktär ges in. Däremot kunde detta tänkas om anförandet rör t.ex. en komplicerad rättsfråga.³¹

5.1.3 Särskilt om sammanfattningar och processlägesöversikter

År 1987 infördes en bestämmelse i 42 kap. 16 § RB med innebörd att – om det var till fördel för handläggningen av målet – rätten innan förberedelsen avslutades borde göra en skriftlig sammanfattning av parternas ståndpunkter, så som de uppfattats av rätten.

Stockholms tingsrätt väckte ett år senare i en skrivelse till regeringen frågan om behovet av att genom lagstiftning tillåta en begränsning av den muntliga sakframställningen vid huvudförhandlingar i tvistemål.³² Tingsrätten menade – med hänvisning till ett äldre remissvar – att ett avsevärt större utbyte av arbetet med sammanfattningen skulle fås om huvudförhandlingen kunde begränsas till eventuella tillägg och anmärkningar mot sammanfattningens innehåll.

Frågan togs upp av regeringen.³³ Med hänvisning till att de flesta remissinstanserna varit negativa till förslaget och till att frågan behandlats två år tidigare av Rättegångsutredningen, hade departementschefen svårt att se att det fanns ett tillräckligt starkt intresse av en lagändring. Det konstaterades också att frågan även diskuterats med utgångspunkt i muntlighetsprincipen och då huruvida parterna under sakframställningen skulle kunna inskränka sig till att läsa upp den av tingsrätten upprättade sammanfattningen. Departementschefen uttalade att sakframställningens syfte är dels att klara ut gränserna för rättens prövning, dels att göra det möjligt för rätten att tillgodogöra sig den bevisupptagning som skall följa. I det senare hänseendet var en muntlig sakframställning att föredra framför en uppläsning av en skriftlig sammanställning. Stockholms tingsrätts förslag ledde således inte till lagstiftning.

³⁰ Prop. 1986/87:89 s. 217.

³¹ Prop. 1986/87:89 s. 218.

³² Bilaga 8, intagen i prop. 1989/90:71 s. 140.

³³ Prop. 1989/90:71 s. 76-78.

Skiljedomsutredningen föreslog en precisering av 42 kap. 16 § RB med innebörd att rätten – om det var till fördel för handläggningen av målet – borde göra en skriftlig sammanfattning av parternas yrkanden och invändningar samt de omständigheter som dessa grundades på.³⁴ Utredningen föreslog också att om en sådan sammanfattning hade upprättats skulle parterna vid huvudförhandlingen – i stället för att muntligen framställa yrkanden och sakframställan – i stället få hänvisa till vad som angavs i sammanfattningen, allt under förutsättning att det inte var olämpligt.

I motiveringen till lagförslaget menade utredningen att en huvudförhandling där parterna hänvisade till en sammanfattning skulle kunna börja direkt med bevisupptagningen. Bestämmelsen borde, enligt utredningen, ses som ett uttryck för att domstolen som serviceorgan låter part framställa sin sak på det sätt som han anser lämpligt utan några bestämda pekpinnar. Man konstaterade också att förslaget motsvarade kraven på en recit enligt 17 kap. 7 § första stycket 4 RB, varför även domskrivningen skulle underlättas.³⁵

När en domstol står inför en huvudförhandling i tvistemål där tre domare skall delta, s.k. tresits, är det vanligt att någon, ofta en notarie, upprättar någon form av sammanställning av målet. På så vis kan de domare som inte har varit direkt involverade i målets beredning sätta sig in i vad det handlar om. En sådan sammanställning kallas ofta ”tryck”. På senare tid har dock termen processlägesöversikt eller PLÖ kommit att vinna insteg. Det har sagts att formerna för en PLÖ utvecklades av framlidne hovrättslagmannen Christer Rune. Skillnaden mellan en PLÖ och ett tryck är väl egentligen inte så stor. Båda brukar innehålla en redogörelse för tvistens bakgrund, yrkanden och rättsliga grunder, en utförligare redogörelse för parternas inställning samt bevisuppgift. Ibland och i mån av behov förekommer även en rättsutredning.

I hovrätt och HD är den gängse benämningen ”tryck”. Detta har där i viss mån en annan betydelse än i tingsrätt. I överinstanserna ingår ju underrättsdomen och annat material som härrör sig från tidigare handläggning. Utredningen använder fortsättningsvis termen PLÖ, väl medvetna om att en sådan i överrätterna och i många tingsrätter kallas ”tryck”.

Om domstolen använder sig av PLÖ:n endast för internt bruk hamnar denna inte inom någon särskild rättslig reglering. Det finns

³⁴ SOU 1995:65.

³⁵ Ibid. s. 167 f.

emellertid tingsrätter som så gott som alltid före huvudförhandlingen sänder ut PLÖ:n till parterna för synpunkter. PLÖ:n kan då anta formen av en sådan skriftlig sammanfattning som regleras i 42 kap. 16 § RB.

Den avgörande skillnaden mellan en PLÖ och en sammanfattning enligt 42 kap. 16 § RB är nog mindre dess innehåll än hur den behandlas i formellt hänseende. En sammanfattning upprättas av domstolen, aktilageras, och utgör alltså direkt en allmän handling. En PLÖ behandlas i regel mindre formellt och mer som ett arbetsmaterial som under handläggningens gång kan anta olika former. Däremot kommer även den om den omhändertags för arkivering – alltså sparas – att utgöra en allmän handling. Så skall naturligtvis alltid ske av den version som sänts ut till parterna för synpunkter.

Det ligger närmast till hands att betrakta en sammanfattning som gjorts av rätten som en redigerad version av parternas inlagor. Parter torde därmed kunna hänföra sig till sammanfattningen i samma omfattning som de kan hänföra sig till egna inlagor.

5.2 Exempel på avsteg från muntlighets- och omedelbarhetsprinciperna – miljömål och patentmål

Vid handläggning enligt miljöbalken har muntligheten inte en lika dominerande roll som enligt RB. I 22 kap. 20 § miljöbalken anges sålunda att parterna vid huvudförhandlingen får åberopa ingivna skrifter för utredning av frågor av teknisk art. En redogörelse skall i så fall lämnas för skrifternas innehåll. Vid tillkomsten av lagstiftningen motiverades dessa regler med att det skriftliga materialet i större ansökningsmål kan vara mycket omfattande och att det skulle ta för mycket tid att i detalj redogöra för allt material vid huvudförhandlingen.³⁶ Miljödomstolens dom skall, enligt 22 kap. 21 § miljöbalken, grundas på vad som förekommit vid syn och annan förhandling inför domstolen och på vad handlingarna innehåller.³⁷ I motivuttalanden till denna bestämmelse angavs att de i

³⁶ Prop. 1997/98:45. Del 2 s. 243.

³⁷ Det här sagda om handläggning enligt miljöbalken gäller ansökningsmål. När det däremot gäller överklagandemål skall, enligt 20 kap. 3 § tredje stycket miljöbalken, reglerna i FPL tillämpas. Denna uppdelning har sagts medföra att en gammal kompetensfördelningsprincip i svensk rätt har brutits. Tidigare har nämligen en skarp gräns upprätthållits mellan förvaltningsdomstolars och allmänna domstolars kompetensområde, se Lavin, Förvaltningsprocessen 2000 s. 97 f.

förhållande till RB avvikande bestämmelserna var nödvändiga eftersom materialet i ansökningsmål ofta består av sakkunnigutredningar, kartor och ritningar som inte i detalj kan gås igenom vid huvudförhandlingen.³⁸ Vid frågan om vad som får läggas till grund för domen laboreras således inte med begrepp som att viss handling skall "anses upptagen vid huvudförhandling". Regeln i 22 kap. 21 § miljöbalken innebär att RB:s omedelbarhetsprincip inte tillämpas – varken i ansökningsmål eller överklagandemål – i likhet med vad som gäller för förvaltningsprocessen. I praktiken förekommer det också att den skriftliga handläggningen fortsätter åtskillig tid sedan huvudförhandling har hållits.

I ett betänkande från mars 2001 föreslog 1999 års patentprocessutredning bl.a. en ny patentprocesslag.³⁹ Bestämmelserna i den föreslagna processlagen innebär bl.a. att det införs en möjlighet till ökad skriftlig handläggning, såväl i Patentdomstolen som i Svea hovrätt som föreslås bli Patentöverdomstol. I 11 § i den föreslagna lagen anges att om det är till fördel för handläggningen av ett tvistemål får Patentdomstolen förordna att parterna skall före huvudförhandlingen i målet till domstolen ge in *skriftliga sammanfattningar* av sina yrkanden och invändningar samt de omständigheter som dessa grundas på. I ett sådant fall får parterna vid huvudförhandlingen, i stället för vad som föreskrivs i 43 kap. 7 § RB, hänvisa till sammanfattningen. Enligt utredningen skulle huvudförhandlingen då i princip kunna börja med bevisupptagning. Utredningen pekar också på att skriftliga sammanfattningar skulle kunna underlätta domskrivningen i den mån de motsvarar kraven på recit enligt 17 kap. 7 § första stycket 4 RB. Utredningen framhåller att förslaget om sammanfattning inte utesluter en tillämpning av de regler som redan finns om sammanfattning i RB (42 kap. 16 § RB). Vilken regel som skall tillämpas – 11 § patentprocesslagen eller 42 kap. 16 § RB – blir beroende på omständigheterna i det enskilda fallet och det anges att domstolarna självfallet bör samråda med parterna i en sådan fråga. Utredningen anser att det ofta torde vara lämpligast att parterna själva svarar för sammanfattningarna.

³⁸ Ibid. s. 244.

³⁹ Patentprocessen m.m., betänkande av 1999 års patentprocessutredning (SOU 2001:33).

5.3 Överväganden

5.3.1 Hänvisning till skriftliga handlingar

Utredningens förslag: Vid genomgång av yrkanden, redovisning av ståndpunkter, vid utvecklande av talan samt vid framläggande av bevisning i skriftlig form skall parterna med rättens tillstånd få hänvisa till handlingar i målet. Med handlingar i målet avses även ljud- eller bildupptagningar. I brottmål skall dessutom uppgifter om den tilltalades personliga förhållanden kunna läggas fram genom hänvisningar. Det som omfattas av en hänvisning blir processmaterial och kan alltså läggas till grund för domen.

Av detta kapitels inledande avsnitt framgår att muntlighets- och omedelbarhetsprinciperna inte har så stor betydelse under ett måls förberedelsestadium. Handläggningen under förberedelsen sker i bland vid sammanträden och ibland genom skriftväxling eller annan handläggning. Vid sammanträden under förberedelsen kan parterna hänvisa till handlingar utan att de behöver läsas upp. Detta gäller även om sammanträdet syftar till att ge underlag för ett beslut. Det gäller dock naturligtvis inte om den aktuella frågan skall prövas särskilt vid en huvudförhandling enligt 42 kap. 20 § RB. I sådana fall blir naturligtvis RB:s allmänna regler om huvudförhandling tillämpliga. De gällande bestämmelserna (eller avsaknaden av särskilda sådana) möjliggör en efter det enskilda målet anpassad handläggning. Utredningen föreslår därför inte några nya regler avseende muntlighet (och omedelbarhetsprincipen) för sammanträden under ett måls förberedelse.

Som framgått av föregående kapitel bör RB fortfarande bygga på huvudförhandlingstanken. En huvudförhandling enligt RB innebär enligt nuvarande regler att i princip endast det som har förekommit muntligt vid huvudförhandlingen skall vara processmaterial och därmed kunna få ligga till grund för domen i målet (muntlighetsprincipen och omedelbarhetsprincipen). Det är en enkel och klar tanke som är väl inarbetad och som av flera skäl passar för många huvudförhandlingar. Det som inte har sagts vid huvudförhandlingen får inte läggas till grund för rättens avgörande. Som framgått av redogörelsen för den nuvarande ordningen är principerna emellertid inte absoluta. Redan vid införandet av RB angavs att skriftliga handlingar i viss utsträckning skulle kunna

tillåtas att vara processmaterial utan att de redovisats fullständigt vid huvudförhandlingen. Det finns numera ännu längre gående undantag från principerna när det gäller skriftliga bevis. Reglerna om på vilket sätt handlingar kan föras in i målet som processmaterial är inte helt lättolkade och bristen på klarhet kan ibland skapa osäkerhet om vad som egentligen gäller för den aktuella handlingen.

För utredningen är det känt att det på sina håll förekommer att i huvudförhandlingsfall skriftliga handlingar tillåts att vara processmaterial utan att det egentligen finns formella förutsättningar för detta. Givetvis finns det naturliga anledningar till att domare tillåter att man på så sätt tummar på vad som är formellt riktigt. Det moderna samhällslivet ställer höga krav på effektivitet och det gäller även rättsväsendet. Till detta kommer att i dag många mål är mycket komplicerade. I en del fall är det så att ett alltför hårt fasthållande vid muntlighetsprincipen leder till att förfarandet blir tungrott, tidsödande och kostnadskrävande utan att man därigenom når några som helst rättssäkerhetsvinster. Detta gäller särskilt i mål där frågor av mera tekniskt slag är framträdande. Tankar av detta slag har medfört att det i de mål vid miljödomstolarna som skall handläggas enligt RB har blivit tillåtet att parterna vid en huvudförhandling åberopar ingivna skrifter för utredning av tekniska frågor. Dessa handlingar blir därmed processmaterial utan att de har lästs upp vid förhandlingen. För patentprocessens del har det, som angetts tidigare, lagts fram förslag om att hänvisningar vid en huvudförhandling skall kunna ske till en av rätten upprättad sammanställning av skriftligt material. Ett liknande förslag har med inriktning på tvistemål lagts fram av Skiljedomstolsutredningen. Möjligheterna att vid en huvudförhandling hänvisa till skriftligt material har även diskuterats vid en del idéseminarier som år 1996 anordnades av Domstolsverket.

Fördelarna med en reform som tillåter att i huvudförhandlingsfall ett skriftligt material blir processmaterial genom en enkel hänvisning från part kan ligga på flera plan. Utredningens grundläggande uppfattning är att muntlighet inte i alla hänseenden behöver ses som det mest överlägsna sättet att lägga fram ett material för rättens bedömning under en huvudförhandling. Muntlighet behöver heller inte vara det ideal mot vilken lämpligheten av skriftliga inslag alltid skall mätas. Reglerna om sättet för parterna att presentera materialet bör i stället, enligt utredningens mening, i så hög grad som möjligt vara neutrala i förhållandet muntligt –

skriftligt. På samma sätt som gäller för ett måls förberedelse bör muntliga och skriftliga moment kunna förekomma omväxlande eller förenas även under en huvudförhandling. Är det ena sättet lämpligare än det andra saknas anledning att på grund av formella bestämmelser tillämpa det mindre smidiga sättet.

I många mål framstår kravet på muntlighet som onödigt tungrott och tidsödande. Detta gäller naturligtvis främst i mål – såväl tvistemål som brottmål – som är vidlyftiga och innehåller omfattande skriftligt material. Utredningens uppfattning är att även för RB:s del en ökad möjlighet att i vissa mål och vid vissa tillfällen hänvisa till skriftliga handlingar i många fall skulle kunna underlätta handläggningen och förkorta den tid som går åt för själva huvudförhandlingen. Målsättningen bör vara att förhandlingen inte belastas av sådant som inte behövs för att uppnå processens syfte. Den tid – och framförallt kraft – som således kan sparas genom att en part hänvisar till en handling kan i stället ägnas åt den muntliga bevisningen.

Till fördelarna med att man uttryckligen tillåter att parter vid en huvudförhandling hänvisar till skriftliga handlingar hör också att man kan undanröja den oklarhet som med nu gällande regler råder i vissa hänseenden (se genomgången i avsnitt 5.1.2). Domare skall inte heller behöva tumma på regler för att förfarandet skall motsvara högt ställda krav på effektivitet samtidigt som det är rättssäkert. Det finns ytterligare en mycket viktig fördel som kan vinnas och den gäller avgörandets kvalitet. Det kan i komplicerade mål vara en närmast omöjlig uppgift för en domare, hur receptiv han eller hon är må vara, att till alla delar tillgodogöra sig ett måls enskildheter endast utifrån muntliga sakframställningar. Det finns åtskilliga mål i vilka domarna skulle vara bättre rustade att på bästa sätt tillgodogöra sig det material som presenteras vid huvudförhandlingen och parternas pläderingar, om de var väl insatta i en del av det skriftliga materialet i målet redan innan huvudförhandlingen påbörjas. Nu skall visserligen sägas att domare ganska ofta har läst på materialet i förväg, och detta mycket ingående, redan som regelsystemet ser ut i dag. För sådana fall kan man dock fråga sig vad en muntlig presentation av materialet vid huvudförhandlingen över huvud taget skall tjäna för syfte. Även de båda parterna får ju i allmänhet förutsättas kunna materialet i akten utan och innan redan när huvudförhandlingen inleds. I nu berörda fall bör huvudförhandlingen enligt utredningen väsentligen kunna ägnas åt bevisupptagningen och pläderingen.

I första hand är det nog i tvistemål som möjligheten att hänvisa till materialet i akten skulle kunna få stor betydelse, men brottmålen kan inte helt lämnas utanför bilden. De flesta brottmål avgörs nog enklast och bäst efter en huvudförhandling med övervägande muntliga inslag. Det finns emellertid undantag. I mer omfattande mål – t.ex. rörande ekonomisk brottslighet, miljöbrott, brott som rör komplicerade tekniska förhållanden och vissa immaterialrättsliga brott – skulle möjligheten att kunna hänvisa till skriftliga handlingar kunna påskynda och förenkla förhandlingen. Att åklagaren kan hänvisa till en pedagogiskt utformad skriftlig sakframställning med tablåer och sammanställningar i sådana mål kan ha stora fördelar. I denna typ av mål kan det också förutsättas att rätten i allmänhet utfärdar ett föreläggande till den tilltalade att avge ett skriftligt svaromål enligt 45 kap. 10 § tredje stycket RB. Härigenom skulle en önskvärd jämvikt mellan parterna kunna uppnås när det gäller att presentera materialet i målet.

Men även i enklare mål skulle vissa muntliga inslag såsom uppläsning av gärningsbeskrivningar och genomgång av personalia ibland med fördel kunna ersättas av en hänvisning till handlingarna i fråga. Dessa inslag är ofta både tidsödande och tröttande för alla inblandade att lyssna på.

Det finns ett viktigt motintresse som kan göra sig gällande, nämligen offentlighetsintresset. Vid överväganden av frågor om tillåtande av ett ökat inslag av skriftlighet vid en huvudförhandling måste sålunda intresset av att tillgodose allmänhetens möjlighet att följa förhandlingen beaktas. Förhandling skall enligt den grundläggande bestämmelsen i 5 kap. 1 § RB vara offentlig och förhandlingsoffentligheten är grundlagsskyddad.⁴⁰ Att även skriftliga handlingar i akten i regel är offentliga framgår av tryckfrihetsförordningen. Det skulle dock kunna sägas att offentligheten urholkas vid en huvudförhandling som inte i alla delar är muntlig.

Offentligheten inom rättsväsendet, där alltså förhandlingsoffentligheten vid sidan av handlingsoffentligheten ingår, har olika syften. Ett grundläggande sådant är att offentligheten ger allmänheten möjlighet till att kontrollera att allt går rätt och riktigt till i domstolarna. När det gäller huvudförhandlingar i tvistemål är emellertid dessa i praktiken sällan särskilt besökta förutom i några spektakulära fall. Allmänhetens möjlighet till insyn i huvudförhandlingar där skriftligt material inte kommer att refereras muntligt kan tillgodoses t.ex. genom att detta material på ett eller

⁴⁰ 2 kap. 11 § regeringsformen.

annat sätt hålls tillgängligt för besökare, om det inte är sekretessbelagt. Rätten bör i allmänhet vara generös när det gäller att på begäran förse eventuella åhörare med fria kopior av de handlingar det gäller.

Det kan förutses att handlingar framdeles i högre grad kommer att bli möjliga att ta del av på elektronisk väg. Detta kommer att betydligt öka den reella möjligheten att ta del av offentliga handlingar oavsett om dessa kan nås direkt genom uppkoppling mot en domstols hemsida på internet eller om domstolen sänder handlingarna elektroniskt (e-post) till medborgaren.⁴¹

Offentlighetsintresset gör sig särskilt gällande vad beträffar brottmålsprocessen.⁴² Offentligheten skall här ses som ett led i den rättsäkerhetsreglering som kringgärdar hela det rättsliga förfarandet i brottmål. Problemet skall emellertid inte överdrivas. De allra flesta brott beivras i dag genom föreläggande av ordningsbot eller strafföreläggande. Allmänhetens insyn i dessa fall är i praktiken obefintlig. Om allmänheten har rätt och möjlighet att ta del av allt det material som ligger till grund för en rättegång, bör detta i de flesta fall anses tillräckligt för att tillgodose offentlighetsintresset.

Det har i andra sammanhang påpekats att det kan finnas risk för att rättegången professionaliseras genom ett högre inslag av skriftlighet.⁴³ Utredningens bedömning är att denna risk numera är liten. En återgång till det gamla skriftliga system som baserades på skriftväxling, uppskov, allmän brist på överskådlighet och avgöranden som bygger på protokollet eller motsvarande i stället för vad som lagts fram vid huvudförhandlingen bör i alla hänseenden undvikas. En möjlighet att hänvisa till en skriftlig handling handlar inte heller

⁴¹ Se t.ex. Offentlighets- och sekretesskommitténs delbetänkande Offentlighetsprincipen och den nya tekniken (SOU 2001:3) särskilt s. 205 f.f. Här föreslås att det s.k. utskriftsundantaget i 2 kap. 13 § tryckfrihetsförordningen bör tas bort så att rätten att få en avskrift eller en kopia av en allmän handling kommer att gälla generellt, oavsett i vilken form en handling finns lagrad.

⁴² När det däremot gäller rättegångar i vilka den tilltalade är under 21 år har det ansetts att offentlighetsintresset skall stå tillbaka med hänsyn till den tilltalades integritet. Mål mot någon som inte är fyllda 21 år skall – förutom när det gäller rena bötesmål – såvitt möjligt sättas ut till handläggning i sådan ordning att målet inte tilldrar sig uppmärksamhet. Om förhandlingsoffentligheten i sådana mål är till uppenbar olägenhet till följd av den uppmärksamhet som den tilltalade kan antas bli föremål för, får rätten förordna att målet skall handläggas inom stängda dörrar. Regeln finns i 27 § lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare.

⁴³ Gärde, Rättegångsbalken s. 389. Gärde citerar ett kritiskt uttalande riktat mot 1734 års lagkommission (Abrahamsson): Uti forna tider, då rättegångar blivit muntligt förda, finner man ej mycket om advokater och fullmäktige. Men så snart sättet att igenom skriftväxlingar föra rättegångar blivit vid domstolarna utanifrån infört, hava ock advokaterna följt med. Gärde synes instämma i omdömet att det finns ett samband mellan skriftliga processer och advokatväsendet.

om detta, utan snarare om hur själva huvudförhandlingen skall kunna genomföras på ett så smidigt sätt som möjligt och avser alltså inte hela den yttre ramen för rättegången som sådan. Omedelbarhetsprincipen och koncentrationsprincipen bör fortfarande prägla handläggningen av ett mål i avgörandeskedet.

Utredningen anser mot bakgrund av det sagda att det finns skäl att införa regler som mer generellt tillåter att uppgifter ur handlingar läggs fram vid en huvudförhandling utan någon muntlig genomgång. Det är ofrånkomligt att det måste ligga i rättens hand att bestämma i vad mån en part skall tillåtas att hänvisa till handlingar. Det är ju i första hand för rätten som materialet presenteras. Härtill kommer att det i en del mål finns åtskilliga handlingar som är så ostrukturerade att de inte lämpar sig som processmaterial. Motpartens uppfattning bör endast undantagsvis tillmätas någon avgörande betydelse, om parterna är någorlunda jämspelta i processuellt hänseende. När partskonstellationen är obalanserad får rätten ett särskilt ansvar. I t.ex. ett tvistemål där en enskild part uppträder utan ombud mot vad som får anses vara en processuellt överlägsen part kan det ibland vara olämpligt att låta den senare hänvisa till handlingar i alltför stor utsträckning, i vart fall om det kan misstänkas att den enskilde parten på detta sätt kan få svårt att följa vad som händer. Principen om "equality of arms" gör sig här påmind. Det nu sagda gäller emellertid inte generellt. I mål där parter processar utan ombud kan det nog ibland underlätta förhandlingen om en part tillåts hänvisa till en skrivelse som tillkommit under förberedelsen. Medborgarna i gemen har i allmänhet i dag också bättre förmåga att tillägna sig innehållet i en skrift än som var fallet förr i världen. Däremot skall inte svårigheten att begripa juridiska texter underskattas. Om det finns anledning att befara att någon part skulle göra rättsförlust på grund av att den andre parten tillåts hänvisa till en handling, bör detta förfarande givetvis inte tillåtas.

För att systemet med hänvisningar skall kunna fylla sin funktion på bästa sätt måste i allmänhet rätten och parterna redan i förväg ha kommit överens om i vad mån det vid huvudförhandlingen skall tillåtas hänvisningar. Annars kan ju hänvisningar komma att motverka sitt syfte genom att de gör det svårare för rätten att tillgodogöra sig t.ex. bevisupptagningen. Det som har sagts nu innebär att frågan i allmänhet måste diskuteras under förberedelsen. På åtskilliga punkter kommer rätten säkert att i klarhetens intresse anse sig ha anledning att vägra hänvisningar. Det är under

alla omständigheter viktigt att det görs fullkomligt klart vilka handlingar i akten som skall få vara processmaterial genom en muntlig hänvisning och i vilka delar de skall få vara detta. I den mån det inte redan i förväg har bestämts att en viss hänvisning skall få ske, har rätten särskilt stor anledning att ta hänsyn till vilken uppfattning som en motpart har i frågan om hänvisningen skall få ske.

Vad som nu sagts är rekommendationer för tillämpningen, särskilt i dess inledningsskede. Det förutsätts att en uppmjukning kommer att ske vartefter som domstolarna och övriga aktörer får erfarenhet av hur det nya systemet fungerar.

Enligt den nuvarande regeln om att skriftlig bevisning i vissa fall kan bli processmaterial utan att ha lästs upp gäller som villkor att rättens ledamöter har tagit del av handlingarna i förväg. Enligt utredningen vittnar den bestämmelsen om en onödig misstro mot domare. Utredningen föreslår att detta krav slopas. Det ligger i sakens natur att en domare för att kunna begripa vad parterna avser med det material som läggs fram, måste ha satt sig in i målet genom att i erforderlig del ha tagit del av handlingarna. I den mån nämndemän ingår i rätten måste även de ha fått del av detta material. Några problem med en sådan ordning kan utredningen inte se. En del tingsrätter sänder redan i dag material till nämndemän som skall medverka vid huvudförhandlingar och i förvaltningsdomstolarna är sedan länge en sådan ordning den ordinära.

Det material som en part skulle kunna hänvisa till kan som framgått vara av skiftande slag. Det kan vara fråga om bevisning av olika slag såsom sakkunnigutlåtanden, rättsintyg, skriftliga berättelser och personalia. Det som gäller för skriftliga handlingar bör i lika stor utsträckning gälla för annat material såsom en ljud- eller bildinspelning. Utredningen anser därför att det är lämpligt och effektivt att anknyta till tryckfrihetsförordningens handlingsbegrepp vid utformningen av reglerna om hänvisning. Enligt 2 kap. 3§ tryckfrihetsförordningen skall med handling förstås framställning i skrift eller bild samt upptagning som kan läsas, avlyssnas, eller på annat sätt uppfattas endast med tekniskt hjälpmedel.

Även andra handlingar än sådana som utgör bevis bör kunna bli föremål för hänvisning. Det kan vara en närmare utveckling av en sakframställning, vilket således förutsätter att dessa uppgifter finns i handlingar i akten. Tidigare ingivna inlagor där någon fråga utvecklas särskilt skulle part kunna hänvisa till liksom inhämtade

specialutlåtanden av olika slag. Men utredningen har också i åtanke sammanfattningar (sammanställningar enligt utredningens förslag) enligt 42 kap. 16 § RB eller en PLÖ (se nästa avsnitt).⁴⁴

De handlingar som bör omfattas av förslaget är sådana som redan finns i målet.⁴⁵ Att en hänvisning inte kan ske till en handling som inte båda parterna har fått del av i det pågående målet är enligt utredningen en självklarhet. Enligt huvudregeln i 43 kap. 10 § RB får de uppgifter och omständigheter som uppgetts under förberedelsen inte ändras eller utökas vid huvudförhandlingen. Detta gäller såväl rättsfakta som bevisfakta.⁴⁶ När en uppgift eller omständighet "uppgetts" under förberedelsen innebär detta i de flesta fall att den på något sätt nedtecknats antingen i en handling som upprättats av en part eller också i en handling som upprättats av rätten, t.ex. ett protokoll. De huvudsakliga uppgifter och omständigheter som en part presenterar vid en huvudförhandling finns alltså i regel i handlingarna i målet.

Huvudregeln att en part inte får ge in en handling under pågående huvudförhandling skall fortfarande gälla. Även om denna regel är försedd med undantag kan det givetvis inte komma ifråga att tillämpa de föreslagna reglerna på så sätt att en part vid huvudförhandlingen ger in en bunt handlingar och hänvisar till dem.

Utredningen har även övervägt i vilken mån pläderingar bör få hållas helt eller delvis genom hänvisningar. Det utmärkande för en plädering är att den utgör ett nytt moment som parterna och rätten

⁴⁴ Det kan nämnas att man i Finland har föreslagit att en före huvudförhandlingen upprättad sammanfattning skall få användas vid huvudförhandlingen på ett "ändamålsenligt sätt" men att detta inte innebär att man endast skall kunna hänvisa till den. Prop RP 32/2001 rd., s. 60. Förslaget finns intaget under 6 kap. 3 § tredje stycket. Enligt propositionen kan man "stödja sig på sammanfattningen på ett ändamålsenligt sätt, vilket emellertid också här betyder att muntligheten vid förhandlingen inte får äventyras på grund av detta. Detta betyder t.ex. att sammanfattningen kan användas på samma sätt som anteckningar. Det är givetvis inte ändamålsenligt att man vid huvudförhandlingen läser upp sammanfattningen, men det är med tanke på muntligheten inte heller tillräckligt att det allmänt hänvisas till den".

⁴⁵ Det är en smaksak om man skall använda uttrycket handlingar i akten eller handlingar i målet. Enligt 8 § förordningen (1996:271) om mål och ärenden i allmän domstol skall de handlingar som kommer in eller upprättas i ett mål eller ärende föras samman till en akt. Utredningen har i lagtexten valt uttrycket "handlingar i målet".

⁴⁶ Processlagberedningen uttalade följande: Av bestämmelserna rörande förberedelsen framgår, att parterna under denna skola fullständigt ange de omständigheter, varå de grunda sin talan. SOU 1938:44 s. 449. Mot bakgrund härav infördes en regel om att nya eller ändrade uppgifter eller omständigheter som lades fram vid huvudförhandlingen kunde få lämnas utan avseende om det kunde anats att det skett för att förhålla rättegången eller att överrumpla motparten eller annars i otillbörligt syfte. Bestämmelsen skärptes på förslag av Rättegångsutredningen år 1987 på så vis att den utsträcktes till att gälla även fall av grov vårdslöshet. I propositionen angavs att vid bedömningen av om grov vårdslöshet förekommit borde rätten särskilt beakta om det under förberedelsen upprättats en sammanfattning enligt 42 kap. 16 § RB som parterna fått tillfälle att yttra sig över. Prop. 1986/87:89 s. 222.

av naturliga skäl inte har kunnat ta del av i förväg. Det kan aldrig helt förutsägas vad som kan komma att ingå i pläderingen. Ibland införs till och med nya omständigheter eller påståenden som det kan finnas anledning att diskutera. Parterna begär ibland replik på varandras pläderingar. Även med bortseende från att en "skriftlig plädering" väl också skulle vara tämligen tråkig gör det som har sagts nu att utredningen inte föreslår att en plädering skall kunna ersättas med hänvisning till en skriftlig handling. De situationer då en hänvisning till plädering skulle kunna vara intressant är givetvis i större mer omfattande rättegångar där en part har tid på sig att skriva en plädering under en förhandlingsfri dag eller på kvällen efter en förhandlingsdag. Som framgått anser dock utredningen att det generella förbudet mot att ge in nya handlingar i målet under en rättegång bör upprätthållas, särskilt mot bakgrund av de här föreslagna reglerna. Inte desto mindre är det självklart att en part – liksom enligt gällande praxis – vid sidan av den muntliga pläderingen kan ge in en kopia av denna till rätten och till motparten.⁴⁷ Det bör tilläggas att det inte är utredningens mening att respektutlåtanden över rättsfrågor skall hanteras på något annat sätt än det sätt de enligt praxis hittills hanterats på. Det är t.ex. ingenting som hindrar att parterna under en plädering hänvisar till en redan ingiven rättsutredning som motparten har fått del av.

En fråga är om det krävs uttryckliga bestämmelser i RB för att de uppgifter som en part enligt balken tillåts att hänvisa till skall bli processmaterial (jfr 43 kap. 8 § och 46 kap. 7 § RB). Enligt 17 kap. 2 § och 30 kap. 2 § RB är det dock tillräckligt att något förekommit vid huvudförhandlingen för att det skall kunna läggas till grund för en dom. Utredningen anser mot den bakgrunden att uttryckliga bestämmelser härom kan undvaras.

Det som hittills sagts gäller hur rätten skall få del av uppgifter som finns i handlingar i akten. Det föreslås alltså kunna ske genom hänvisning. Om materialet i stället skall läggas fram muntligt finns det olika hjälpmedel för detta. Som exempel kan nämnas overheadpparater och "powerpointteknik". Utredningen menar att allt material i en process bör presenteras på det mest åskådliggörande sättet och välkomnar en ökad användning av vad som kallas audiovisuella hjälpmedel. Någon särskild lagstiftning för själva tekniken

⁴⁷ I prop. 1986/87:89 s. 218 sägs att man i de flesta fall inte bör tillåta att hela anföranden av pläderingskaraktär ges in. Om däremot själva pläderingen ges in i skriftlig form i samband med att den läggs fram i muntlig form ser utredningen som framgått inte något hinder mot detta förfarande. Självklart får inte fler synpunkter än vad som sägs muntligen innefattas i den skriftliga versionen.

anser utredningen emellertid inte att det krävs. Gällande regler lägger inte några hinder i vägen för moderna presentationsformer. Däremot kan det i en del situationer säkert komma ifråga att kombinera användningen av audiovisuella hjälpmedel med reglerna om hänvisning.

Här bör också nämnas något om frågan om sekretess. Enligt 12 kap. 3 § första stycket sekretesslagen (1980:100) upphör sekretess för uppgift i mål eller ärende i domstols rättsskipande verksamhet att gälla i målet eller ärendet om uppgiften *förebringas* vid offentlig förhandling i samma mål eller ärende. En fråga är om en uppgift till vilken det hänvisas i enlighet med förslaget, skall anses förebringsad på sätt som avses i sekretesslagen. En uppgift skall enligt förarbetena till sekretesslagen anses förebringsad vid en förhandling, om den i något sammanhang har åberopats eller lämnats muntligen under förhandlingen och alltså ingår i processmaterialet. Har handlingen inte lästs upp eller åberopats är således uppgifterna inte att anse som förebringsade.⁴⁸ Utredningens förslag innebär att uppgifter kan läggas fram (göras till processmaterial) vid huvudförhandlingen utan att de läses upp. De uppgifter som det kan bli aktuellt att hänvisa till är heller inte alltid sådana att de omfattas av åberopandeskyldigheten enligt 17 kap. 3 § RB. Denna bestämmelse tar ju endast sikte på rättsfakta. Har part hänvisat till en handling får emellertid uppgiften, enligt utredningens uppfattning, anses förebringsad i enlighet med sekretesslagen. Det är därför väsentligt även ur sekretesssynpunkt att det klart framgår vilka uppgifter som lagts fram ur handlingar genom hänvisning. Någon ändring i bestämmelserna om sekretess föreslås således inte.

Det nu redovisade förfarandet med hänvisning till en skriftlig handling behöver, vilket utredningen vill betona, givetvis inte användas i alla mål. Många huvudförhandlingar mår säkert bäst av en muntlig genomgång på traditionellt sätt. En ökad smidighet när det gäller sättet att tillföra ett mål processmaterial får inte innebära att rätten och parterna får svårt att uppfatta vad som egentligen får läggas till grund för avgörandet. Parter måste veta vad de bemöter och rätten måste veta var gränserna går för vad den har att pröva. Det väsentliga är att alla är medvetna om att en handling skall anses gjord till processmaterial. I dag tillämpas reglerna med olika grader av strikthet. För många skulle en reform i enlighet med den skisserade inte erbjuda någon större förändring medan denna möjlighet av andra nog kan ses som mer omvälvande.

⁴⁸ Corell m.fl., Sekretesslagen s. 335 f.

Man skall inte underskatta hänvisningsmetodens fördelar från tids- och kostnadssynpunkt. Framförallt bör man se detta från parternas utgångspunkt. Att på ett ledigt sätt framföra ett skriftligt material – något som innantilläsningsförbudet innebär – kräver avsevärda förberedelser och tar på krafterna under huvudförhandlingen. Kan parterna och deras ombud i stället koncentrera sig på det som ofta är ett av huvudförhandlingens viktigaste moment, nämligen upptagandet av den muntliga bevisningen, får man en vitalare rättegång där bevisupptagningen kan inledas nästan genast.

Avslutningsvis skall än en gång understrykas att förslaget inte innebär någon återgång till det muntligt-protokollariska system som till stor del rådde innan nya RB trädde i kraft. Utmärkande för denna ordning var ju bl.a. att handläggningen kunde fortsätta under lång tid efter det att bevisupptagning skett vid en förhandling. Utredningen har i ett annat sammanhang förklarat sig vilja ha kvar RB:s huvudförhandlingsbegrepp. Om en huvudförhandling hålls skall domen grundas på vad som förekommit vid förhandlingen; om parter hänvisar till en handling har innehållet i handlingen förekommit vid huvudförhandlingen. Överläggningen till dom skall fortfarande hållas i så nära anslutning till huvudförhandlingen som möjligt. Inte heller föreslås någon uppluckring av reglerna när det gäller huvudförhandlingens koncentration.

5.3.2 Utnyttjande av sammanställningar av processuppgifter m.m.

Utredningens förslag: Regeln om upprättande av en skriftlig sammanfattning av parternas ståndpunkter i 42 kap. 16 § RB görs obligatorisk för det fall där upprättandet är till fördel för handläggningen. Det föreslås vidare att ordet "sammanfattning" byts ut mot "sammanställning". En sammanställning skall innehålla uppgifter om vardera partens yrkanden, partens inställning till motpartens yrkanden, de omständigheter som parten åberopar till grund för sin talan samt partens inställning till vad motparten åberopat. Sammanställningen skall såsom enligt gällande rätt normalt upprättas av rätten. Rätten föreslås dock få möjlighet att förelägga parterna att lämna underlag för sammanställningen. Terminologiska ändringar görs även i reglerna om vad som skall antecknas vid ett sammanträde, om vad

en förberedelse har i syfte att klarlägga, om vad parterna skall ange vid en huvudförhandling och om vad som skall anges i tvistemålsdomens recit.

Av 42 kap. 16 § RB framgår att rätten under förberedelsen i ett tvistemål bör göra en sammanfattning av parternas ståndpunkter, om det är till fördel för handläggningen av målet. Ordet "sammanfattning" är egentligen mindre lyckat. Man kan ju hävda att varken yrkanden eller åberopade grunder kan tillåtas att bli återgivna annat än i sin exakta lydelse och utredningen föreslår därför att man i paragrafen i stället talar om "sammanställning". Den sistnämnda termen används i det följande. Det som i fortsättningen sägs om sammanställningar har i viss utsträckning avseende även på sådant som brukar ingå i domstolens "tryck" inför en huvudförhandling eller i en av rätten upprättad processlägesöversikt (PLÖ).

I flera sammanhang har föreslagits att sammanställningar skall ges den betydelsen att parterna genom att tillåtas att hänvisa till sådana inte skall behöva hålla några sakframställningar. Som utredningen angett i det föregående avsnittet bör det inte vara någonting som hindrar att parterna hänvisar till en upprättad sammanställning. Men detta kommer inte alltid att vara tillräckligt för att ersätta parternas sakframställningar. Redan av praktiska skäl kan nämligen en sammanställning långtifrån alltid göras så omfattande att den innehåller allt det som parter i dag anser nödvändigt att omnämna i sina sakframställningar. En hänvisning till en sammanställning måste därför många gånger, för att en sakframställning skall bli heltäckande, kompletteras med hänvisningar till andra handlingar i domstolens akt och/eller en muntlig framställning. Annars får man som processmaterial helt enkelt inget kött på de ben som sammanställningen ger. Det som har sagts nu innebär inte på något sätt ett avståndstagande från tanken på att sammanställningar får bli processmaterial. Tvärtom bör enligt utredningen det normala i ett tvistemål vara att en sammanställning görs och att huvudförhandlingen i målet tar sitt avstamp i den genom att parterna hänvisar till den.

I dag tillämpas dock systemet med sammanställningar inte mer allmänt och till detta finns det nog flera anledningar. Den närmast till hands liggande anledningen är givetvis att domare ofta anser att arbetet inte motsvarar den nytta som sammanställningen medför. Fördelarna med sammanställningar är emellertid många. Om man utformar sammanställningen rätt tvingas parterna att precisera sina

ståndpunkter tydligare. Varje precisering kan medföra att tvisten framstår i klarare dager och detta kan vara betydelsefullt inte minst när det gäller att skapa förutsättningar för en förlikning. Klarheten kan vara av mycket stor betydelse också när det gäller genomförandet av en koncentrerad och i alla hänseenden effektiv huvudförhandling. Det finns vidare en koppling inte endast till sakframställningarna utan också till en PLÖ och till domen. Arbetet med en sammanställning blir givetvis inte onyttigt i den mån arbetet med en PLÖ eller domskrivningen blir i motsvarande mån enklare.

När man bedömer möjligheterna att effektivisera systemet med sammanställningar är det flera frågor som inställer sig. Vem skall utforma sammanställningen? När skall den upprättas? Vad skall den innehålla?

Vid tillkomsten av reglerna i 42 kap. 16 § RB om sammanfattningar ansåg man det som en självklarhet att dessa skulle upprättas av domaren. Det är ju också svårt att tänka sig någon annan ordning. Utredningen menar dock att rätten bör kunna förelägga parterna att lämna underlag för sammanställningen. Till viss del ligger detta redan i de befogenheter som rättens materiella processledningsskyldighet ger, men utredningen föreslår att det införs en uttrycklig och mer allmän bestämmelse om möjligheten att ge ett föreläggande. Möjligheten blir viktigare, ju mer omfattande en sammanställning är.

I fråga om tidpunkten för upprättande av en sammanställning sägs i lagtexten endast att den skall ha gjorts innan förberedelsen avslutas. Det talas också endast om en enda sammanfattning. Man kan emellertid mycket väl tänka sig att det i ett och samma mål upprättas successiva sammanställningar. Det ligger ju i sakens natur att ett måls konturer ofta växer fram under förberedelsen av målet. Successiva sammanställningar kan enligt utredningen åtminstone i en del måltyper tänkas ha betydande fördelar. Utredningen skall strax återkomma till detta.

Frågor om vad en sammanställning skall innehålla är i dag knapphändigt reglerade. Det sägs endast att den skall avse parternas ståndpunkter så som de uppfattas av rätten. Det finns ingen definition av vad som menas med en ståndpunkt. Enligt utredningen bör minimikraven på en sammanställning uttryckligen anges och utredningen vill här se en naturlig koppling till vad domens recit i tvistemål skall innehålla (17 kap. 7 § första stycket 4 RB). Men det kan också finnas skäl att överväga om inte minimikraven i en sammanställning bör kopplas till de

anteckningar som skall föras enligt 6 kap. 3 och 4 §§ RB, vad en förberedelse har i syfte att klarlägga (42 kap. 6 § RB) och till vad en part skall lägga fram under en huvudförhandling (43 kap. 7 § RB).

Enligt 17 kap. 7 § RB skall en dom i tvistemål bl.a. ange parternas yrkanden och invändningar samt de omständigheter som dessa grundas på (reciten). Vidare skall domskälen anges. Dessa uppgifter är centrala. Bortsett från själva bevisningen och domskälen (om man med domskälen menar de skäl som bestämt utgången i målet såväl i bevisfrågan som i rättsfrågan⁴⁹) kan man säga att både förberedelsen och huvudförhandlingen till viss del syftar till att fixera de uppgifter som skall framgå av domens recit. Vad yrkanden innebär råder det ingen tvekan om. Invändningar innefattar främst i vilken mån ett yrkande bestrids eller medges. Vad reciten i övrigt skall innehålla har diskuterats. Klart är i vart fall att åberopade rättsfakta (dvs. fakta av omedelbar betydelse för utgången i målet vilka kan hänföras direkt till käromålet men också utgöras av motfakta) såsom minimikrav skall anges i domens recit. Däremot är det inte lika klart om formuleringen i bestämmelsen innebär att förnekanden och rättsinvändningar behöver ingå i denna del av domen.

På olika ställen i RB finns regler om att varianter av innehållet i domsreciten skall anges, utredas eller antecknas. Enligt 42 kap. 2 § skall en stämningsansökan innehålla bl.a. ett bestämt yrkande, en utförlig redogörelse för de omständigheter som åberopas till grund för yrkandet. Kravet på en *utförlig* redogörelse innebär i detta fall alltså något mer än att endast rättsfakta skall anges. I svaromålet skall, enligt 42 kap. 7 § RB, anges i vad mån karendens yrkande medges eller bestrids och om karendens yrkande bestrids, grunden för detta med yttrande rörande de omständigheter som karenden grundar sin talan på, och med angivande av de omständigheter som svaranden vill anföra. Förberedelsen har, enligt 42 kap. 6 § andra stycket 1 RB, till syfte att klarlägga parternas yrkanden och invändningar samt de omständigheter som parterna åberopat till grund för sin talan. Dessa omständigheter utgörs av rättsfakta. Förberedelsen har emellertid enligt samma paragraf också till syfte att klarlägga i vilken mån parterna är oense om åberopade sakförhållanden, vilket avser även andra uppgifter än rättsfakta. Vid ett sammanträde som hålls under förberedelsen av ett mål och som inte enbart avser bevisupptagning skall, enligt 6 kap. 3 och 4 §§ RB, bl.a. parternas yrkanden och invändningar samt medgivanden eller

⁴⁹ Fitger 17:24.

bestridanden av motpartens yrkanden antecknas. Vidare skall i korthet de omständigheter som parterna åberopar samt motpartens yttrande över dessa omständigheter antecknas. Med "omständigheter som parterna åberopar" avses både rättsfakta och bevisfakta.⁵⁰ Enligt 42 kap. 16 § RB bör, som framgått, rätten i vissa fall göra en skriftlig sammanställning av parternas ståndpunkter, så som de uppfattas av rätten. En sådan är tänkt att främst innehålla yrkanden och åberopade grunder (rättsfakta).⁵¹

Vid huvudförhandlingen skall de uppgifter som enligt de ovan nämnda bestämmelserna framkommit presenteras på nytt för rätten. Enligt 43 kap. 7 § RB skall kåranden framställa sitt yrkande och svaranden ange om han medger eller bestrider det. Parterna skall sedan i tur och ordning utveckla sin talan och yttra sig över vad motparten framfört. En sakframställning skall ge en fullständig bild av en parts talan. Med hänsyn till omedelbarhetsprincipen och bestämmelsen om att rätten inte får grunda sin dom i ett dispositivt tvistemål på omständigheter som parten inte åberopat (17 kap. 3 § RB) är det viktigt att parterna noga anger vilka omständigheter som åberopas. Det bör framhållas att kravet på åberopande i detta sammanhang emellertid endast omfattar rättsfakta. Sakframställningens syfte i övrigt är främst att ge rätten en möjlighet att tillgodogöra sig bevisningen.⁵² Parterna skall alltså i detta hänseende såsom ett minimikrav lägga fram sina rättsfakta vid huvudförhandlingen.

Härefter skall domen skrivas med, vad beträffar reciten, det innehåll som har redovisats ovan.

Det bereder i en del fall problem att olika formuleringar används i olika sammanhang för att beskriva vad som till stora delar är samma förhållande. För att bringa klarhet och skapa en välgörande

⁵⁰ Prop. 1999/2000:26 s. 79. I Ds-promemorian Domstolsförandet – Förslag till förbättringar (1997:7) som propositionen till stor del bygger på framförs en annan uppfattning. Den särskilde utredaren föreslog att bestämmelsen skulle inskränkas till att endast omfatta "parternas åberopanden av omständigheter som är av omedelbar betydelse för utgången i målet [rättsfakta] samt motpartens inställning till dessa åberopanden". Utredaren menade att det borde vara obligatoriskt för rätten att anteckna åberopade rättsfakta medan antecknandet av bevisfakta borde kunna undvaras i många fall. Utredaren föreslog emellertid också att det som i övrigt behövdes till ledning för en huvudförhandling skulle antecknas, t.ex. bevisfakta, s. 169.

⁵¹ Prop. 1986/87:89 s. 206. Skiljedomsutredningen föreslog, som nämnts, en precisering av bestämmelsen. Enligt den utredningen skulle sammanfattningen innehålla parternas yrkanden och invändningar samt de omständigheter som dessa grundades på, SOU 1995:65 s. 25 och 167 f. Detta motsvarade bättre kraven på en domrecit enligt 17 kap. 7 § första stycket 4 RB. Skillnaden utgörs väl i sak av att "invändningar" ingår i Skiljedomsutredningens förslag.

⁵² Se Fitger 43:16.

kongruens föreslår utredningen mer enhetliga formuleringar i RB för betecknande av parternas ståndpunkter. Förslaget påverkar 6 kap. 3 och 4 §§, 17 kap. 7 §, 42 kap. 6 och 16 §§, 43 kap. 7 § samt 47 kap. 20 § RB, Terminologin föreslås omfatta vardera partens yrkanden, partens inställning till motpartens yrkanden, de omständigheter som parten åberopar till grund för sin talan samt partens inställning till vad motparten åberopat. Det rör sig givetvis om minimikrav.

Att ange vad parterna har för yrkanden bör inte bereda några problem.

Inställningen till motpartens yrkanden kan vara i vilken mån dessa bestrids eller medges eller utgörs av en invändning om rättegångshinder. Det kan också, enligt den modell som utredningen här föreslår, bestå i ett kvittningsyrkande som syftar till att rätten formellt skall förklara t.ex. att en fordran på kändanden som svaranden har skall gå i avräkning mot kändandens fordran på svaranden.

Omständigheter som parterna åberopar till grund för sin talan utgörs av s.k. rättsfakta (omständigheter som är av omedelbar betydelse för utgången i målet). För kändandens del utgörs rättsfakta av de omständigheter som tillsammans bildar grunden för hans eller hennes yrkande. Ett exempel är ett påstående från kändanden att svaranden lånat 1 000 kr av kändanden som skulle ha betalats tillbaka en viss dag men att svaranden underlåtit att göra detta. För svarandens del utgörs rättsfakta av de omständigheter som bildar motfakta, t.ex. att skulden har preskriberats. Ett annat exempel på ett motfaktum är att svaranden åberopar att kvittning redan har skett.

Parternas *inställning till vad motparten åberopat* innebär närmare bestämt inställningen till de rättsfakta som åberopats. För svarandens del kan det resultera i att han eller hon antingen erkänner eller förnekar, helt eller delvis, de rättsfakta som kändanden åberopat. Svaranden kan också invända att enligt gällande rätt de av kändanden åberopade rättsfakta inte kan läggas till grund för ett bifall till käromålet (rättsinvändning). Svaranden kan även göra ett motfaktum gällande, t.ex. att fordringen preskriberats. Som nyss framgått utgörs alltså de omständigheter som bildar ett motfaktum av rättsfakta. Detta motfaktum (i exemplet att fordringen preskriberats) skall kändanden sedan redovisa sin inställning till då ju motfaktumet utgör något som motparten åberopat. Kändanden kan

alltså erkänna eller förneka de rättsfakta som svaranden åberopat, göra en rättsinvändning eller i sin tur göra gällande ett motfaktum.

Det som nu har sagts avser handläggningen av tvistemål. Det finns knappast anledning att införa motsvarande regler för handläggningen av brottmål i vilka allmänt åtal förs med hänsyn till den annorlunda strukturen i sådana mål. Handläggningen av enskilda åtal (47 kap. RB) företer visserligen likheter med handläggningen av tvistemål vad beträffar förberedelseskedet. Utredningen anser emellertid, bl.a. på grund av den ringa förekomsten av sådana mål, att det inte finns tillräckliga skäl att bryta upp de gällande bestämmelserna i aktuellt hänseende för sådana mål. Ett undantag bör dock göras för den regel som behandlar en sammanställning (47 kap. 20 § RB). Den bestämmelsen kan lämpligen utformas i enlighet med motsvarande bestämmelse för tvistemålen del. Några tillräckliga skäl för att göra en koppling mellan domens recit m.m. på motsvarande sätt som för tvistemålen anser utredningen inte att det behövs.

Det torde inte krävas något större merarbete att upprätta en sammanställning om den motsvarar endast de angivna minimikraven. Utredningen vill mot den bakgrunden ta upp frågan om regeln i 42 kap. 16 § (och 47 kap. 20 §) RB skall vara obligatorisk eller endast fakultativ. Den nuvarande regeln innebär, som förut sagts, att rätten *bör* upprätta en sammanställning, om det är till fördel för handläggningen av målet. Man kan fråga sig vad det finns för skäl att underlåta upprättandet i fall där en sammanställning är till fördel för handläggningen. Rättegångsutredningen, på vars initiativ systemet med sammanställningar kom till, menade att regeln skulle vara obligatorisk. I motiven nämnde dock departementschefen till stöd för den fakultativa konstruktionen som exempel att det vid förberedelsens avslutande står klart att det finns goda förutsättningar för uppgörelse före en kommande huvudförhandling. Han förklarade att det i sådant fall kan framstå som resursslöseri att lägga ner tid och arbete på en sammanfattning som sannolikt inte kommer till användning.⁵³ Skiljedomsutredningen ansåg dock att det knappast i något fall kan hävdas att en sammanfattning inte skulle vara till fördel för handläggningen.⁵⁴ Utredningen delar i stort sett Skiljedomsutredningens bedömning på denna punkt. De minimikrav som utredningen angett är inte mer omfattande än att man bör kräva att rätten skall vara skyldig

⁵³ Se prop. 1986/87:89 s. 206 f.

⁵⁴ SOU 1995:65 s. 167.

att upprätta en sammanställning enligt dem, om det är till fördel för handläggningen av målet.

Utredningen kan se åtskilliga fördelar i att rätten ibland går betydligt längre än som följer av minimikraven i fråga om innehållet i en sammanställning och sålunda låter denna omfatta även bevisfakta och hjälpfakta till dem. Genom en sådan utvidgad sammanställning kan klarheten om vad processen gäller växa ytterligare och det blir lättare att tänka sig att parterna helt och hållet kan avstå från sakframställningar. En utvidgad sammanställning innebär också att mer av domen blir skrivet i förväg. Utredningen vill därför till övervägande ta upp frågan om man ibland inte kan gå längre än av vad som följer av minimiregeln. En fråga som kan ställas är om man inte kan effektivisera både förberedelsen och huvudförhandlingen med hjälp av den avsevärt modernare teknik som domstolarna men också ombud och många parter numera har tillgång till.

Som framgått arbetar man i dag inom domstolar med såväl sammanställningar (sammanfattningar) enligt 42 kap. 16 § RB som tryck och PLÖ. Skillnaden mellan dessa framgår väl inte alltid, i vart fall inte i praktiken. En del domare gör redan i dag på så vis att de låter arbetet med en sammanställning inledas redan vid ett sammanträde under förberedelsen eller kanske till och med redan när stämningsansökan kommer in. Ett sådant sätt att arbeta underlättas väsentligt av bruket av ordbehandlingsprogram i datorerna. Utredningen ser mycket positivt på ett sådant förfarandesätt. En variant skulle kunna se ut så här. Redan när de grundläggande handlingarna ges in till domstolen förs innehållet eller delar av det över i ett särskilt dokument. Detta utgör domens embryo. Arbetet kan ske på olika sätt. Ett sätt är förstås att skriva av handlingen eller delar av den i en ordbehandlingsfil. Det finns också möjligheter att "scanna" in handlingar till ordbehandlingsfilen. De tekniska förutsättningarna för detta kan förutses komma att förbättras med tiden. Parter kan också sända med en diskett eller motsvarande eller helt enkelt sända in handlingen till domstolen med e-post. Relevanta delar av innehållet kan sedan föras över till sammanställningen.

När sedan ett sammanträde under förberedelsen hålls kan man utgå från dokumentet. Vad som sägs under sammanträdet förs vid behov in i dokumentet som sedan sänds ut till parterna. De får möjlighet att göra korrigeringar. Det är ofta lättare för parterna att ur en strukturerad sammanställning utläsa sin processuella position

än ur ett vanligt protokoll (eller motsvarande). Detta är en omständighet som också kan bidra till ökad förlikningsbenägenhet. Följer ytterligare skriftväxling förs relevanta uppgifter in i dokumentet.

När det drar ihop sig till huvudförhandling behöver inte notarien eller någon annan upprätta omfattande och ofta mycket tidsödande tryck eller PLÖ. Allt finns redan i sammanställningen. Denna kan åter sändas ut till parterna med möjlighet till en sista korrigerings. Vid huvudförhandlingen kan parterna till stor del hänföra sig till sammanställningen. Enligt utredningens förslag i föregående avsnitt kan parterna hänvisa till sammanställningen (och till annat material som inte ingår i denna) utan att denna läses upp. Som framgått får det ju praktiskt taget inte förekomma några nya uppgifter vid huvudförhandlingen.

Sammanställningen kan sedan – när det gäller reciten – ligga till grund för domen. Naturligtvis avses inte de s.k. egentliga domskälen som ju utgör överväganden som gjorts efter huvudförhandlingen.

Om sedan domen överklagas kan parterna i vanlig ordning peka på vilka ändringar i domen/sammanställningen som önskas och i vilken mån man frångår sin tidigare inställning. Det torde med detta system vara mycket svårt för en part att i hovrätten påstå att tingsrätten har missuppfattat en åberopad omständighet.

Det nu anförda är endast en mycket renodlad modell och denna är givetvis inte lämplig att följa i alla sorters tvistemål, varken i sin helhet eller ens i utvalda delar. Utredningen har främst de medelstora och de stora målen i åtanke. Men att ett mål är stort behöver i och för sig inte nödvändigtvis betyda att det också är juridiskt komplicerat. Däremot är det kanske ofta onödigt att tillämpa modellen i mindre omfattande mål och mål där mycket talar för att parterna kommer att träffa en förlikning. Å andra sidan kan ofta en tydlig sammanställning verka starkt bidragande till att parterna förlikas.

6 Bevisupptagning

6.1 Allmänt om bevisupptagning

RB skiljer mellan olika sorters bevismedel. En skiljelinje kan sägas gå mellan muntliga bevis och andra. De muntliga är vittne, part, målsägande som inte för talan (målsägande som för talan räknas som part liksom en tilltalad i brottmål) och sakkunniga (som hörs vid sidan av det vanligen skriftliga utlåtandet). Andra bevis kan vara skriftliga bevis, skriftliga sakkunnigutlåtanden och syn.

Enligt RB:s terminologi kan ett bevis *läggas fram* antingen genom att det *tas upp* av rätten eller annars *läggs fram* på lämpligt sätt.

När bevis *tas upp* inför rätten berättar t.ex. ett vittne vad han kommer ihåg från den aktuella händelsen. Motsatsen till detta är att vittnets berättelse läggs fram inför rätten genom t.ex. en skriftlig nedteckning av ett tidigare förhör inför rätten eller en tidigare gjord ljud- eller videoinspelning. Är det fråga om ett bevis i skriftlig form tas det upp av rätten genom att någon läser upp innehållet. Rätten kan också under vissa förutsättningar förordna om att ett skriftligt bevis skall anses upptaget utan att det läses upp (43 kap. 8 § andra stycket RB). Lite tillspetsat kan det sägas att ett muntligt bevis kan läggas fram i skriftlig form medan ett skriftligt bevis enligt huvudregeln skall läggas fram i muntlig form.

Att vittnesförhöret tas upp inför rätten behöver i och för sig inte innebära att vittnet är personligen närvarande i rättssalen. Vittnet kan också höras per telefon. Vidare kan ett vittnesförhör tas upp genom videokonferens enligt lagen (1999:613) om försöksverksamhet med videokonferens i rättegång, under förutsättning att domstolen ingår i försöksverksamheten.

RB:s princip om det bästa bevismaterialet betyder att om en och samma kunskapskälla utan svårighet kan utnyttjas på olika sätt, så skall det bevismedel användas som medför den säkraste bevisningen. Detta innebär att om det föreligger en beviskedja skall man

om möjligt använda det bevismedel som medför att kedjan blir så kort som möjligt.¹ Om t.ex. ett vittne har sett något skall han eller hon berätta detta direkt inför rätten i stället för att skriva ned det på ett papper som sedan läses upp inför rätten. Ett annat exempel är om vittne 1 sett något och berättat det för vittne 2, skall vittne 1 höras om detta och inte vittne 2. Om olika sätt att lägga fram bevisningen står till buds är det rätten som har att besluta vilket som skall användas. Trots en annan ledstjärna – principen om parts rätt till fri bevisföring – följer således inte av denna en ovillkorlig rätt för parten att välja på vilket sätt han skall lägga fram bevisningen.

Huvudregeln om bevisupptagning kommer till uttryck i 35 kap. 8 § RB. Där sägs att om huvudförhandling hålls, skall bevisningen tas upp vid denna om inte bevisningen får tas upp utom huvudförhandling enligt de särskilda reglerna för detta

Om huvudförhandling inte hålls eller om av något annat skäl beviset skall tas upp utom huvudförhandling får detta, enligt 35 kap. 8 § andra meningen RB, ske antingen vid den domstol där målet handläggs eller vid annan domstol. Med de fall där huvudförhandling inte hålls avses dels bevisupptagning för rättegångsfrågor som avgörs under förberedelsen dels när någon huvudförhandling inte skall hållas i målet överhuvudtaget.² I det förra fallet – bevisupptagning för prövning av rättegångsfrågor – kan bevisen tas upp vid ett sammanträde under förberedelsen. Bevisning som åberopas i samband med prövning av användande av straffprocessuella tvångsmedel bör tas upp vid det sammanträde som i regel skall äga rum innan ett beslut om tvångsmedel meddelas av rätten.³

Reglerna om bevisupptagning utom huvudförhandling är emellertid enligt ordalydelsen inte direkt tillämpliga i sådana situationer då muntlig bevisning åberopats för avgörande av en rättegångsfråga om inte denna fråga skall prövas vid en formell huvudförhandling. De är inte heller tillämpliga när fråga är om straffprocessuella tvångsmedel vilka direkt eller genom hänvisning regleras i 24 kap. 14 § RB.⁴

¹ Ekelöf, Fjärde häftet s. 54.

² Gärde m.fl. s.485 f.

³ Fitger 35:67.

⁴ Av dessa regler följer bl.a. att det krävs särskilda skäl för att lägga fram annan utredning om brottet, t.ex. muntlig bevisning, än det som handlingarna från förundersökningen innehåller samt vad parterna i övrigt anför. Jfr Fitger 24:48-48 a med hänvisning till Processlagberedningen.

När det gäller situationer då huvudförhandling inte skall hållas i målet överhuvudtaget är det inte närmare reglerat under vilka former som rätten skall tillägna sig bevisningen. Principen om det bästa bevismaterialet gäller emellertid även i dessa situationer. Detta innebär att rätten skall använda sig av det sätt för bevisupptagning som ger det säkraste sättet för bevisvärderingen, under förutsättning att detta är praktiskt möjligt att använda.⁵ Har ett muntligt bevis återopats – t.ex. ett vittne – skall alltså vittnet höras direkt inför rätten. Detta är med dagens regler möjligt endast om det är tillåtet enligt reglerna för bevisupptagning utom huvudförhandling.⁶ Dessa regler, som finns i 36 kap. 19 § RB, tar som framgått emellertid enligt sin ordalydelse endast sikte på bevisupptagning utom huvudförhandling i sådana situationer då huvudförhandling faktisk senare skall hållas i målet.

6.2 Bevisupptagning utom huvudförhandling

Bevisupptagning utom huvudförhandling är ett särskilt begrepp enligt RB. Begreppet bygger på att bevisupptagning enligt huvudregeln skall ske vid huvudförhandling. För bevisupptagning utom huvudförhandling gäller särskilda regler.

6.2.1 Bevisupptagning för prövning av saken

De situationer som nu skall behandlas avser bevisupptagning utom huvudförhandling när ett mål skall prövas i sak. Avgörandet kan ske efter huvudförhandling men också utan sådan. För båda fallen gäller samma regler för när bevisupptagning utom huvudförhandling är tillåten. Dessa regler återfinns i anslutning till avsnitten i RB om de olika bevismedlen. Den viktigaste paragrafen när det gäller muntlig bevisning är 36 kap. 19 § RB. Denna avser vittnen men genom hänvisningar gäller paragrafen även för parter och målsäganden som inte för talan samt för sakkunniga.

Det är rätten som beslutar om ett bevis skall tas upp utom huvudförhandling. I regel är väl det så att en part eller den som skall höras väcker frågan, men rätten kan också ta upp den självmant.⁷ Gärde m.fl. uttalar att förhör med någon bör hållas i så god

⁵ SOU 1982:26 s. 439.

⁶ Prop. 1986/87:89 s. 210.

⁷ SOU 1938:44 s.402.

tid före huvudförhandlingen att protokollet från förhöret kan föreligga vid huvudförhandlingen.⁸ För tvistemålsens del framgår det av 42 kap. 19 § RB att om bevis skall tas upp utom huvudförhandling skall rätten förordna om detta under förberedelsen. För brottmålsens del gäller att – om det blir aktuellt med bevisupptagning utom huvudförhandling sedan åtal väckts – rätten skall, enligt 45 kap. 12 § RB, förordna om detta utan dröjsmål.

När bevisupptagning blir aktuell sätter domstolen ut ett särskilt sammanträde. Parter och i brottmål även försvare skall kallas. Behöver en anhållen eller häktad person vara närvarande förordnar domstolen om hans eller hennes inställelse; se t.ex. 43 § lagen (1974:203) om kriminalvård i anstalt. Uteblir en part får beviset ändå tas upp. Själva bevisupptagningen går till på samma sätt som bevisupptagning vid huvudförhandling. Några yrkanden eller pläderingar förekommer inte vid sammanträde för bevisupptagning. Tvärtom anges i 36 kap. 19 § andra stycket RB att, annan handläggning får äga rum i anslutning till bevisupptagningen endast om det är av synnerlig vikt för utredningen. Detta innebär att bevisupptagning utom huvudförhandling i formellt hänseende måste hållas åtskild från ett sammanträde för muntlig förberedelse.

Ibland händer det att en huvudförhandling måste ställas in sedan den ropats på. Om så sker får rätten ändå, enligt 43 kap. 3 § och 46 kap. 3 § RB, ta upp bevisning om det är tillåtet enligt reglerna om förhör utom huvudförhandling och den som skall höras finns tillgänglig. Man får i dessa situationer kontrollera de särskilda förutsättningarna som finns angivna under varje bevismedel och kontrollera om dessa är uppfyllda. Är det fråga om ett vittne får bevisupptagning således ske när huvudförhandlingen ställs in, om det inte är möjligt för vittnet att inställa sig vid den kommande huvudförhandlingen eller om en inställelse vid den huvudförhandlingen skulle medföra kostnader eller olägenheter som inte står i rimligt förhållande till betydelsen av att förhöret hålls vid huvudförhandlingen (36 kap. 19 § RB).

Här redovisas nu, kategori för kategori, de olika förutsättningarna för bevisupptagning utom huvudförhandling.

⁸ Gärde m.fl. s. 513

Vittnen

Enligt 36 kap. 19 § RB får förhör med vittne hållas utom huvudförhandling antingen om det inte är möjligt för vittnet att infinna sig vid huvudförhandlingen eller om en inställelse vid huvudförhandlingen skulle medföra kostnader eller olägenheter som inte står i rimligt förhållande till betydelsen av att förhöret hålls vid huvudförhandlingen

I det första fallet avses framförallt den situationen att den som skall höras som vittne är varaktigt så svårt sjuk att han eller hon inte kan infinna sig till huvudförhandlingen. Enligt det andra fallet skall rätten, enligt motivuttalande av departementschefen, göra en avvägning av å ena sidan kostnaderna – för part eller staten – och olägenheterna av ett förhör direkt vid huvudförhandling och å andra sidan vikten av att ett sådant förhör kommer till stånd. Departementschefen framhöll i propositionen att rätten alltid bör överväga möjligheterna att som ett alternativ till förhör utom huvudförhandling höra vittnet per telefon vid själva huvudförhandlingen.⁹

Parter och målsägande som inte för talan

Enligt 37 kap. 3 § RB skall reglerna för vittnesförhör utom huvudförhandling tillämpas även när det gäller förhör med parter och målsägande som inte för talan. Som part enligt kapitlet avses även en tilltalad i brottmål. På grund av hänvisningen i 36 kap. 1 § fjärde stycket RB till 37 kap. 1 § RB har det ansetts att även medtilltalade och med dem jämställda kan höras utom huvudförhandling.¹⁰

Skriftliga bevis

Bevisupptagning genom skriftlig handling får, enligt 38 kap. 6 § RB, äga rum utom huvudförhandling antingen om handlingen inte kan förete sig vid huvudförhandlingen eller, om företeende vid huvudförhandlingen skulle medföra kostnader eller olägenheter som inte står i rimligt förhållande till betydelsen av att bevisupptagningen sker vid huvudförhandlingen.

⁹Prop. 1986/87:89 s. 179 f.f.

¹⁰Fitger 37:11.

Syn

Syn får, enligt 39 kap. 2 § RB hållas utom huvudförhandling antingen om syn inte kan hållas vid huvudförhandlingen eller, om syn vid huvudförhandlingen skulle medföra kostnader eller olägenheter som inte står i rimligt förhållande till betydelsen av att den hålls vid huvudförhandlingen. Denna bestämmelse avser såväl syn på stället av någonting och syn i rättens lokaler. I 39 kap. 5 § RB anges att det som står i bl.a. 38 kap. 6 § RB skall ha motsvarande tillämpning beträffande föremål eller skriftlig handling, som skall tillhandahållas för syn. Denna hänvisning anses inte ha någon självständig betydelse i förhållande till 39 kap. 2 § RB.¹¹

Sakkunniga

Enligt 40 kap. 11 § RB skall reglerna för vittnesförhör utom huvudförhandling tillämpas även på domstolssakkunniga. Som ett specialfall kan även nämnas att rätten, enligt 40 kap. 5 § RB, kan förordna om att part eller annan skall höras eller att annan utredning skall läggas fram, för att den sakkunnige skall ha tillräckligt material att grunda sin utsaga på. Sådana förhör skall hållas enligt reglerna om bevisupptagning utom huvudförhandling.

6.2.2 Bevisupptagning för prövning av andra frågor

Bevisupptagning kan också förekomma i samband med att en rättegångsfråga skall prövas. Som exempel på sådana kan nämnas frågor om rättegångshinder, jäv, straffprocessuella tvångsmedel och interimistiska beslut i t.ex. ett vårdnadsmål.¹²

Som framgått är inte 36 kap. 19 § RB¹³ formellt tillämplig då fråga är om bevisupptagning för prövning av en rättegångsfråga om inte denna skall prövas vid en formell huvudförhandling. Utöver 35 kap. 8 § RB saknas särskilda regler härom förutom vad gäller frågor om straffprocessuella tvångsmedel.

¹¹ Fitger 39:9.

¹² Se för fler exempel SOU 1982:26, jfr. Gärde m.fl. s. 165 och s. 486. Kvarstad eller annan åtgärd enligt 15 kap. RB har ansetts vara rättegångsfrågor, se prop. 1980/81:84 s. 232.

¹³ De övriga bestämmelserna om bevisupptagning utom huvudförhandling är likalydande, se t.ex. 38 kap. 6 § RB vad beträffar skriftliga bevis. För att inte belasta texten i onödan används emellertid 36 kap. 19 § RB i exemplen. Denna paragraf kan också sägas ha störst betydelse eftersom det är den som avser muntlig bevisning.

Det förutsattes vid RB:s tillkomst att frågor om rättegångshinder och andra processuella frågor kunde prövas utan huvudförhandling.¹⁴ Av 42 kap. 20 § första stycket RB framgår att rättegångsfrågor också kan prövas vid huvudförhandling. Enligt motiven till RB borde den utvägen anlitas när för frågans avgörande krävs mer omfattande bevisning genom vittnen eller sakkunniga eller när mer djuplodande frågor, såsom res judicata, skall prövas.¹⁵

Tas beviset inte upp vid huvudförhandling kan det tas upp vid sammanträde för muntlig förberedelse eller vid annat sammanträde som inte direkt syftar till att utreda sådana frågor som hör till målets beredande. Enligt Processlagberedningen skall beviset i sådana fall tas upp på det lämpligaste sättet.¹⁶

Vid sammanträde för prövning av straffprocessuella tvångsmedel finns, som nämnts, vissa regler härom i direkt anknytning till de allmänna bestämmelserna om tvångsmedel, t.ex. 24 kap. 14 § RB. Vid prövning av sådana frågor krävs särskilda skäl för att lägga fram muntlig bevisning.

6.2.3 Särskilda fall av bevisupptagning

I de nedan angivna situationerna hänvisas till regleringen om bevisupptagning utom huvudförhandling. Villkoren för sådan bevisupptagning styrs emellertid inte av reglerna om bevisning utom huvudförhandling t.ex. bestämmelserna i 36 kap. 19 § RB. Under vilka förhållande bevisupptagning får ske regleras i stället i de nedan angivna bestämmelserna.

Förhör för att få fram underlag för åtalsfrågans bedömning

I brottmål kan bevis under vissa förhållanden tas upp redan under förundersökningen. Vägrar någon under förhör att berätta om en omständighet som är av vikt för förundersökningen och är han, om åtal väcks, skyldig att vittna, eller är det annars av synnerlig vikt för förundersökningen att någon som är skyldig att vittna i målet hörs redan under förundersökningen, får på förundersökningsledarens

¹⁴ Enligt 42 kap. 13 § RB i sin ursprungliga lydelse kunde rätten sätta ut ett särskilt sammanträde för prövning av en rättegångsfråga. I den äldre kommentaren anfördes att parterna vid prövningen av sådana frågor kunde närmare utveckla sin talan och förebringa bevisning, se Gärde m.fl. s. 596.

¹⁵ Gärde m.fl. s. 598 f.

¹⁶ SOU 1938:44 s. 384.

begäran vittnesförhör med honom hållas inför rätten enligt reglerna för vittnesförhör utom huvudförhandling (23 kap. 13 § RB). Syftet här är inte att säkra bevisning inför en huvudförhandling utan att få fram underlag för åtalsfrågans bedömning. Om själva förhöret gäller i tillämpliga delar vad som är föreskrivet om bevisupptagning utom huvudförhandling.

Förhör i syfte att hindra att beviset går förlorat före huvudförhandlingen

Finns det fara för att ett bevis som skall åberopas under huvudförhandlingen i ett brottmål dessförinnan går förlorat eller då endast med svårighet kan föras får, enligt 23 kap. 15 § RB, på yrkande av undersökningsledaren eller den misstänkte rätten genast ta upp beviset. Även i detta fall gäller i tillämpliga delar vad som är föreskrivet om bevis som tas upp utom huvudförhandling. Till skillnad mot regeln i 23 kap. 13 § RB är syftet här att ta upp bevisning som sedan kan användas vid en huvudförhandling.

Bevisning till framtida säkerhet

Även om inte någon rättegång eller ens förundersökning pågår får bevisning tas upp till framtida säkerhet. Detta gäller dock endast tvistemål. Finns det fara för att ett bevis rörande omständighet som är av betydelse för någons rätt, i framtiden kan gå förlorat eller endast med svårighet kunna föras, och pågår inte någon rättegång, får, enligt 41 kap. 1 § RB, bevis genom vittne, sakkunnig eller syn eller skriftligt bevis tas upp inför tingsrätt till framtida säkerhet. Om så sker skall reglerna om bevisupptagning utom huvudförhandling i huvudsak tillämpas.

Bevisupptagning åt utländsk domstol

Enligt lagen (1946:816) om bevisupptagning åt utländsk domstol kan sådan domstol i visst mål eller ärende göra framställning hos svensk domstol genom Justitiedepartementet om att det skall vidtas någon åtgärd som hör till rättegången, såsom upptagande av ed, anställande av förhör med part eller upptagande av bevis genom vittne m.m. Om detta sker skall den begärda åtgärden vidtas i

enlighet med lagen. I fråga om ärendets behandling vid rätten, skall, om inte annat föranses av den nämnda lagen, bestämmelserna om svensk rättegång tillämpas. Ärendet skall anses som bevisupptagning utom huvudförhandling. När ärendet avgjorts skall rätten sända över protokoll till den utländska domstolen.

Bevisupptagning åt vissa internationella organ

Enligt lagen (1946:818) om bevisupptagning åt vissa internationella organ skall en framställning från domstol eller skiljedomstol, som skall avgöra tvist mellan stater, eller annat internationellt organ, som tillsatts för behandling av sådan tvist, om att vidta någon åtgärd för tvistens behandling, såsom t.ex. upptagande av bevis genom vittne prövas av regeringen. Om regeringen bifaller framställningen skall åtgärden vidtas enligt lagen. I fråga om ärendets behandling vid rätten, skall bestämmelserna om svensk rättegång tillämpas. Ärendet skall anses som bevisupptagning utom huvudförhandling. När ärendet avgjorts skall rätten sända över protokoll till den som sökt åtgärden.

6.2.4 Hur skall bevis som tagits upp utom huvudförhandling läggas fram för rätten?

Huvudregeln om hur man skall hantera bevis som tagits upp utom huvudförhandling finns i 35 kap. 13 § RB. Där anges att vid huvudförhandling i tingsrätt de bevis som tagits upp utom huvudförhandling skall tas upp på nytt, om rätten finner detta vara av betydelse i målet och det inte föreligger hinder mot att ta upp beviset. Med att t.ex. ett vittnesförhör tas upp på nytt menas helt enkelt att ett nytt förhör hålls med vittnet inför rätten.

Om ett bevis inte tas upp på nytt, skall det enligt 35 kap. 13 § tredje stycket RB läggas fram på annat lämpligt sätt.¹⁷ I samband med 1987 års reformer av RB uttalade departementschefen att det inte sällan, i stället för att läsa upp ett protokoll, kan vara lämpligt

¹⁷ I paragrafen angavs tidigare att om beviset inte togs upp på nytt skulle det förebringas genom protokoll eller på annat lämpligt sätt. Kravet på protokoll togs bort genom en lagändring som trädde i kraft den 1 juli 2000 (SFS 2000:172). I samband härmed ändrades även lagtexten i 35 kap. 13 § tredje stycket RB på så vis att det numera anges endast att bevisningen skall läggas fram på lämpligt sätt, se även prop. 1999/2000:26 s. 137.

att spela upp en banduppspelning av ett förhör. Vidare sades att det ibland kan räcka med en mer summarisk återgivning av bevisupptagningen, t.ex. beroende på att bevisningen förlorat i betydelse.¹⁸

Genom hänvisningar i 23 kap. 13 och 15 §§, 41 kap. 3 §, 43 kap. 3 § fjärde stycket och 46 kap. 3 § fjärde stycket RB gäller bestämmelserna i 35 kap. 13 § RB även när bevis tagits upp under förundersökning i brottmål i syfte att få fram underlag för åtalsfrågans bedömning, i syfte att beviset skall användas som processmaterial, när rätten tagit upp bevisning för framtida säkerhet och när rätten tagit upp bevisning i samband med att en huvudförhandling har ställts in. Om däremot huvudförhandlingen påbörjats varpå någon hörts i bevissyfte och sedan förhandlingen ställs in, gäller inte 35 kap. 13 § RB men – vid ny huvudförhandling – likalydande bestämmelser i 43 kap. 13 § och 46 kap. 13 § RB vid bedömningen av frågan om förhöret skall tas om.

Regeln i 35 kap. 13 § RB avser endast situationer då huvudförhandling skall hållas. Det finns inte några särskilda regler för hur rätten skall tillgodogöra sig bevisning som tagits upp utom huvudförhandling om huvudförhandling sedan inte behövs. Eftersom förhör regelmässigt dokumenteras genom ljudinspelning torde det tekniskt gå till så att domaren spelar upp bandet på sin kammare, eller om fler domare deltar, i samband med en föredragning.¹⁹

När det gäller bevisupptagning för rättegångsfrågor m.m. avgörs i regel den fråga som beviset avser i nära samband med själva bevisupptagningen. Några särskilda regler om hur beviset skall läggas fram i sådana situationer finns inte och torde heller inte behövas då den domare som närvarar vid bevisupptagningen och den som prövar den uppkomna frågan regelmässigt är identiska.

6.2.5 Beviset tas upp vid huvudförhandling och därefter hålls ny huvudförhandling

Det finns situationer då bevisupptagning kan komma att ske vid en huvudförhandling eller i samband med en sådan trots att målet inte avgörs vid den huvudförhandlingen. Eftersom reglerna för när ett

¹⁸ Prop. 1986/87:89 s. 171.

¹⁹ Förfarandesättet är som sagt ovanligt i tingsrätt. I hovrätt är det däremot inte alldeles ovanligt att det i mål som avgörs utan huvudförhandling förekommer muntlig bevisning. Rätten tillgodogör sig då denna genom avlyssning av tingsrättens ljudinspelning.

bevis som tagits upp vid en sådan första huvudförhandling måste tas upp på nytt vid en eventuellt ny huvudförhandling är likalydande med dem som reglerar när ett förhör som tagits upp utom huvudförhandling måste tas upp på nytt, finns det skäl att behandla dessa i samma sammanhang.

Enligt bestämmelserna om uppskov och avbrott i 43 kap. 11 § och 46 kap. 11 § RB, skall en huvudförhandling genomföras utan onödiga uppehåll och så långt som möjligt i ett sammanhang. Om huvudförhandlingen inte kräver mer än tre dagar, skall den genomföras inom loppet av en vecka. I andra fall skall förhandlingen pågå minst tre dagar per vecka. Om det finns särskilda skäl med hänsyn till målets omfattning, huvudförhandlingens längd eller andra särskilda omständigheter, får emellertid längre uppehåll göras. Ny huvudförhandling skall hållas, om uppehåll gjorts i sådan omfattning att syftet med en sammanhållen huvudförhandling väsentligen gått förlorat. Är det inte fallet kan alltså fortsatt huvudförhandling hållas även efter ett lite längre uppehåll.

Om en ny huvudförhandling måste hållas finns det i 43 kap. 13 § och 46 kap. 13 § RB särskilda regler om bevisupptagningen vid denna. Enligt dessa bestämmelser skall målet enligt huvudregeln företas till fullständig handläggning. I paragrafen finns emellertid en särbestämmelse. Bevis som tagits upp vid tidigare handläggning – vanligen vid den förra huvudförhandlingen – skall tas upp på nytt, endast om rätten finner detta vara av betydelse i målet och det inte finns något hinder mot att ta upp beviset. Om ett bevis inte tas upp på nytt, skall det läggas fram på lämpligt sätt. Kriteriet för när förnyad bevisupptagning skall ske är således det samma som för när ny bevis upptagning skall ske enligt de allmänna reglerna i 35 kap. 13 § RB.

Det framgår inte av bestämmelserna om samma domare måste delta vid båda förhandlingarna för att ny bevisupptagning vid den nya huvudförhandlingen skall kunna underlätas. Vissa uttalanden av Processlagberedningen tyder dock på att man vid den tidpunkten utgått från detta.²⁰ Detta kan, enligt utredningens uppfattning inte anses gälla i dag, i vart fall inte generellt. De vanliga reglerna i 35 kap. 13 § första stycket RB om när omförhör skall hållas i händelse av att bevis tagits upp utom huvudförhandling gör inte någon uttrycklig skillnad mellan situationer då det är samma domare som varit med vid bevisupptagningen och sedan deltar i huvudförhandlingen och när detta inte är fallet. Omförhör måste

²⁰ SOU 1938:44 s. 452.

självfallet kunna underlätas även om inte samma domare varit med vid båda tillfällena. En annan sak är att dessa omständigheter tillsammans med tidsperspektivet ibland kan få betydelse vid bedömningen av frågan om omförhör behövs.²¹

6.3 Överväganden

6.3.1 Enhetligare regler för bevisupptagning som inte sker vid huvudförhandling

Utredningens förslag: Gällande regler om när bevisupptagning utom huvudförhandling är tillåten mjukas upp. Reglerna utsträcks till att omfatta i stort sett all sådan bevisupptagning under rättegången som kan förekomma vid andra tillfällen än vid huvudförhandling.

- Förhör med vittne och formellt förhör med part skall – utöver i de fall där det är tillåtet i dag – kunna få ske utom huvudförhandling, om det kan antas att nytt förhör inte behöver hållas vid huvudförhandling eller att målet kan komma att avgöras utan sådan förhandling. Den föreslagna regeln omfattar dels sådana fall då förhöret avser en fråga om saken som senare skall prövas vid huvudförhandling, dels sådana fall då förhöret avser vissa rättegångsfrågor som inte behöver prövas i samband med huvudförhandling och dels – som direkt framgår – då huvudförhandling överhuvudtaget inte skall hållas i målet (36 kap. 19 § RB). Motsvarande regler föreslås i fråga om syn (39 kap. 2 § RB).
- När rätten skall besluta i en rättegångsfråga som sedan skall prövas på nytt vid målets avgörande skall vittnesförhör och formellt förhör med part få hållas utom huvudförhandling endast om det finns synnerliga skäl eller det är tillåtet enligt särskilda bestämmelser. Motsvarande regler föreslås i fråga om syn (39 kap. 2 § RB).
- Har bevis tagits upp utom huvudförhandling i ett dispositivt tvistemål skall beviset inte få tas upp på nytt vid huvud-

²¹ Här kan åter erinras om rättsfallet RÅ 1997 ref. 10. Regeringsrätten kom där fram till att om bevisupptagning skett och det sedan dröjde en längre tid innan avgörandet inte vissa av de domare som avgör målet får ha varit med vid bevisupptagningen medan andra inte har varit det.

förhandlingen om ingen av parterna begär det (35 kap. 13 § RB). Detsamma föreslås gälla i dispositiva tvistemål om *ny* huvudförhandling hålls och bevisning har tagits upp vid den föregående förhandlingen (43 kap. 13 § RB).

Sedan RB:s tillkomst gäller att mål skall avgöras efter huvudförhandling och att naturligtvis i konsekvens härmed bevisupptagningen skall ske vid denna. Förutsättningarna att göra en korrekt bevisvärdering anses då som störst, vilket i sin tur leder till att chanserna ökar för en riktig utgång i målet. Utredningen vill redan här förutskicka att dessa grundläggande tankar i RB i stort överensstämmer med den uppfattning utredningen har.

Utredningens uppdrag i ett mer övergripande perspektiv går bl.a. ut på att undersöka i vilken mån vissa muntliga inslag kan förekomma inom ramen för handläggningen av ett mål som skall avgöras utan huvudförhandling. Vilka sorters sammanträden som kan hållas i dessa fall och vad som kan behandlas vid dem har diskuterats i kapitel 4. Frågan om muntlig bevisning togs inte upp i det sammanhanget.

När man diskuterar formerna för bevisupptagning – i praktiken muntlig bevisning – måste en åtskillnad göras mellan mål som beräknas kunna avgöras utan huvudförhandling och mål som skall avgöras efter huvudförhandling. Vidare förutsätts bevisning i vissa fall kunna förekomma även för frågor som inte avser avgörandet av själva saken, såsom olika rättegångsfrågor.

6.3.1.1 Mål som avgörs utan huvudförhandling

Tvistemål som avgörs utan huvudförhandling omfattar i regel inte någon muntlig bevisning. Åberopas ett vittne eller skall part höras under sanningsförsäkran anses nämligen i regel huvudförhandling behövas "med hänsyn till utredningen", se 42 kap. 18 § första stycket 5 RB.²²

²² Brottmål får enligt gällande regler inte prövas i sak utan huvudförhandling oavsett om muntlig bevisning förekommer eller inte. Utredningen har emellertid föreslagit att vissa enklare brottmål skall kunna tillåtas få avgöras utan huvudförhandling, se avsnitt 4.5.4.1. (45 kap. 10 a § RB). Liksom vad beträffar tvistemålen får inte ett brottmål avgöras utan huvudförhandling om en sådan behövs med hänsyn till utredningen. Utrymmet för att anse att huvudförhandling inte behövs i ett brottmål, om muntlig bevisning förekommer, torde vara försvinnande lite och därför exemplifieras i detta avsnitt endast med tvistemål.

Ett förhör med ett vittne eller en part skulle, enligt utredningens uppfattning, kunna tillåtas förekomma – trots att målet avgörs utan huvudförhandling – om förhöret endast avser en begränsad del av saken medan målet i övrigt är sådant att det lika bra kan avgöras utan sådan förhandling. Att avgöra ett mål genom huvudförhandling kostar i regel alltid mer pengar – såväl för parter som för det allmänna – än att avgöra det utan huvudförhandling. Så är fallet även om man beaktar att bevisupptagning utom huvudförhandling naturligtvis också är förenat med vissa kostnader. Dessutom går det i regel snabbare att avgöra målet, om huvudförhandling inte behöver sättas ut. Domstolen är mer flexibel när det gäller att avsätta tid för att avgöra ett mål på handlingarna än när det gäller att planera in en huvudförhandling. Detta gäller naturligtvis särskilt om fler än en domare skall delta i avgörandet. Ett sammanträde för bevisupptagning är lättare att foga in i domstolens övriga verksamhet. Man kan då också i högre grad ta hänsyn till den eller de som skall höras möjligheter att inställa sig inför rätten.

Enligt gällande rätt är emellertid, som framgått, förutsättningarna för bevisupptagning utom huvudförhandling konstruerade utifrån att det verkligen hålls en huvudförhandling i målet. Sådan bevisupptagning får ske endast om vittnet inte kan komma till *huvudförhandlingen* eller om kostnaderna och olägenheterna för vittnet att komma till *huvudförhandlingen* inte är rimliga. Det är således av lagtekniska skäl tveksamt, om det går att avgöra ett mål utan huvudförhandling när det förekommer muntlig bevisning. I vart fall är inte regelverket otvetydigt. Förekomsten av muntlig bevisning har dock inte ansetts utgöra något absolut hinder mot att avgöra ett mål utan huvudförhandling.²³

Det finns en klar fördel med att ha en enhetlig regel som anger under vilka förutsättningar upptagning av muntliga förhör får ske utom huvudförhandling. Även om den aktuella regeln – 36 kap. 19 § RB – inte enligt sin lydelse har avsett andra situationer än sådana då huvudförhandling faktiskt skall hållas, bör därför denna bestämmelse utvidgas till att omfatta förhör i bevissyfte då huvudförhandling inte beräknas behöva hållas i ett mål. En likalydande regel föreslås vad beträffar syn.

²³ Fitger 17:8 och 42:55. Det understryks där att om det skall förekomma muntlig bevisning i ett mål får ett avgörande utan huvudförhandling ske endast om det är tillåtet att ta upp bevisning utom huvudförhandling.

Utredningens förslag innebär inte att man mer allmänt skulle kunna avstå från huvudförhandling i de fall där en sådan med nu gällande regler är motiverad. Bevisvärderingen vinner i allmänhet alltid på att göras i direkt anslutning till bevisupptagningen. Är det fråga om ett mer omfattande förhör eller flera förhör bör bevisupptagningen hållas i samband med huvudförhandling. Förslaget kan sägas innebära att frågan i vilken mån det är lämpligt att låta muntlig bevisning ingå i ett mål som skall avgöras utan huvudförhandling får en enhetlig reglering i 42 kap. 18 § RB och inte som det i viss mån är nu i både 42 kap. 18 § och 36 kap. 19 § RB.

6.3.1.2 Mål som avgörs efter huvudförhandling

Bortsett från situationen när ett vittne inte *kan* komma till en huvudförhandling, kräver gällande lagstiftning, för att tillåta upptagning av förhöret utom huvudförhandling, att vittnets inställelse vid huvudförhandlingen skall medföra kostnader eller olägenheter som inte är rimliga i förhållande till betydelsen av att vittnet hörs vid huvudförhandlingen.

Ett tyvärr inte alldeles ovanligt fenomen är att den tilltalade inte inställer sig till en huvudförhandling i brottmål medan vittnen och målsäganden gör detta. Med hänsyn till att gällande regler förutsätter orimliga kostnader och orimliga olägenheter är det sällan som frågan om bevisupptagning i samband med att en påropad huvudförhandling ställs in ens kommer upp. Kostnader för vittnet i form av förlorad inkomst och för t.ex. bussbiljett kan visserligen uppkomma, men dessa är sällan orimliga. Olägenheter – vittnet kanske skulle åka bort eller sitta i ett sammanträde – kan uppstå. Däremot bedöms – om frågan ens berörs – sällan sådana olägenheter vara orimliga i förhållande till betydelsen av att vittnet hörs vid huvudförhandlingen. Åtskilliga besvärligheter, om än inte orimliga, kan alltså drabba ett vittne eller annan, som kanske vid flera tillfällen behöver inställa sig till en huvudförhandling som sedan inte blir av. Man kan utan att överdriva säga att de vittnen som får återkomma till domstolen – kanske vid flera tillfällen – kommer att föra med sig, och inte heller utan skäl, en ganska trist bild av hur rättsmaskineriet fungerar. Denna frustration skall vägas mot vad som i en del fall verkligen står att vinna med att förhöret hålls vid huvudförhandlingen.

Den nyss beskrivna situationen torde vara vanligast i brottmål men kan naturligtvis uppkomma även i vissa tvistemål.

Ibland kan det framstå som lämpligt att ta upp bevisning utom huvudförhandling i annat sammanhang än då en huvudförhandling påropats. Även i sådana situationer kan gällande bestämmelser ibland te sig för stelbenta. Spannet mellan de orimliga fallen och de allmänt förtretliga kan uppfattas vara för stort.

Det är viktigt att ha klart för sig att reglerna i 36 kap. 19 § RB endast tar sikte på frågan när muntlig bevisning får tas upp utom huvudförhandling. I vilken mån sedan ett omförhör måste hållas vid huvudförhandlingen regleras för tingsrätternas del i 35 kap. 13 § första stycket RB. Av denna bestämmelse följer att bevis som tagits upp utom huvudförhandling skall tas upp på nytt, om rätten finner detta vara av betydelse i målet och det inte föreligger hinder mot att ta upp beviset.

Gällande rätt torde förutsätta att man, om förhör utom huvudförhandling övervägs, skall kunna utgå från att vittnet inte behöver höras på nytt. Om rätten, när frågan kommer upp, bedömer det som sannolikt att vittnet måste höras på nytt, har det ansetts att något förhör utom huvudförhandling inte bör få hållas.²⁴ En brist i detta synsätt är emellertid att frågan om det är av betydelse att höra om vittnet många gånger inte kan bedömas korrekt förrän bevisupptagningen har skett och det drar ihop sig till huvudförhandling. Även om det från början varit tveksamt om bevisupptagning utom huvudförhandling var lämplig kan förhållandena ändras, inte minst i brottmål. Det kanske inte förrän efter förhöret visar sig att detta inte var av den betydelse som den åberopande parten hoppats. Likaså kan det naturligtvis visa sig att ett förhör som bedömts kunna hållas utom huvudförhandling sedan ändå måste tas om.

Ett sätt att komma tillrätta med den nu antydda problematiken är att mjuka upp reglerna för när det skall vara tillåtet att ta upp muntlig bevisning utom en huvudförhandling men att – såsom i och för sig redan nu är fallet – göra den slutgiltiga bedömningen av om nytt förhör måste hållas först när det drar ihop sig till huvudförhandling. Ett sådant synsätt kan i viss mån sägas innebära att tyngdpunkten vid bedömningen av om bevisupptagning vid annat tillfälle än vid huvudförhandlingen skall tillåtas, förskjuts från vilka skälen är för en sådan begäran – sådana finns i regel – till frågan om det kan antas räcka med detta enda förhör.

²⁴ SOU 1982:26 s. 452.

Utredningen menar att parter framförallt i dispositiva tvistemål bör ha ett betydande inflytande men också ett mer sammanhängande ansvar över processuella frågor som kan uppkomma under handläggningen av ett mål. Om därför en part anser att omförhör inte behöver hållas, bör rätten i regel inte tillåtas resa några hinder häremot. Motpartens uppfattning måste emellertid tillmätas stor betydelse. Åberopas ett vittne kan det vara svårare att föra motbevisning vid själva huvudförhandlingen om beviset tagits upp i ett annat sammanhang.

När frågor som de diskuterade övervägs måste det även tas hänsyn till på vilket sätt ett förhör utom huvudförhandlingen dokumenteras. RB:s reglering av frågan grundar sig delvis på att alternativet till direktförhör under huvudförhandling var uppläsning av en skriftlig sammanfattning av det tidigare förhöret som upprättats av domstolen. Under senare tid har de skriftliga sammanfattningarna kommit att ersättas av ljudinspelningar. I en departementspromemoria föreslås en ändring av 6 kap. 6 § RB.²⁵ Förslaget, som syftar till att minska antalet omförhör i hovrätten, går ut på att berättelser som avges i bevissyfte skall tas upp genom videospelning, om inte den som skall höras motsätter sig att medverka till detta eller det finns något annat skäl mot en sådan inspelning. Tanken är att de inspelade förhören sedan kan spelas upp i hovrätten. Nytt förhör skall, enligt förslaget, hållas endast om det är nödvändigt att ställa nya frågor (35 kap. 13 § andra stycket RB). Förslaget omfattar även förhör som hålls utom huvudförhandling. Det är givet att rättens bedömning av om ett omförhör måste hållas till inte oväsentlig del måste påverkas av om förhöret finns dokumenterat på videoband. Uppspelningen av ett förhör som spelats in på video ger ju rätten helt andra möjligheter att tillgodogöra sig förhöret än om det endast finns i skriftlig form eller på ljudband.

I anslutning till diskussionen om dokumentering av förhör på video kan också nämnas ett forskningsprojekt vid forskningsprojekt vid Psykologiska institutet vid Göteborgs universitet.²⁶ Syftet var att kartlägga de uppfattningar som polis, åklagare och domare har i centrala rättspsykologiska frågor, bl.a. vad som kan kallas vittnespsykologi. En enkät sändes ut och svarsfrekvensen var

²⁵ Ds 2001: 36.

²⁶ Granhag, Pär Anders och Strömwall, Leif A. How to detect deception? Arresting the beliefs of police officers, prosecutors and judges. Undersökningen presenteras också i Domstolsverket informerar nr. 9, den 16 oktober 2000.

mycket hög. Slutsatserna baserades på ett underlag bestående av drygt 100 poliser, 150 åklagare och 250 domare. Undersökningen visade att majoriteten av de tillfrågade hade uppfattningen att det är lättare att upptäcka om en person ljugar då man förhör honom eller henne "live" jämfört med att se exakt samma förhör på video. Domarna hade denna uppfattning i klart större utsträckning än vad åklagarna hade. Enligt de som genomfört undersökningen visar emellertid vetenskaplig forskning det motsatta, nämligen att det är svårare att upptäcka om en person ljugar då man sitter "ansikte mot ansikte" jämfört med att se samma person på video. Vidare visade undersökningen att majoriteten av åklagarna och domarna ansåg att lögnare har ett mer eller lika yvigt kroppsspråk jämfört med den person som talar sanning. Vetenskaplig forskning skall dock, enligt undersökningen, visa att den som ljugar har ett mer kontrollerat och stelt kroppsspråk än den som talar sanning. Givetvis får man inte dra alltför långgående slutsatser av undersökningen men klart är att den bör ge en tankeställare.

I ett tidigare avsnitt berördes frågan om vilken betydelse det kan ha om samma domare sitter med vid både bevisupptagningen och vid den kommande huvudförhandlingen. Enligt utredningens bedömning ställs det enligt gällande rätt inte något krav i detta hänseende. Inte desto mindre kan ett byte av domare ha viss betydelse för frågan om ett förhör måste tas om. Förutsättningarna för att undvika ett omförhör får generellt sett anses öka om det rör sig om samma domare vid båda tillfällena. En annan omständighet som kan få betydelse i sammanhanget är naturligtvis tidsperspektivet. Ju längre tid som går mellan bevisupptagningen och huvudförhandlingen, desto mer kan sägas tala för omförhör, även om detta inte alltid behöver vara fallet.

Mot bakgrund av vad som nu har sagts föreslår utredningen att 36 kap. 19 § RB mjukas upp på så vis att upptagning utom huvudförhandling av ett vittnesförhör även skall kunna förekomma, om det kan antas att nytt förhör inte behöver hållas vid huvudförhandlingen. Detta kriterium är medvetet ganska vagt och utredningen avser härmed att man i fler situationer än i dag skall kunna ta upp bevisningen, men att sedan frågan om omförhör behövs får anstå till den bedömning som görs inför en huvudförhandling.

Det bör framhållas att ett förhör i anslutning till en inställd huvudförhandling i brottmål i allmänhet inte bör komma ifråga om

inte den tilltalades försvarare är närvarande och kan ställa frågor till vittnet. Detta följer redan av Europakonventionen.²⁷

Förslaget omfattar genom hänvisning i 37 kap. 3 § och 40 kap. 11 § RB även parter som hörs i bevissyfte, målsägande som inte för talan och sakkunnig. Förslaget får även direkt verkan på frågan om omförhör i de situationer när någon hörs under en huvudförhandling och det sedan hålls en *ny* huvudförhandling i samma mål (43 kap. 13 § och 46 kap. 13 § RB). Utredningen föreslår också att bestämmelserna i 39 kap. 2 § RB, om när syn får hållas utom huvudförhandling, ändras i viss överensstämmelse med dem för muntlig bevisning. Det torde väl kanske inte bli så särdeles vanligt men kan i vissa fall underlätta handläggningen.

Utredningen föreslår slutligen att frågan om ett bevis skall tas upp på nytt vid huvudförhandlingen överlämnas till parterna i dispositiva tvistemål. Det kan påpekas att rätten inte på något sätt blir bunden vad beträffar bevisvärderingen av det skälet att parterna är överens om förfarandet vid bevisupptagningen.

6.3.1.3 Upptagning av bevis för prövning av rättegångsfrågor

När RB infördes utgick man från att bevisupptagning skulle kunna ske vid prövning av en rättegångsfråga. Sådan bevisupptagning förutsätts kunna ske både vid särskilda sammanträden och vid huvudförhandling.²⁸

Rättegångsfrågor kan som framgått av ett tidigare avsnitt vara av mångahanda slag.²⁹ Det finns emellertid skäl att dra en skiljelinje mellan sådana rättegångsfrågor som först prövas preliminärt och sedan skall prövas på nytt i samband med att målet avgörs och andra rättegångsfrågor som tar sikte på mer renodlade processuella frågor.

Till den förstnämnda sortens rättegångsfrågor räknas t.ex. interimistiska beslut om vårdnad och umgänge. Till denna grupp kan också beslut om straffprocessuella tvångsmedel hänföras. Utmärkande för denna typ av rättegångsfrågor är alltså att en ny prövning skall ske i ett senare skede av rättegången men på ett mer fullständigt material. Inför det interimistiska beslutet om vårdnad gäller det för domstolen att ta ställning till vem av föräldrarna som

²⁷ Danelius a.a. s. 183.

²⁸ Gärde m. fl. s. 596 och 598 f.

²⁹ SOU 1982:26 s. 244 f.

är den lämpligaste vårdnadshavaren vilket oftast är huvudfrågan även vid huvudförhandlingen. Vid häktningsförhandlingen gäller att utröna om det finns sannolika skäl för att någon har begått ett brott. Vid den senare huvudförhandlingen kommer även denna fråga många gånger att vara den centrala. Om ett vittne skulle höras på ett preliminärt stadium, t.ex. vid en muntlig förberedelse i ett vårdnads mål då ett yrkande om ett interimistiskt beslut framställts, är det sannolikt att vittnet kommer att berätta om samma sak vid huvudförhandlingen.³⁰

Om bevisupptagning för prövning av en rättegångsfråga – mot bakgrund av Gärdes m.fl. uttalanden – är att anse som generellt tillåtet kan man fråga sig varför det inte förekommer oftare när en interimistisk fråga i ett vårdnads mål skall prövas. Hur en sådan prövning faller ut har stor betydelse – ofta avgörande – för hur utgången i målet slutligen skall bli.

Svaret är att söka i det förhållandet att även om en interimistisk fråga i ett vårdnads mål numera räknas som en rättegångsfråga var antagligen inte detta fallet vid RB:s tillkomst (denna typ av beslut fanns knappt då i den form de har i dag). Rättegångsutredningen diskuterade särskilt detta och kom då fram till att övervägande skäl talade för att de interimistiska besluten i vårdnads mål borde hänföras till rättegångsfrågorna.³¹ Därefter har de också betraktas som sådana.³² Rättegångsutredningen föreslog även en regel med innebörd att om det, på grund av att beslut i viss fråga skulle fattas under förberedelsen eller om det annars med hänsyn till omständigheterna, var av synnerlig vikt att ett vittnesförhör togs upp före huvudförhandlingen detta skulle kunna ske enligt reglerna om förhör med vittne utom huvudförhandling (36 kap. 19 § RB). Som exempel gavs beslut om tvångsmedel eller om ett interimistiskt beslut i vårdnads mål.³³

Man kan nog utgå från att Rättegångsutredningen inte hade de mer renodlade processuella frågorna i åtanke när de lade fram förslaget. I lagstiftningsärendet avvisades förslaget som främst ansågs ta sikte på interimistiska beslut i vårdnads mål.³⁴ Detta skedde bl.a. med hänvisning till vissa synpunkter som utredningen om barnens

³⁰ Det kan noteras vad beträffar häktningsfrågan att det är endast när det gäller utredningen om brottet som det krävs särskilda skäl för att lägga fram bevisning. Vad beträffar bevisning om de särskilda häktningsskälerna krävs inte några särskilda skäl.

³¹ SOU 1982:26 s. 244 f.

³² Se t.ex. prop. 1999/2000:26 s. 145.

³³ SOU 1982:26 s. 453.

³⁴ Prop. 1986/87:89 s. 180.

rätt tidigare hade framfört.³⁵ Den utredningen framhöll t.ex. att bevisupptagning inför ett interimistiskt beslut i ett vårdnads mål kunde skärpa motsättningarna mellan föräldrarna. Det kunde också, enligt utredningen, finnas risk för att parternas ombud regelmässigt skulle känna sig nödsakade att begära bevisupptagning för att tillgodose sina klienters intressen, vilket skulle förrycka tyngdpunkten i rättegången

Eftersom Rättegångsutredningens förslag avvisades är det tveksamt i vilken mån den generella möjligheten att lägga fram bevis för prövning av en rättegångsfråga gäller annat än de mer renodlade processuella frågorna, låt vara att Rättegångsutredningen i systematiskt hänseende klassificerade frågor om interimistiska beslut såsom rättegångsfrågor.

Det bör påpekas att det förbud mot bevisning som därför möjligen får anses råda endast gäller muntlig sådan, närmare bestämt förhör med andra än parterna.³⁶ Finns det i akten skriftliga handlingar som har karaktären av bevis torde rätten vara oförhindrad att låta dessa påverka beslutet utan att de ens läses upp. Omedelbarhetsprincipen gäller endast vid huvudförhandling. En särskild sorts handling som brukar förekomma i dessa sammanhang är de s.k. snabbyttrandena från socialnämnden. Innehållet i dessa kan ha olika karaktär men räknas under alla omständigheter som bevis.

Utredningens uppfattning är att ett bevis i regel skall tas upp endast vid ett tillfälle under en och samma rättegång. Det bästa tillfället att göra detta är oftast vid huvudförhandlingen om sådan hålls. Utredningen menar att vittnesförhör i syfte att skapa underlag för ett interimistiskt beslut i ett vårdnads mål bör undvikas. De interimistiska besluten är just preliminära och som sådana avsedda att grundas på ett smalare underlag än det slutgiltiga avgörandet. Utan att man ger sig i kast med den ytterst komplicerade frågan om beviskrav och bevisvärdering kan det sägas att det för att rätten skall kunna meddela ett interimistiskt beslut inte krävs "full bevisning". Hade sådan lagts fram kunde ju målet många gånger avgöras direkt. Själva poängen med ett interimistiskt beslut är just att det

³⁵ SOU 1979:63 s. 107 f. Utredningens synpunkter utgjorde inte en reaktion på Rättegångsutredningens förslag som ju kom flera år senare och som förutsatte att "synnerliga skäl" förelåg för bevisupptagning, utan innebar ett generellt ställningstagande till frågan om muntlig bevisning i samband med interimistiska beslut i ett vårdnads mål.

³⁶ Vid ett sammanträde som har till syfte bl.a. att skapa underlag för ett interimistiskt beslut om vårdnad ställs ofta frågor till parterna som alltså i allmänhet är personligen närvarande. Självklart får dessa "förhör" betydelse i bevishänseende även om någon formell bevisupptagning inte sker.

skall kunna meddelas utan allt det material som finns inför det slutliga avgörandet. Det interimistiska beslutet om t.ex. vårdnad gäller fram till huvudförhandlingen vid vilken frågan skall prövas på nytt. Det förutsätts också att interimistiska beslut i familjemål kan bli ”fel”. Det finns därför i regel en möjlighet för rätten att när som helst ändra ett sådant (14 kap. 7 § tredje stycket äktenskapsbalken, 6 kap. 20 § tredje stycket föräldrabalken och 7 kap. 15 § tredje stycket föräldrabalken). Även här kan en jämförelse göras med tvångsmedlen. Finns inte längre skäl för dessa skall rätten upphäva beslutet (24 kap. 20 §, 25 kap. 7 §, 26 kap. 6 § och 27 kap. 8 § RB).

Även om utredningens bedömning är att vittnesbevisning i regel inte bör tillåtas i samband med interimistiska beslut skulle det vara olyckligt att helt stänga dörren för denna möjlighet att bredda beslutunderlaget. Det kan finnas mycket särpräglade situationer där det bör tillåtas. Utredningen föreslår därför att vittnesbevisning, om det finns synnerliga skäl, skall kunna tillåtas i samband med prövning av interimistiska beslut. Detsamma bör gälla för syn.

När det gäller häktning och andra tvångsmedel i brottmål har alltsedan RB:s tillkomst gällt att t.ex. vittnesbevisning får läggas fram om det finns särskilda skäl. Utredningen ser inte någon anledning att ändra på denna ordning som efter allt att döma har fungerat väl. Lagstiftningen bör mot bakgrund härav lämpligen utformas på det viset att huvudregeln – kravet på synnerliga skäl – förses med ett undantag som hänvisar till andra särskilda bestämmelser. Det kan också visa sig nödvändigt med hänsyn till andra processordningar som har en annan syn på denna fråga men som i övrigt hänvisar till RB.

Till den andra kategorin – de mer renodlade processuella frågorna – hör t.ex. frågor om rättegångshinder och jäv. Utmärkande för denna sorts rättegångsfrågor är att prövningen endast skall ske vid ett tillfälle. I dessa fall finns anledning att anlägga ett annat synsätt. Den omständigheten att regeringen inte antog Rättegångsutredningens förslag kan som framgått nämligen inte anses ha fått till följd att möjligheten att lägga fram bevis vid prövningen av dessa sorters rättegångsfrågor upphörde. Utmärkande för denna grupp rättegångsfrågor är att en prövning av frågan i regel inte kommer till stånd i ett senare skede av rättegången. Har en part gjort gällande att rättegångshinder föreligger kan hela rättegången avslutas genom ett beslut om avvisning. Det innebär att ett vittne som hörs

i samband med en sådan prövning inte kommer att höras igen. Dessa frågor kan av naturliga skäl vara utomordentligt viktiga för parterna. Utredningen ser inte någon anledning att begränsa parternas möjlighet att åberopa bevisning om en sådan fråga kommer upp. Någon specialreglering – utöver de förslag utredningen redan lämnat – behövs inte för dessa situationer. Kan det antas att nytt förhör inte behöver hållas vid en huvudförhandling kan också bevisupptagning utom huvudförhandling tillåtas med tillämpning av 36 kap. 19 § första stycket 3 RB. Eftersom de frågor som avses här i allmänhet inte behöver prövas vid huvudförhandling torde detta vara det vanligaste. Hålls särskild huvudförhandling för rättegångsfrågan – med stöd av 42 kap. 20 § första stycket RB – saknar däremot bestämmelserna i 36 kap. 19 § RB praktisk betydelse.

Genom utredningens förslag om upphävande av 36 kap. 19 § andra stycket RB (se avsnitt 4.5.1.2) kan vid ett sammanträde under förberedelsen parterna utveckla sina ståndpunkter i den aktuella frågan och därefter bevisningen tas upp.

7 Förhör

7.1 Om förhöret i allmänhet

I 36 kap. RB regleras förhör av vittne. Flera av bestämmelserna i detta kapitel, bl.a. 16 §, gäller genom hänvisning i 37 kap. RB även förhör med parter och målsägande som inte för talan.

För själva förhöret gäller enligt 36 kap. 16 § första stycket RB att ett vittne skall avge sin berättelse muntligen. Skriftliga vittnesberättelser får varken uppläsas eller åberopas men vittnet får med rättens medgivande använda sig av anteckningar till stöd för minnet.¹ Att vittnet skall avge sin berättelse genom ett fritt muntligt anförande står bäst i överensstämmelse med principen om det bästa bevismaterialet. Kravet på muntlighet i detta hänseende har ansetts utgöra en reaktion mot RB:s föräldrade och häftigt kritiserade system med skriftliga vittnesberättelser varigenom sådana berättelser endast attesterades.²

Förbudet mot skriftliga berättelser regleras också i 35 kap. 14 § RB. Denna bestämmelse tar sikte på förbudet mot att åberopa vad t.ex. ett vittne skrivit ned om en händelse. Förbudet i 36 kap. 16 § avser situationer när vittnet är närvarande inför rätten men i stället för att fritt berätta om den aktuella händelsen endast beedigar att en skriftligt upprättad berättelse är riktig eller också läser upp en sådan berättelse.

Kravet på en fri muntlig berättelse innebär också att rätten eller en part enligt huvudregeln inte får lägga sådant i mun på vittnet som han berättat tidigare i anledning av rättegången. Förhöret skall vara "spontant". Detta kommer till uttryck i 36 kap. 16 § andra stycket RB. Där anges att vid vittnesförhör får vad vittnet tidigare anfört inför rätta eller inför åklagare eller polis läggas fram endast

¹ Jfr reglerna om partssakkunniga. Enligt 40 kap. 19 § RB skall vid förhör av sådana sakkunniga reglerna om vittnen tillämpas. Enligt en särregel får dock, om rätten finner det lämpligt, ett skriftligt utlåtande helt eller delvis uppläsas.

² Fitger 36:38.

när vittnets berättelse vid förhöret avviker från vad han eller hon tidigare anfört eller när vittnet vid förhöret förklarar att han eller hon inte kan eller vill yttra sig. Dessa uppgifter kan läggas fram på olika sätt. Det vanliga är att de läses upp men finns förhöret inspelat på ljud- eller videoband kan i stället detta spelas upp.³

Förhör "inför rätta" omfattar främst ett förhör som tagits upp utom huvudförhandling. Det omfattar också det fallet att ett vittne hörts vid huvudförhandling och det sedan hålls ny huvudförhandling där vittnet hörs på nytt. Förhör "inför rätta" omfattar vidare situationen när en dom överklagas och nytt förhör med vittnet skall hållas i överrätten. Förhör inför åklagare eller polismyndighet avser naturligtvis förhör som hålls före eller under en förundersökning.

En fråga som utredningen har ställt är i vilken mån tidigare förhör – särskilt videodokumenterade – kan användas vid det egentliga förhöret vid huvudförhandlingen. Den frågan är särskilt intressant för brottmålsdel eftersom det under en förundersökning hålls åtskilliga förhör med de personer som sedan skall höras vid huvudförhandlingen.

I det föregående avsnittet föreslog utredningen att reglerna om bevisupptagning utom huvudförhandling skulle mjukas upp. Om ett vittnesförhör hålls enligt de reglerna och rätten sedan beslutar om omförhör, kan det finnas skäl att överväga, om inte det äldre förhöret ändå i viss mån skulle kunna användas i samband med det nya förhöret.

7.2 Videodokumentation av förhör under förundersökning

Vid sidan av det generella förbudet mot fotografering i 5 kap. 9 § RB och förbudet mot att åberopa en videospelning av ett vittnesförhör i 35 kap. 14 § RB, finns det inte några särskilda bestämmelser som anger i vilken utsträckning en videospelning kan användas i samband med en förestående eller pågående rättegång. Det finns inte heller några regler om videospelning i 23 kap. RB, som handlar om förundersökning, eller i förundersökningskungörelsen (1947:948).⁴

³ Prop. 1986/87:89 s. 175.

⁴ Åklagarutredningen diskuterade frågan om användande av videoteknik under förundersökningen. Utredningen menade, med hänsyn till att det var angeläget att slå vakt om omedelbarhetsprincipen, att det inte var lämpligt att i större utsträckning än vad som tilläts enligt

7.2.1 Förhör med barn

I promemorian Brottsoffren i blickpunkten – åtgärder för att stärka brottsoffrens ställning konstateras att det gällande regelsystemet möjliggör användning av videoteknik under förundersökning och rättegång då det är aktuellt att höra barn och ungdomar under förundersökningen.⁵

Det förekommer ibland att någon part önskar höra ett barn som vittne. Är den som åberopas som vittne under 15 år skall rätten pröva om det med hänsyn till omständigheterna är lämpligt att han eller hon hörs som vittne (36 kap. 4 § RB). Kommer rätten fram till att detta inte är lämpligt kan undantagsbestämmelsen i 35 kap. 14 § första stycket 2 RB – förhör med vittnet kan inte hållas – bli tillämplig. Barnets utsaga får då läggas fram på annat sätt. Oftast går det till på det viset att ett videoinspelat förundersökningshör spelas upp vid huvudförhandlingen.

Är det barnet som har drabbats av brott och alltså uppträder som målsägande i rättegången, finns det inte några särskilda bestämmelser som reglerar i vilka fall ett direkt förhör inför rätten får ske med barnet. Bestämmelserna i 37 kap. RB – som gäller part och målsägande som inte för talan – hänvisar inte tillbaka till 36 kap. 4 § RB. Det vanliga är emellertid även i detta fall att barnet hörs under förundersökningen och att detta förhör spelas in på video för att sedan spelas upp under huvudförhandlingen.

I samband med rättegångar där förhör med barn läggs fram i form av en videouppspelning har innebörden av artikel 6 i Europakonventionen uppmärksammas. I artikeln sägs bl.a. att envar när det gäller anklagelser mot honom för brott skall vara berättigad till en rättvis och offentlig rättegång och att den anklagade härvid skall ha rätt att förhöra eller låta förhöra vittnen mot honom.

Svenska domstolar godtar att förhör med barn sker under förundersökningen och att det där spelas in på videoband för att sedan spelas upp vid huvudförhandlingen. För att förfarandet skall vara förenligt med Europakonventionen har det ansetts att försvaret skall ha möjlighet att ta del av vad som förekommit vid förhöret och få till stånd kompletterande förhör redan innan åtal har väckts. Det har vidare diskuterats om det enligt konventionen även krävs

gällande regler ersätta förhör vid huvudförhandlingen med videoförhör under förundersökningen. Dessutom antog utredningen att för vuxna personer kunde videoinspelning av förhöret försvåra förhöret genom att den hörde hade svårt att agera naturligt och avspänt framför en kamera, se SOU 1992:61 s. 382.

⁵ Ds 1993:29 s. 58 f.

att försvararen är närvarande vid det kompletterande förhöret och på så sätt direkt kan ställa frågor till barnet. Så är nog emellertid inte fallet.⁶ Ett särskilt problem som uppmärksammas är att försvaret kommer in för sent i proceduren eftersom barnet ofta hörs innan skäligen misstanke har riktats mot någon. När försvarare väl utsetts har de för den kommande rättegången grundläggande förhören redan hållits.

HD har uttalat sig om bevisningens förhållande till artikel 6 i Europakonventionen och dessutom allmänt om sådan bevisnings tillförlitlighet i ett mål rörande sexualbrott mot barn där den huvudsakliga bevisningen utgjordes av videospelade förhör med barn.⁷ HD konstaterade först att förhören med barnen skett utan att försvaret var närvarande. Genom att försvaret fick tillfälle att gå igenom förhören och begära komplettering av dem innan åtal väcktes, var förfarandet förenligt med konventionen. Därefter sägs att, eftersom HD inte kunde grunda sin bedömning av frågan om målsägandenas trovärdighet och lämnade uppgifters tillförlitlighet på sådana intryck som förhör omedelbart förmedlar, uppgifterna måste behandlas med särskild försiktighet. Uppgifterna från de videospelade förhören kunde emellertid vara tillräckligt för en fällande dom under vissa förutsättningar. För att så skulle vara fallet, anförde HD, måste det krävas, förutom att förhören skett under betryggande former, bl.a. att uppgifterna i och för sig framstår som sannolika och inbördes förenliga, att berättelserna inte innehåller moment som ger anledning betvivla uppgifterna samt att dessa inte motsägs av annan utredning.

7.2.2 Förhör med andra

Videospelning under förundersökning av förhör med andra än barn torde förekomma i begränsad omfattning. Visserligen kan polis och åklagare ha användning av en sådan inspelning av förhöret under själva förundersökningen. Däremot lägger bestämmelserna i 35 kap. 14 § RB om förbud mot att åberopa en skriftlig berättelse (vilket alltså även tar sikte på videospelning), i dag hinder i vägen för att i stället för att höra personen vid en huvudförhandling där direkt åberopa de videospelade förhören.

⁶ NJA 1992 s. 532 och NJA 1993 s. 616.

⁷ NJA 1993 s. 616.

Från inspelning av förhör i bevissyfte måste skiljas inspelning för andra ändamål, t.ex. en brottsplatsrekonstruktion. Det är heller inte ovanligt att följderna av en misshandel dokumenteras på video. Det är en variant av det mer vanliga förfarandet att fotografera uppkomna skador. Sådana fotografier åberopas regelmässigt i brottmål som rör misshandel och att i stället videofilma skadorna kan ses som en teknisk utbyggnad av användandet av fotografier. En annan sak är om polisen i samband med videodokumentation av skador även ställer frågor till målsäganden. Det är inte tillåtet att åberopa sådana utsagor i större utsträckning än vad regeln i 35 kap. 14 § RB medger.

Det är väsentligt att framhålla skillnaden mellan sådana situationer där den som hörs och videofilmas sedan av någon anledning inte närvarar vid huvudförhandlingen och sådana situationer då den hörde finns närvarande i rättsalen och därigenom kan besvara kompletterande frågor.

För det förra fallet gäller regeln i 35 kap. 14 § RB. Även om denna regel mjukas upp kommer, till följd av den rättsbildning som skett bl.a. på grund av Europakonventionen, bestämmelsen ändå att tillämpas restriktivt när det gäller brottmål. Rättens allmänna skyldighet att se till så att ett brottmål blir tillfredsställande utrett innebär ju att den har ansvar för att se till att bevismaterialet läggs fram på det med hänsyn till omständigheterna bästa möjliga sättet och så att den tilltalades rättssäkerhet tillgodoses. Det som sagts om hanteringen och bedömningen av förhör med barn som spelats in på video, gäller således till övervägande del även förhör med vuxna under förundersökning som dokumenterats på samma sätt.

Om däremot förhöret spelas in på video men den hörde också inställer sig till huvudförhandlingen är det bestämmelsen i 36 kap. 16 § RB som reglerar i vilken mån videoinspelningen får spelas upp helt eller endast som komplement till det muntliga förhöret.

7.2.3 Projektet Kvinnofrid – Åtgärdsprogram för Åklagarmyndigheten i Malmö

Åklagarmyndigheten i Malmö har utarbetat ett särskilt åtgärdsprogram som behandlar de åtgärder som bör vidtas när kvinnomisshandel utreds.⁸

⁸ Kvinnofrid – ett åtgärdsprogram för åklagarmyndigheten i Malmö.

Målsäganden skall höras så fort som möjligt och detta inledande förhör skall i viss mån videofilmas. Det anges att videofilmning kräver målsägandens tillstånd. Som allmänna regler gäller att videoinspelningen skall ske i ett avskilt utrymme. Förhören skall alltid inledas med information om tid, plats och vilka personer som finns i rummet. Det skall framgå att målsäganden har gett tillstånd till inspelningen.

Videoinspelningen bör enligt programmet genomföras i två delar. I den första delen skall dokumentation av skadorna ske. En polisman filmar och en annan pekar på de skador som finns och lämnar eventuella förtydliganden. Målsäganden skall i denna del uppmanas att inte lämna några kommentarer. I den andra delen skall målsäganden i korthet berätta vad som hänt dvs. hur hon har fått skadorna och vem som tillfogat dem. Det skall av denna del också framgå om smärta eller rörelsehinder uppstått av misshandeln. Därefter kan förhørsledaren ställa eventuella korta kompletterande frågor. Det betonas att det inte är fråga om något "riktigt" målsägandeförhör. Denna del av dokumentationen är tänkt att användas om målsäganden "tar tillbaka" sina uppgifter och därmed 36 kap. 16 § jämförd med 37 kap. 3 § RB kan tillämpas.

Videodokumentation bör även ske av brottsplatsen. Särskild vikt skall fästas vid att dokumentera tecken på missbruk och våldsamheter.

Under rubriken Stängda dörrar och sekretess sägs i åtgärdsprogrammet att det för närvarande inte torde finnas lagligt stöd för att kräva att en videofilm skall få spelas upp bakom stängda dörrar vid en huvudförhandling.

7.2.4 Sekretessfrågor

Om ett förhör under förundersökningen spelas in på video och avsikten är att själva videoinspelningen skall användas som bevis ingår inspelningen som en del av förundersökningsprotokollet. Den blir därmed knappast en allmän handling förrän protokollet har justerats eller på annat sätt färdigställts. Om videoinspelningen åberopas som bevis och lämnas över till domstol utgör den en allmän handling hos domstolen.

En under förundersökningen gjord ljudinspelning som inte skall användas under rättegången behandlas som en minnesanteckning

och bevaras därför endast till dess att förundersökningen är färdig.⁹ Har förhöret spelats in med videoteknik kan inspelningen, enligt JO, däremot inte betraktas som en osjälvständig minnesanteckning enligt 2 kap. 9 § tryckfrihetsförordningen utan den är att anse som sådant utredningsmaterial som skall arkiveras enligt reglerna för sådant material.¹⁰

Uppgifter i förundersökningen kan emellertid vara sådana att videoinspelningen inte är offentlig på grund av reglerna om sekretess, trots att förundersökningen avslutats. Enligt 5 kap. 1 § och 9 kap. 17 § sekretesslagen råder i allmänhet sekretess för uppgifter som är att hänföra till en förundersökning så länge denna pågår. Sekretessen upphör i de flesta fall när åtal väcks, dock inte när fråga är om t.ex. sexualbrott riktade mot barn.¹¹

Förhör på video som är avsedda att användas i rättegången kan, om sekretessreglerna så tillåter, vara tillgängliga för allmänheten när förundersökningen är färdig. I de flesta fall blir materialet tillgängligt, om det lämnas till domstol med anledning av åtal. Börjar video att användas mer allmänt under förundersökningen för att dokumentera förhör, kan man nog i mer uppmärksammade rättegångar räkna med att journalister tar del av dessa förhör redan före huvudförhandlingen. Det kan få till följd att förhöret sänds i TV redan före huvudförhandlingen.

En ordning innebärande att videoinspelade förhör kanske visas i TV före eller under en pågående huvudförhandling kan inge vissa betänkligheter. Ännu inte hörda personer kan komma att påverkas, om de i TV får ta del av tidigare vittnesförhör. Risken ökar också, att någon som skall höras tillrättalägger sin berättelse så att den blir mer intressant för TV. Framförandet av en inspelning i TV kan även ses som ett integritetsintrång och rädslan för detta kan öka risken för att vittnen eller målsägande inte vill delta i rättegången överhuvudtaget.

Dessa risker uppmärksammades av Hovrättsprocessutredningen.¹² Utredningen föreslog att berättelser som lämnas i bevis syfte vid huvudförhandlingen skulle få tas upp på videogram. En förutsättning var dock att den som hördes samtyckte till detta. Utredningen menade att betänkligheterna mot videoinspelningar av förhör, bl.a. hänsynen till den hördes integritet och personliga

⁹ RÅFS 1997:11.

¹⁰ JO:s ämbetsberättelse 1996/97 s. 83.

¹¹ RÅ 1989 ref. 56 och 9 kap. 16 och 18 §§ sekretesslagen; se även vad beträffar förhandlingssekretess vid domstolen 5 kap. 1 § RB.

¹² SOU 1995:124.

säkerhet, var så starka att förslag som innebar en allmän möjlighet för domstolarna att spela in förhör på video inte borde läggas fram, i vart fall inte utan en djupare analys av för- och nackdelar med en sådan ordning.¹³

De grundläggande reglerna om rätten att få ta del av allmänna handlingar finns i 2 kap. 2 § tryckfrihetsförordningen. Där räknas de intressen upp som får ligga till grund för sekretess av allmän handling. De intressen som främst här har betydelse är, dels punkten fyra, intresset att förebygga eller beivra brott, dels punkten sex, skyddet för enskilda personliga eller ekonomiska förhållande. Av betydelse är också bestämmelsen i 2 kap. 12 tryckfrihetsförordningen, där det anges att en allmän offentlig handling på begäran skall lämnas ut genast eller så snart det är möjligt.

Frågan är om intresset av att motverka att vittnen påverkas eller lämnar TV-anpassade utsagor omfattas av skyddet för enskilda personliga eller ekonomiska förhållanden (punkten sex). Vid ett förhör redogör ju den hörde i regel inte för sina personliga förhållanden utan för något som han eller hon har iakttagit. Det integritetsintrång någon upplever om förhöret med honom eller henne spelas in på video och kanske till och med sänds i TV består nog många gånger i en allmän obehagskänsla. Den obehagskänslan har nog de flesta som tvingas delta i en rättegång, men känslan förstärks genom videoinspelningen och risken att förhöret kan visas i bild i TV i stället för endast medelst ljud som fallet ju kan vara i dag. Det obehaget skall sannerligen inte förringas, men det är kanske inte helt säkert att det omfattas av undantagen från den grundlagsskyddade rätten att ta del av allmänna handlingar som finns i tryckfrihetsförordningen. Sekretessen avser ju primärt innehållet i utsagan inte sättet som den förs fram på.¹⁴

Möjligen kan man tänka sig en annan bedömning om förhöret sker med en målsägande, alltså brottsoffret, eller en tilltalad. Dessa redogör ju i förhör oftast för saker som berör egna personliga förhållanden. En regel som mer allmänt begränsade offentligheten när det gäller uppgifter som framkommer i sådana förhör skulle emellertid kunna leda för långt. För att sekretessen överhuvudtaget skall fortsätta att gälla om ett sådant förhör spelats upp i domstol krävs det ju att det hållits inom stängda dörrar. En utveckling som går mot ökad sekretess i det hänseendet är varken möjlig eller önskvärd.

¹³ Ibid. s. 242 f.

¹⁴ Denna fråga diskuteras i Ds 2001:36.

Det som nu har sagts gäller sekretess avseende de uppgifter som sägs vid förhöret och som utgör den egentliga bevisningen. Ett exempel är att någon berättar om att han sett Pelle stjäla en bil. Men man kan också tänka sig att själva bilden eller uppgiften om bild, som alltså visar den som berättar, är en sådan uppgift som kan sekretessbeläggas. Vad som då omfattas av sekretessen är hur den hörde ser ut, hur han agerar, kliar sig på näsan, rodnar etc. (se vidare härom i nästa avsnitt).

7.3 Dokumentation av förhör inför rätten

Berättelser som avges i bevissyfte i tingsrätt eller hovrätt skall dokumenteras på så vis att de tas upp genom ljudinspelning eller, i den omfattning berättelserna kan antas vara av betydelse i målet, skrivs ned, se 6 kap. 6 § RB.

I departementspromemorian Hovrättsprocessen i framtiden föreslås bl.a. en ändring av 6 kap. 6 § RB.¹⁵ Förslaget, som syftar till att minska antalet omförhör i hovrätten, går ut på att berättelser som avges i bevissyfte skall tas upp genom videoinspelning, om inte den som skall höras motsätter sig detta eller om det finns något annat skäl mot en sådan inspelning. Tanken är att de inspelade förhören sedan kan spelas upp i hovrätten. Nytt förhör skall, enligt förslaget, hållas endast om det är nödvändigt att ställa nya frågor (35 kap. 13 § andra stycket RB). Förslaget omfattar även förhör som hålls utom huvudförhandling.

I promemorian uppmärksammas även integritetsproblemet. För att komma till rätta med det föreslås en ny bestämmelse i sekretesslagen. Innebörden av den är att sekretess skall gälla i domstol för *uppgift om bild* (jfr föregående avsnitt) som tagits upp vid ett förhör som hållits i domstolen, om det inte står klart att uppgiften kan lämnas ut utan att det uppstår något men för den hörde.¹⁶ Man gör således i promemorian en åtskillnad mellan de uppgifter som den hörde berättar och bilden av honom själv när han berättar. Även detta förslag gäller förhör som tas upp utom huvudförhandling.

¹⁵ Ds 2001: 36.

¹⁶ Förslaget upptas i en ny bestämmelse, 7 kap. 41 § sekretesslagen (1980:100).

7.4 Överväganden

Utredningens förslag: – Kan det antas främja ett förhørs genomförande eller är det av annat skäl lämpligt, skall ett förhör få inledas med en uppspelning eller uppläsning av vad den som skall höras har berättat tidigare inför rätta. Parterna och rätten skall därefter få ställa frågor till vittnet.
– Förbudet i 36 kap. 16 § RB mot skriftliga vittnesberättelser utgår.

I 36 kap. 16 § RB finns de grundläggande bestämmelserna om förhör med vittne vid huvudförhandling. Genom hänvisning i 37 kap. RB gäller paragrafen också vid förhör med part eller målsägande som inte för talan.

Inledningsvis slås fast att förhöret skall vara muntligt. Därefter anges att skriftliga vittnesberättelser inte får åberopas. Detta förbud tar sikte på vittnesattester och då i situationer då vittnet faktiskt inställt sig i rättssalen.¹⁷

I bestämmelsens andra stycke anges att vad ett vittne berättat tidigare inför rätta eller polismyndighet får läggas fram endast när vittnets berättelse avviker från vad han eller hon berättat tidigare eller när vittnet förklarar sig inte kunna eller vilja yttra sig. Denna regel innebär i princip ett förbud mot att – förutom i de angivna situationerna – utnyttja vad ett vittne sagt vid tidigare förhör. Undantagsbestämmelserna utnyttjas framförallt i brottmål. I dessa hör det snarare till regeln än till undantaget att såväl försvarare som åklagare med olika grad av precision följer vad den som hörs tidigare har berättat och som framgår av förundersökningsprotokollet och att vid avvikelse det som tidigare sagts läses upp.

Utredningen anser att en spontan muntlighet även i fortsättningen bör vara ledstjärnan vid förhören under huvudförhandlingen. Någon ändring föreslås därför inte i sak när det gäller 36 kap. 16 § andra stycket RB .

Mot bakgrund av vad som sagts om videodokumentation kan emellertid följande påpekas. När det i paragrafen talas om ”föreläsa” behöver detta inte nödvändigtvis ske genom uppläsning av ett förundersökningsprotokoll eller uppläsning av en dom. Det kan

¹⁷ Förbudet i 35 kap. 14 § RB avser i vilken mån ett muntligt förhör helt kan ersättas med en skriftlig berättelse i allmänhet, alltså inte bara ”vittnesattester” utan även förhör hållna hos polis och åklagarmyndighet.

även ske genom uppspelning av ljud eller videoband, om förhöret är dokumenterat på det sättet.

Om man spelade upp förhöret från en videoupptagning – när en sådan gjorts – skulle många av de vanligt förekommande diskussionerna om vad någon har sagt eller inte har sagt vid polisförhöret kunna undvikas.

Även den inte ovanliga diskussionen angående omständigheterna vid förhöret skulle kunna begränsas om förhöret var inspelat på video och videobandet spelades upp. Det är inte så ovanligt att det invänds att den hörde var så berusad att det kan ha påverkat förhöret. Har det gått lång tid från händelse till huvudförhandling kan det naturligtvis vara en grannliga uppgift att reda ut hur det verkligen förhållit sig. Finns en videoinspelning kan den fungera väl som grund för hjälpfakta vid bedömningen av förhöret.

Det finns emellertid också skäl som manar till försiktighet när det gäller att bedöma en videoupptagning. Även om inspelningen visserligen i allmänhet visar mer av förhörssituationen än ett förundersökningsprotokoll, kan uppspelningen ge en skev bild av förhöret. Ett vittne kan vid ett polisförhör påverkas medvetet eller omedvetet att lämna en berättelse som pekar åt ett visst håll. Detta kan vara svårt att upptäcka vid en videoupptagning.

Vid valet mellan de olika möjligheterna att återge vad t.ex. ett vittne tidigare berättat, måste emellertid uppspelningen av videoinspelningen oftast anses vara det alternativ som bäst tillgodoser rättens möjlighet att göra en riktig bevisvärdering.

Det hittills sagda omfattar endast situationen när den hörde inte berättar i enlighet med vad han eller hon tidigare gjort eller inte kan eller vill berätta. Utredningen menar emellertid att det bör övervägas om inte även i andra situationer ett tidigare hållet förhör skulle kunna användas i samband med det nya t.ex. genom att det nya förhöret inleds med att det gamla läses eller spelas upp. De nuvarande reglerna i 36 kap. 16 § RB tillåter inte detta. Skall någon som tidigare har hörts höras på nytt inför rätten måste han eller hon berätta om hela händelsen en gång till trots att det egentligen kanske bara krävs några kompletterande frågor i förhållande till det tidigare förhöret.

Omförhör innebär alltid – oavsett om det första förhöret hålls inför rätten eller inför åklagare eller polismyndighet – en risk för att den hördes minnesbilder blandas ihop med vad han eller hon tidigare berättat. Felkällorna riskerar således att bli fler ju fler för-

hör som den hörde utsätts för. Det kan också sägas att ett förhör i allmänhet bättre belyser händelsen i fråga ju närmare denna som förhöret hålls tidsmässigt. Omförhör innebär också i allmänhet besvär och kostnader för såväl den hörde som parterna och domstolen. Härtill kommer att ett förhör ofta kan vara mycket plågsamt, särskilt för brottsoffer.

En förutsättning för att ett äldre förhör skall kunna användas är att det har hållits under betryggande former. Det finns därför anledning att skilja mellan olika typer av förhör.

Förhör som hållits inför rätten har i allmänhet en så hög kvalitet att det finns skäl att särbehandla dem. Med förhör inför rätten avses främst de som har tagits upp enligt reglerna för bevisupptagning utom huvudförhandling men även t.ex. de förhör som hållits vid en huvudförhandling i en lägre instans. Förhören inför rätten är kringgärdade av ett antal regler i RB som syftar till att skapa goda förutsättningar för att riktiga uppgifter lämnas, bl.a. genom att minska risken att den hörde utsätts för yttre tryck. Ett exempel är att vittnen och eventuellt även parter vid förhören inför rätten uttalar sig under straffansvar. Vid förhören är regelmässigt parterna företrädade och har därmed möjlighet att ställa frågor. Förhör inför rätten dokumenteras i dag genom ljudinspelning men en del tyder på att de i framtiden kommer att spelas in på video.

Förhör hållna inför åklagare eller polismyndighet tillgodoser generellt sett inte samma krav på säkerhet som förhören inför rätten även om det finns anledning att skilja mellan olika förhörs-situationer.¹⁸ De tillkommer helt utan offentlighet och situationen vid förhören är delvis okända för rätten. Som framgått kan ibland förhör med barn läggas fram genom videouppspelning. Vid sådana förhörstillfällen är ofta en försvarare närvarande som får möjlighet att genom förhørsledaren ställa frågor till den som hörs. Vid förhör med andra än barn är spännvidden mycket stor vad beträffar förhörets kvalitet – eller i vart fall vad avser dokumentationen av förhöret. Inte sällan saknas försvarare och dokumentationen sker i form av en sammanfattning som sedan visar sig bli föremål för diskussion. En del förhör dokumenteras emellertid i form av en dialog mellan förhørsledaren och den hörde och ibland spelas

¹⁸ Med förhör inför åklagare eller polismyndighet avses inte förhör för att få fram underlag för åtalsfrågans bedömning (23 kap. 13 § RB), förhör i syfte att hindra att beviset går förlorat till huvudförhandlingen (23 kap. 15 § RB). Dessa förhör hålls ju visserligen inom ramen för en förundersökning men det är rätten som tar upp bevisen. Förhören är således att se som förhör inför rätten.

förhören in på video. I bästa fall är såväl åklagaren som en försvarare närvarande vid förhöret.

Frågan är om förhör hållna inför åklagare eller polismyndighet i vissa situationer skulle kunna användas i samband med det nya förhöret på det viset som föreslås vad beträffar förhör som tidigare har hållits inför rätten. Utredningen har främst på grund av den ojämna kvalitet som präglar sådana förhör valt att inte föreslå någon lagändring. Det finns emellertid också andra skäl för denna bedömning, som mer utgår från brottsofferperspektivet. Även om ett vittne eller målsägande upplever det som mycket obehagligt att komma till rättssalen och berätta om något är atmosfären där i regel lugnare än vad de flesta föreställer sig även om undantag förekommer. Det finns också möjlighet för rätten att i känsliga situationer förordna om "medhörning" enligt 36 kap. 18 § RB. Utredningen har dessutom i en annan del av betänkandet föreslagit att någons starka rädsla skall kunna utgöra ett viktigt skäl för att den personen skall få delta i en förhandling genom videokonferens. Det bör också påpekas att en målsägande redan enligt gällande regler kan få till stånd en uppläsning eller uppspelning av ett äldre förhör hållet hos åklagare eller polismyndighet. Det är för detta tillräckligt att målsäganden förklarar sig inte vilja eller kunna yttra sig.

En annan fråga är om "privat" dokumenterade förhör skall kunna komplettera ett förhör som hålls inför rätten. I en annan del av betänkandet föreslås en uppmjukning av reglerna för när parter i tvistemål skall kunna få återberätta skriftliga berättelser, främst vittnesattester (se kapitel 8). Där påpekas att det, även om en part tillåtits att lägga fram en skriftlig berättelse som bevis, ibland av olika skäl kan vara så att någon part ändå vill höra den som lämnat berättelsen. Ingenting hindrar ju detta. En fråga är om det i sådana situationer borde vara tillåtet att utgå från den skriftliga berättelsen och sedan ställa de kompletterande frågor som behövs?

Utredningen anser att en sådan ordning visserligen skulle vara smidig i många situationer men att den också skulle kunna vara förenad med en del olägenheter i den praktiska tillämpningen. Det kan vara svårt att skilja ut de vittnen som borde omfattas av en sådan bestämmelse. Det rör sig främst om vittnen i tvistemål och man skulle därför i och för sig kunna tänka sig att en sådan regel omfattande endast sådana mål. De betänkligheter som en sådan ordning i brottmål ger upphov till gör sig emellertid gällande även för tvistemålsdel. Det kan förutses att svårigheter kan komma

att uppstå i samband med ett sådant kombinerat förhör med å ena sidan ett vittnesintyg och å andra sidan en vittnesutsaga med olika sorters straffansvar, osant intygande respektive mened. Har en person lämnat en skriftlig berättelse är risken stor att motförhöret inför rätten i alltför hög grad skulle inrikta sig på att ifrågasätta uppgifterna i den skriftliga utsagan i stället för att endast gälla kompletterande frågor. Det nu sagda gäller till skillnad från den situationen ett förhöret hållits inför rätten då båda parter i regel fått tillfälle att ställa frågor till vittnet och därigenom kunnat påvisa brister i dennes utsaga. Någon diskussion om det tidigare förhörets innehåll bör därför inte annat än undantagsvis behöva förekomma vid ett omförhör som inleds med uppspelning eller uppläsning av ett sådant förhör.

Utredningen föreslår mot bakgrund av det sagda att ett förhör skall kunna inledas med uppspelning eller uppläsning endast av vad den hörde tidigare berättat vid förhör inför rätta. Som förutsättning bör gälla att det kan antas främja förhörets genomförande eller av annat skäl vara lämpligt. Parter får givetvis ställa kompletterande frågor. Inte sällan torde ett vittne som hörs om på detta sätt kunna närvara genom telefon- eller videokonferens.

Förslaget skall ses i samband med de föreslagna reglerna om bevisning utom huvudförhandling och den utvidgade rätt som parter i dispositiva tvistemål har föreslagits få vad beträffar frågan om förhör som hållits utom huvudförhandling skall tas om på nytt vid huvudförhandlingen. Bestämmelsen i 36 kap. 16 § RB innebär att om en part har hörts utom huvudförhandling kanske visserligen ett omförhör är påkallat men förhöret behöver inte tas om i sin helhet. Det kan många gånger räcka med att ställa kompletterande frågor.

I 36 kap. 16 § första stycket andra meningen RB finns ett förbud mot att återberätta skriftliga berättelser vid ett vittnesförhör. Den bestämmelsen är onödig eftersom det redan av första meningen i 36 kap. 16 § RB framgår att förhöret skall vara muntligt. Utredningens förslag om ett nytt tredje stycke kan lagtekniskt ses som ett undantag från huvudregeln om muntlighet och utredningen föreslår därför att bestämmelsen i 36 kap. 16 § första stycket andra meningen slopas.

8 Skriftliga berättelser

8.1 Inledning

Bestämmelsen om förbud mot skriftliga berättelser i 35 kap. 14 § RB införlivades i RB som en följd av principen om bevisningens omedelbarhet. I motiven till RB anfördes att det i processen enligt äldre RB, särskilt i överrätterna, i stor utsträckning förekom skriftliga attester som upprättats direkt för den pågående rättegången. Det var, enligt motiven, allmänt känt att skriftliga berättelserna inte sällan var mycket otillförlitliga och därför hade ett lågt bevisvärde.¹

Även om syftet var att komma tillrätta med bruket av skriftliga berättelser blev förbudet inte totalt. Det blev fortfarande tillåtet att åberopa skriftliga berättelser, om det var särskilt medgivet eller rätten på grund av särskilda omständigheter tillät det.

Frågan om skriftliga berättelser kom att uppmärksammas av Rättegångsutredningen. Utredningen drog slutsatsen att domstolarna iakttog stor restriktivitet vid bedömningen av om särskilda omständigheter förelåg. Man konstaterade också att det från det praktiska rättslivet hade sagts att det var önskvärt med en uppmjukning av regeln. Utredningen föreslog, mot bakgrund härav, en reform av bestämmelsen. Syftet var att tydligare redovisa när skriftliga berättelser kunde få användas.

Rättegångsutredningens förslag godtogs och en berättelse som någon har avgett skriftligen i anledning av en redan inledd eller förestående rättegång, eller en uppteckning av en berättelse, som någon i anledning av en sådan rättegång lämnat inför åklagare eller polismyndighet eller annars utom rätta, får numera åberopas som bevis i rättegången under följande omständigheter.

För det första om det är särskilt föreskrivet. Exempel härpå är uppteckning av bevisupptagning som har skett i utlandet. Se om

¹ SOU 1938:44 s. 387 f.

sådan 35 kap. 12 § RB och lagen (1946:817) om bevisupptagning vid utländsk domstol. Ett annat exempel är skriftliga utlåtanden av sakkunniga enligt reglerna i 40 kap. RB. Vidare sägs för brottmål i 46 kap. 6 § tredje stycket RB att rätten i den mån det behövs skall se till att det ur handlingarna läggs fram vad målsäganden eller den tilltalade tidigare anfört, om huvudförhandling hålls utan att de är närvarande.

För det andra om förhör med den som lämnat berättelsen inte kan hållas vid eller utom huvudförhandling eller i övrigt inför rätten. Ett exempel är att den som lämnat berättelsen har avlidit eller är så allvarligt sjuk att han eller hon inte kan närvara vid en förhandling. Vidare avses den situationen att intygsgivaren befinner sig på okänd ort och det kan antas att han eller hon inte kommer att anträffas.²

För det tredje om det finns särskilda skäl med hänsyn till de kostnader och olägenheter som ett förhör vid eller utom huvudförhandling kan antas medföra, vad som kan antas stå att vinna med ett sådant förhör, berättelsens betydelse och övriga omständigheter. Rätten får således i varje enskilt fall göra en sammanvägning av alla omständigheter för att bedöma om muntligt förhör kan underlåtas. De faktorer som enligt bestämmelsen kan inverka är dels processekonomiska, dels berättelsens betydelse och vad som kan antas stå att vinna med ett förhör och dels övriga omständigheter. Med uttrycket berättelsens betydelse avses såväl betydelsen för målets utgång som målets art. I mål om stora värden eller grövre brottslighet bör således rätten vara mer restriktiv med tillåtandet av skriftliga berättelser än i bagatellmål.³

Med skriftliga berättelser avses också en fonetisk eller liknande upptagning av en berättelse.

Regeln i 35 kap. 14 § RB är tvingande rätt. Det går enligt gällande rätt inte att komma runt bestämmelsen genom att parterna godtar att en skriftlig berättelse läggs fram.⁴ Rättegångsutredningen påpekade med hänvisning till Gärdes m.fl. kommentar till RB att enbart den omständigheten att parterna tillerkänner "vitsord" åt ett åberopat intyg inte får föranleda att man underlåter muntligt förhör.⁵

² Prop. 1986/87:89 s. 173.

³ Ibid. s. 173 f.

⁴ JO:s ämbetsberättelse 1970 s. 57; jfr Ekelöf, Fjärde häftet s. 57 f.

⁵ Jfr även prop. 1986/87:89 s. 174 och Fitger 35:84.

Förbudet mot återopandning av skriftliga berättelser gäller endast handläggning enligt RB. I mål och ärenden som handläggs t.ex. enligt reglerna i förvaltningsprocesslagen och ärendelagen är det tillåtet att återropa en skriftlig berättelse i stället för att höra personen. Några särskilda kriterier som reglerar tillåtligheten finns inte. När ärendelagen kom till diskuterades frågan om bevisomedelbarhet. Det ansågs att domstolsärendena är av så skiftande slag att man för alla inte kunde kräva bevisomedelbarhet. I stället borde det gälla samma regler som enligt förvaltningsprocesslagen, vilket skulle innebära att bevisomedelbarheten gavs ett betydande men inte förhärskande utrymme.⁶

Det finns inte heller något förbud mot skriftliga berättelser vid skiljeförfarande enligt lagen (1996:116) om skiljeförfarande. Skiljedomsutredningen konstaterade att det även om något förbud mot skriftliga berättelser inte fanns inom skiljeprocessen, sådana berättelser sällan förekom och att anledningen till detta torde vara att en skriftlig berättelse inte tillmättes särskilt stort bevisvärde. Utredningen – som även hade i uppdrag att undersöka om vissa förfaranderegler inom skiljeförfarandet lämpligen kunde föras över till RB – ansåg därför att det inte fanns anledning överväga om en uppluckring av reglerna om skriftliga berättelser borde komma ifråga för att på så vis göra domstolsprocessen attraktivare för näringslivets tvistelösning.⁷

Det är inte ovanligt att berättelser från ett förundersökningsprotokoll föredras vid en huvudförhandling i brottmål när den tilltalade inte är personligen närvarande. Däremot är det inte så vanligt att en skriftlig berättelse återropas med stöd av det sista kriteriet, alltså att rätten finner särskilda skäl föreligga att tillåta att en skriftlig berättelse återropas. Skälen för detta kan nog vara, såsom Skiljedomsutredningen antagit, att parter är väl införstådda med att de skriftliga berättelserna har ett lågt bevisvärde. Det är således väsentligt att skilja mellan en parts rätt att få återropa en skriftlig berättelse och hans vilja att eventuellt göra detta.

8.2 Europakonventionens betydelse

När man diskuterar tillåtande av skriftliga berättelser är det viktigt att uppmärksamma innehållet i artikel 6 av Europakonventionen. I artikeln anges bl.a. att envar, vid prövningen av hans civila rättig-

⁶ Prop. 1995/96:115 s. 78.

⁷ SOU 1995:65 s.169.

heter och skyldigheter eller av en anklagelse mot honom för brott, skall vara berättigad till en rättvis och offentlig förhandling.

En offentlig förhandling innefattar bl.a. rätten för en part att få framträda direkt inför domstolen och muntligt lägga fram sin sak. När det gäller brottmål anger artikel 6 ett antal särskilt angivna minimirättigheter. En sådan är rätten för den anklagade att förhöra eller låta förhöra vittnen som åberopas mot honom eller henne samt att själv få vittnen inkallade och förhörda under samma förhållanden som vittnen åberopade mot honom eller henne (punkt 3 d).

Till att börja med kan det konstateras att i första instans varken tvistemål eller brottmål kan avgöras helt på handlingarna om någon av parterna motsätter sig det. Detta gäller även om det inte finns någon muntlig bevisning i målet. En offentlig förhandling kan ju ibland ha andra förtjänster för en part än möjligheten att lägga fram muntlig bevisning.

Bestämmelsen i punkten 3 d) tar direkt sikte på bevisupptagningen. En fråga som därvid har kommit att särskilt uppmärksammas är i vilken utsträckning det är förenligt med konventionen att som bevisning åberopa utsagor som lämnats före förhandlingen och som sedan inte har tagits upp vid denna på nytt.⁸ I fallet Kostovski gjorde Europadomstolen följande uttalande.

I princip måste all bevisning framläggas i den tilltalades närvaro vid en offentlig session i syfte att göra det möjligt att framlägga motargument. [...] Detta betyder dock inte att vittnesutsagor för att kunna användas som bevisning alltid måste göras vid en offentlig session i domstolen: att som bevisning använda sådana utsagor som gjorts under förfarandet före rättegången är inte i och för sig oförenligt med punkterna 3 d) och 1 i artikel 6, under förutsättning att försvarets rättigheter har respekterats.

Dessa rättigheter kräver som regel att en tilltalad skall ges tillräckligt och passande tillfälle att motsäga och utfråga den som vittnat mot honom, antingen vid den tidpunkt som vittnet gjorde sitt uttalande eller på senare stadium av förfarandet [...].⁹

Det råder således inte på grund av konventionen något förbud att åberopa en skriftlig berättelse i brottmål under förutsättning att försvarets rättigheter har respekterats i enlighet med konven-

⁸ Se rättsfallen *Unterpertinger mot Österrike*, *Bricmont mot Belgien*, *Kostovski mot Nederländerna*, *Windisch mot Österrike*, *Delta mot Frankrike* (samtliga refererade i SvJT 1991 s. 293 ff.) och *Isgrò mot Italien*, *Asch mot Österrike*, *Lüdi mot Schweiz*, *Artner mot Österrike* och *Saidi mot Frankrike* (refererade i SvJT 1994 s. 352 ff.).

⁹ Återgivet i SvJT 1991 s. 295.

tionen. En särskild försiktighet är dock påkallad i de fall då vittnesberättelsen utgör den enda eller avgörande bevisningen mot den tilltalade. Högsta domstolen har också i flera rättsavgöranden tillämpat de principer som slås fast av konventionen och som har vidareutvecklats av Europadomstolen. Högsta domstolen har i samband härmed påpekat att domstolarna i brottmål bör tillämpa bestämmelsen i 35 kap. 14 § RB på ett mer restriktivt sätt än vad ordalagen medger och avsikten synes ha varit.¹⁰

8.3 Fördelar med skriftliga berättelser

8.3.1 Rättegången kan bli billigare

En fördel med att i högre grad få använda sig av skriftliga berättelser är den processekonomiska. En part vill t.ex. föra bevisning om ett förhållande som sett i förhållande till saken i dess helhet kanske inte är av så stor betydelse. Det kanske kostar mycket pengar att få det presumtiva vittnet att inställa sig till förhör inför rätten. Parten har ju visserligen möjlighet att utkräva ersättning av motparten, om han eller hon vinner målet. Parten måste ju emellertid räkna med möjligheten att han eller hon kan förlora målet liksom med möjligheten att det även om målet vinnas kan vara svårt att driva in pengarna av den förlorande parten. I sådana fall kan en skriftlig berättelse vara ett alternativ.

Ser man till användandet av offentliga medel gäller delvis samma sak. Om en part som finansierar sin process genom rättshjälp vinner målet, har ju staten möjlighet att kräva in dessa pengar av den förlorande parten, se 30 § rättshjälpslagen (1996:1619). Förlo- rar han eller hon däremot målet kommer vad som har utgått i ersättning till ett vittne att utgöra en samhällskostnad.

8.3.2 Målet kan avgöras snabbare

Det är inte alltför ovanligt att handläggningen av ett mål fördröjs på grund av att ett vittne visar sig vara svårträffat. Som påpekats i direktiven skulle kanske målet i sin helhet kunna avgöras utan huvudförhandling om återopandet av skriftliga berättelser tilläts i större utsträckning. Processens snabbhet har naturligtvis även den betydelse för processkostnaderna i målet men den har betydelse

¹⁰ NJA 1992 s. 532.

också för annat, såsom t.ex. att en affärsrelation kan tas upp igen. Härtill kommer att en rättegång ofta är mycket plågsam för dem som är direkt involverade och ju mindre tid som behöver tillbringas i rättsmaskineriet, desto bättre.

8.4 Nackdelar med skriftliga berättelser

8.4.1 Sämre bevisning

En skriftlig berättelse är i regel ett sämre bevis jämfört med om den som lämnat berättelsen i stället hörs inför rätten. Bortsett från att det i sak kan vara svårare att få fram en god och tillförlitligare redogörelse för vad som hänt har en skriftlig berättelse även ett sämre formellt värde. Om någon lämnar oriktiga uppgifter om annat än egna angelägenheter i en skriftlig berättelse som har karaktären av skriftlig "vittnesattest" gör han eller hon sig skyldig till osant intygande enligt 15 kap. 11 § BrB. Straffet för detta är i normalfallet böter eller fängelse högst sex månader. För part som åberopar ett osant intygande är straffet detsamma. Om däremot någon kommer till domstolen och avlägger ed och sedan inte talar sanning, gör han eller hon sig skyldig till mened. Straffet för detta är fängelse i högst fyra år, eller om brottet är ringa, böter eller fängelse i högst sex månader. Har part övertalat någon att begå mened kan han eller hon dömas för anstiftan till samma straff.

Det kan påpekas att en skriftlig berättelse – även om den har karaktären av en vittnesattest – är ganska formlös. Något krav på att berättelsen skall undertecknas med edlig förpliktelse – såsom i t.ex. England – finns inte enligt RB.¹¹ Däremot kan, som framgått, straffansvar för osant intyg utlösas redan om någon lämnar en osann uppgift i en skriftlig berättelse.

8.4.2 Motbevisningen kan bli svårare

Om en part tillåts åberopa en skriftlig berättelse för att bevisa en påstådd händelse, kan det få konsekvenser för motpartens möjligheter i bevishänseende. Motparten kan visserligen, mot de upp-

¹¹ Däremot finns det andra författningar som förutsätter att "edlig förpliktelse" eller försäkran på "heder och samvete" skall avges t.ex. 3 kap. 3 § äktenskapsbalken, 20 kap. 6 § andra stycket ärvdabalken och 4 kap. 14 § tredje stycket utsökningsbalken. Det brott som då blir aktuellt är osann försäkran, dock med samma straffskala som osant intyg enligt 15 kap. 11 § BrB.

gifter som kommer fram i berättelsen, åberopa annan bevisning, t.ex. ett eget vittne. Många gånger kan det dock vara svårt att lägga fram direkt motbevisning. En vittnesutsagas trovärdighet och tillförlitligheten av de uppgifter som lämnas kan istället ifrågasättas genom direkta frågor till denne vid ett sammanträde. På det viset kan man klarlägga om vittnet verkligen har stått i en sådan position att han eller hon såg vad som hände och man kan naturligtvis också ställa frågor i syfte att utreda vittnets allmänna trovärdighet. Denna form av motbevisning omöjliggörs om en skriftlig berättelse används. Motparten kanske då i stället vill att vittnet hörs inför rätten. Motsätter sig den part som åberopat berättelsen detta blir det motparten som måste åberopa vittnet och betala – i vart fall tills vidare – vittnets kostnader. I praktiken kan det nog också vid sådana tillfällen ibland visa sig vara svårt att få tag på vittnet och att få honom eller henne att inställa sig vid huvudförhandlingen.

8.4.3 Särskilda problem om målet överklagas

Om en skriftlig berättelse används i tingsrätten och tingsrätten inte tillmäter den särskilt högt bevisvärde kan det hända att parten i stället vill åberopa ett vanligt förhör med vittnet i hovrätten. För dispositiva mål finns i 50 kap. 25 § tredje stycket RB en bestämmelse som reglerar tilltaligheten av bl.a. nya bevis i hovrätten. Det sägs där att en part får åberopa ett nytt bevis i hovrätten endast om han gör sannolikt att han inte kunnat åberopa beviset vid tingsrätten eller han annars har haft giltig ursäkt att inte göra det. Med att en part åberopar ett nytt bevis menas i allmänhet att parten åberopar ett nytt bevismedel.

Det har sagts att om ett vittne vid tingsrätten tillåtits lämna en skriftlig berättelse bör en begäran i hovrätten att höra vittnet personligen till stöd för samma bevisstema inte utgöra ett nytt bevis i den mening som anges i den nämnda bestämmelsen.¹² Det har emellertid också påvisats att om den nya bevisformen skulle stärka utredningens bevisvärde i hovrätten skulle det kunna vara fråga om ett nytt bevismedel.¹³ Ett byte från skriftlig berättelse till hörande av vittnet skulle givetvis stärka utredningens bevisvärde i hovrätten varför ett sådant byte, om man går på denna linje, skulle drabbas av

¹² Fitger 50:117.

¹³ Heuman a.a. s. 255-260.

regeln i 50 kap. 25 § tredje stycket RB. Det kan nämnas att hovrätten i ett avgörande ansåg att ett förhör med de som i tingsrätten lämnat ett sakkunnigutlåtande, inte skulle ses som ny bevisning i paragrafens mening. Hovrätten fann i stället att förhören var att se som en del av den redan vid tingsrätten åberopade sakkunnigbevisningen.¹⁴

8.5 Överväganden

Utredningens förslag: – Det föreslås att förbudet mot att åberopa en skriftlig berättelse mjukas upp såvitt gäller tvistemål. En part skall få lägga fram en skriftlig berättelse eller en inspelning, om motparten godtar det och det inte är uppenbart olämpligt. Detta gäller såväl dispositiva som indispositiva mål. Bestämmelsen i 35 kap. 14 § sista stycket RB om fonetiska och liknande upptagningar slopas. I stället läggs ordet *inspelning* till i första stycket i samma paragraf. Inspelning avser såväl ljud- som bildinspelningar av olika slag. Vidare föreslås att ordet *åberopa* i detta sammanhang utgår och ersätts med *läggas fram*.

Skriftliga berättelser som enligt 35 kap. 14 § RB inte får åberopas kan vara av många olika slag och förekomma såväl i brottmål som i tvistemål.

En praktiskt viktigt situation för *brottmålen* del är förhör med barn som hålls under förundersökningen. Dessa förhör brukar spelas in och sedan åberopas i domstolen. I allmänhet hörs inte barnet alls inför rätten. Dessa situationer utgör inte något problem. Förhör med barn brukar regelmässigt tillåtas att bli åberopade.

Under förundersökningen gjorda förhör med andra än barn – det kan avse såväl vittnen som målsäganden och tilltalade – brukar inte utan vidare tillåtas bli framlagda vid en huvudförhandling. Personen hörs i stället muntligt inför rätten. Utredningen menar att detta i de flesta fall är en god ordning. Utredningen har dock i ett föregående kapitel föreslagit att förhör som hållits inför rätten skall kunna få användas i samband med att t.ex. vittnet hörs inför rätten. Någon ändring i 35 kap. 14 § RB behövs inte till följd härav. Åberopande av t.ex. en videospelning får nämligen ske enligt den paragrafen om det är särskilt föreskrivet.

¹⁴ RH 1998:98.

Utredningen anser inte att det för brottmålsdel finns skäl att ytterligare utvidga tillåtligheten att åberopa en skriftlig berättelse eller en inspelning. Det är emellertid möjligt att tillämpningsområdet kan komma att vidgas i praxis, om åklagare och polis i större utsträckning dokumenterar förhör på video.

Utredningen går nu över till *tvistemålen*. Inledningsvis bör konstateras att frågan om tillåtande av skriftlig berättelse inte har så stor betydelse i praktiken. Den slutsats som Skiljedomsutredningen drog, att en skriftlig berättelse i allmänhet utgör ett så svagt bevis att part avhåller sig från att åberopa den, torde vara berättigad.

Några principiella skäl att hindra en part från att åberopa en skriftlig berättelse är emellertid svåra att finna under förutsättning att motpartens processuella situation inte försämras. Att parter i tvistemål skall ha det avgörande ansvaret för hur de vill lägga fram sin bevisning ligger också väl i linje med utredningens allmänna uppfattning. Det är parterna som får anses ha de bästa förutsättningarna att bedöma bevisningens betydelse utifrån målets beskaffenhet.

Ett skäl till att vilja åberopa en skriftlig berättelse i de fall när vittnet faktiskt skulle kunna höras vid huvudförhandling är det processekonomiska. I en del situationer kanske ett mål kunde avgöras utan huvudförhandling, om det gick att åberopa en skriftlig berättelse. Det är parterna som betalar vittnena och parterna får därför, enligt utredningen, också anses mest lämpade att även bedöma kostnadsperspektivet.

Utredningen menar således att parter i tvistemål i allmänhet skall kunna få tillåtas att åberopa en skriftlig berättelse enligt 35 kap. 14 § RB. Någon anledning att göra en åtskillnad mellan dispositiva mål och indispositiva tvistemål finns inte. De indispositiva tvistemålen utmärks av att parterna inte kan träffa en bindande överenskommelse om själva saken. När det däremot gäller möjligheten att göra vissa dispositioner under själva rättegången (processföringen) har parterna friare händer. Parter i indispositiva mål bör alltså inte uteslutas från möjligheten att åberopa en skriftlig berättelse. Tvärtom kan det ibland vara särskilt befogat i sådana mål. Ett exempel är vårdnads mål där ofta ett stort antal personer skall höras som redan har hörts inom ramen för en vårdnadsutredning. Inte sällan berättar dessa personer inför rätten inte mer än vad som redan står antecknat i vårdnadsutredningen. Dessa berättelser är ofta ganska ointressanta för utgången i målet

men rätten brukar ändå tillåta förhören, säkert många gånger med hänsyn till den infekterade stämning som kan råda i dessa mål, och att det därför av psykologiska skäl är väsentligt att parterna får känna att de tömt sin bevisarsenal.

Det har påpekats att en motpart kan komma i ett sämre bevisläge, om andra parten tillåts att åberopa en skriftlig berättelse. Motparten har ju då inte någon möjlighet att ställa frågor. Ett uttryckligt villkor för att få lägga fram en skriftlig berättelse bör därför vara att motparten godtar detta. Man måste här skilja mellan det fallet att parterna är överens om innehållet i sak vad avser det som berättelsen skall bevisa och det fallet att motparten godtar sättet att lägga fram beviset på. I den förra situationen behövs inte någon bevisning alls. De uppgifter som läggs fram i berättelsen kan ändå läggas till grund för domen såsom ostridiga fakta. Det är självklart så att det förhållandet att en part godtar åberopandet av en skriftlig berättelse inte binder rätten när det gäller själva bevisvärderingen.

Som ett ytterligare villkor föreslås att åberopandet av en skriftlig berättelse inte får vara uppenbart olämpligt. Ett exempel på när det kan vara uppenbart olämpligt, trots parternas samtycke, är om en – i processuellt hänseende kanske svagare – part inte kan antas ha förstått att en skriftlig berättelse kan ha ett avsevärt lägre bevisvärde i förhållande till om personen i fråga hörs inför rätten.

Rätten bör inom ramen för den materiella processledningen göra parter som processar utan juridiskt ombud uppmärksamma på en skriftlig berättelses bevisvärde när bevisningen diskuteras under förberedelsen och det är aktuellt att åberopa en sådan berättelse. Rätten bör även upplysa om de problem som kan uppstå i händelse av att domen överklagas och parten vill att vittnet skall höras i den högre rätten.

När rätten tillåtit en part att lägga fram en skriftlig berättelse kan det tänkas att parten av något skäl ändrar sig och också vill höra den som avgett berättelsen. Målet kan också komma att utveckla sig på ett sådant sätt att den skriftliga berättelsen ger upphov till ytterligare frågor. Det kan vidare komma att visa sig att "vittnet" har större betydelse för utgången i målet än vad parten inledningsvis hade trott. I sådan situationer är det naturligtvis inte uteslutet att kalla den som avgett berättelsen till huvudförhandlingen. Som framgått kan inte ett förhör inför rätten inledas med uppläsning, uppspelning eller hänvisning till en tidigare lämnad

berättelse i annat fall än om det har lämnats inför rätta.¹⁵ Detta innebär att, om en skriftlig berättelse åberopas men den som lämnat berättelsen därefter ändå skall höras, den skriftliga berättelsen tappar sin ursprungliga betydelse som särskilt bevis. Förhöret ersätter helt den skriftliga berättelsen. Det får också till följd att den hörde personen uttalar sig under ett strängare straffansvar (mened) än vad som gällde beträffande den skriftliga berättelsen (osant intygande).

Utredningen förutser inte någon avsevärd ökning av åberopande av skriftliga berättelser, video etc. Huvudregeln, såväl för dispositiva som indispositiva mål, är och skall också vara, att muntligt förhör vid eller utom huvudförhandling är det normala sättet att ta del av vad ett vittne eller annan har att berätta.

Avslutningsvis bör nämnas att utredningen anser termen åberopa något missvisande. Åberopandet kan ju ske redan i en stämningsansökan och det lär förbudet i 35 kap. 14 § RB inte kunna hindra. Vad det egentligen handlar om är ett förbud att lägga fram bevisning på ett viss sätt. Utredningen menar därför att ordet åberopa i lagtexten bör utgå och ersättas med "läggas fram".

¹⁵ Domstolssakkunniga och partssakkunniga utgör dock ett undantag, se 40 kap. 10 § tredje stycket och 19 § andra stycket RB.

9 Ansvaret för bevisningen

9.1 Inledning

Detta kapitel behandlar främst frågan om ansvaret för bevisningen i ett mål.

I vilken mån bör rätten tillåtas få föra in bevisning i ett mål trots att parterna inte har begärt det eller till och med motsätter sig det? Huvudregeln i dag är att det ankommer på parterna att sörja för bevisningen, 35 kap. 6 § RB. Rätten får emellertid om det behövs föranstalta om bevisning. I dispositiva tvistemål och i mål om ansvar för brott som inte hör under allmänt åtal får rätten dock inte utan begäran av part höra vittne som inte redan förut har hörts på begäran av part eller meddela s.k. editionsföreläggande.

Vad skall rätten göra när vittnen eller andra som skall höras inte kan anträffas inom rimlig tid? Ett vanligt förekommande skäl till att en rättegång drar ut på tiden är att en part åberopar bevisning som sedan av någon anledning inte kan läggas fram när målet skall avgöras. I utredningens direktiv exemplifieras detta med att en part åberopar förhör med sig själv och sedan gör sig oanträffbar. Men problemet uppstår även när vittnen inte går att få tag på och när skriftlig bevisning inte kan påträffas.

9.2 Europakonventionen och parternas rätt att lägga fram bevisning

Enligt Europakonventionen skall den som har blivit anklagad för brott ha rätt att förhöra eller låta förhöra vittnen som åberopas mot honom samt att själv få vittnen inkallade och förhörda under samma förhållanden som vittnen som åberopas mot honom.

Denna grundläggande rättighet anses däremot inte innebära att den tilltalade skall ha rätt att kalla in vittnen utan begränsning. Nationell lagstiftning får uppställa villkor för inkallande och

hörande av vittnen, förutsatt att villkoren är desamma för båda parter i rättegången. Det är främst en fråga för inhemsk domstol att avgöra vilken bevisning som skall tillåtas, och det är bara i undantagsfall som de europeiska organen har anledning att med tillämpning av konventionen rikta invändningar mot de sätt på vilket de fullgjort denna uppgift.¹

När det gäller tvistemål finns det inte några särskilda regler i konventionstexten avseende möjligheten att åberopa vittnen. Den grundläggande rätten att lägga fram sin sak muntligt innebär emellertid också en rätt för personen i fråga att försöka påvisa att hans ståndpunkt är välgrundad.² Det måste dock finnas en spärr mot parter som vill lägga fram meningslös eller irrelevant bevisning. En domstol har därför regelmässigt möjlighet att avvisa erbjuden bevisning. Den möjligheten får naturligtvis inte missbrukas så att det uppstår en konflikt med konventionens princip att en part skall ha rätt att försöka övertyga domstolen om vad parten påstår är sant.³

9.3 De allmänna reglerna om vittnes närvaro vid förhandling

Vittnesplikten är av central betydelse för parter möjligheter att lägga fram bevisning i ett mål. Att vittna i en rättegång är en allmän medborgerlig skyldighet.⁴ Vore det inte på det viset skulle det i många fall vara tämligen svårt att motivera någon att delta i en rättegång som vittne. En part behöver alltså inte formellt fråga en person om lov eller på annat sätt påkalla hans eller hennes uppmärksamhet innan parten begär att någon skall höras som vittne. En annan sak är att det många gånger ändå kan vara bra att göra det. Man försäkras sig då om att vittnet verkligen kan närvara vid bevisupptagningen.

I tvistemål skall käranden redan i stämningsansökan lämna uppgift om de bevis som åberopas. Käranden skall även ange vad som skall styrkas med beviset, det s.k. bevistemat.⁵ Utfärdas stämning

¹ Danelius a.a. s. 211.

² Ibid. s. 172.

³ Ibid. s. 177.

⁴ Ekelöf, Fjärde häftet s. 130.

⁵ Omfattningen av de uppgifter som skall lämnas enligt punkten har varit diskuterad. Processlagkommissionen ansåg att om en kärande inte kunde vänta sig att svaranden skulle lämna de till stöd för käromålet lämnade uppgifterna obestridda, var det i regel till gagn för målets fortsatta handläggning att käranden om möjligt redan i stämningsansökan uppgav

skall förberedelse i målet ske. Vid denna är det svarandens tur att avge svaromål. Ett sådant, som i och för sig inte behöver vara skriftligt, skall innehålla samma uppgifter om bevisningen som en stämningsansökan, se 42 kap. 7 § RB. Ett av de uttryckligen angivna syftena med förberedelsen är att klarlägga vilka bevis som parterna åberopar. Har parterna inte i stämningsansökan respektive svaromålet tillräckligt tydligt redogjort för den bevisning som åberopas skall det alltså ske under förberedelsen, se 42 kap. 7–8 §§ RB. För brottmålsdel gäller, enligt 45 kap. 4 § och 47 kap. 2 § RB, att åklagaren eller målsägande som väckt enskilt åtal skall ange samma uppgifter som käranden har att göra i tvistemålet. I den stämning som utfärdas skall den tilltalade uppmanas att lämna liknande bevisuppgift. Det gäller emellertid inte om det på grund av den tilltalades erkännande eller andra omständigheter kan antas att uppgift om bevisning inte behövs, se 45 kap. 10 § RB.

Det är domstolen som ansvarar för att ett av part åberopat vittne inställer sig till en förhandling. Enligt 36 kap. 7 § RB skall den som skall höras som vittne kallas att vid vite inställa sig till förhandling inför rätten. I kallelsen skall lämnas bl.a. behövliga uppgifter om parterna och målet samt i korthet anges vad förhöret gäller. Den part som önskar åberopa ett vittne behöver alltså i princip inte själv kontakta vittnet. Vittnets första kännedom om att han eller hon skall höras inför rätten utgörs också ibland av kallelsen till förhandling. Det finns emellertid inte något som hindrar att parten själv tar med ett vittne till domstolen.

För att domstolen skall kunna kalla ett åberopat vittne är parten, enligt 33 kap. 1 § RB, skyldig att i stämningsansökan ange bl.a. vittnens namn, personnummer och adress.

Även om det inte följer direkt av någon författning brukar vittnen regelmässigt delges kallelsen till förhandlingen. Anledningen är att domstolen normalt måste få reda på om vittnet verkligen nåtts av kallelsen för att kunna bedöma om förhandling kan hållas. Ett annat skäl till delgivning av vittne är att domstolen inte får eller

vilka bevismedel, t.ex. vittnen eller skriftliga bevis han ville åberopa för att styrka dessa uppgifter, se SOU 1926:33 s. 36. Processlagberedningen konstaterade att vad kommissionen sagt tydligt främjade snabbheten i målets handläggning. Å andra sidan, menade beredningen, att ett tvång för käranden att redan i stämningsansökan ange bevisen kunna medföra att kärandens ställning försvagades. Beredningen föreslog kompromissvis att käranden borde vara skyldig att ange vilka skriftliga bevis som åberopades, se SOU 1938:44 s. 429. På förslag av Rättegångsutredningen kom bevisskyldigheten att år 1987 även omfatta muntliga bevis och bevistema, se SOU 1982:26 s. 468 f. och prop. 1986/87:89 s. 190.

bör vidta någon åtgärd mot någon som bevisligen inte delgetts och därigenom beretts tillfälle att ta tillvara sina rättigheter.⁶

En konsekvens av att ett vittne som skall höras inte inställt sig till huvudförhandlingen är, enligt 43 kap. 2 § första stycket 2 och 46 kap. 2 § första stycket 4 RB, i allmänhet att denna ställs in.

9.4 De allmänna reglerna om parts närvaro vid förhandling

9.4.1 Tvistemål

En part eller en ställföreträdare för part skall enligt 11 kap. 5 § RB infinna sig personligen vid huvudförhandling om inte närvaron kan antas vara utan betydelse för utredningen. Kan det antas främja syftet med sammanträdet är en part eller ställföreträdare skyldig att infinna sig personligen även vid ett sammanträde för förberedelse och vid annan förhandling (20 kap. 14 § första stycket sista i meningen RB). Det finns alltså en presumtion för personlig inställelse. Alternativet till en personlig inställelse är att en part inställer sig genom ombud.

I dispositiva mål skall parter alltid kallas att inställa sig vid påföljd av tredsdom. Skall de dessutom inställa sig personligen skall också vite föreläggas, se 42 kap. 12 § RB. I indispositiva mål skall käranden föreläggas att inställa sig vid påföljd att hans eller hennes talan i målet annars förfaller. Skall han eller hon inställa sig personligen skall vite föreläggas. Svaranden i sådana mål skall alltid föreläggas vite. Skall han dessutom komma personligen omfattar vitet också detta. Det kan här påpekas att utredningen i en annan del av betänkandet föreslår vissa ändringar när det gäller kallelser, se avsnitt 4.5.1.2.

En part som har åberopat förhör med sig själv såsom bevis skall naturligtvis kallas att inställa sig personligen vid huvudförhandlingen.

Om en part i ett dispositivt mål inte inställer sig till huvudförhandling kan i regel tredsdom utdömas. Detta förutsätter alltså att han eller hon varken inställer sig personligen eller genom ombud. Har parten inställt sig genom ett ombud kan det aldrig bli fråga om tredsdom. Har parten däremot kallats att inställa sig

⁶ Fitger 33:8 f.

personligen men endast inställt sig genom ombud kan det åsatta vitet dömas ut.

Om käranden i ett indispositivt mål inte inställer sig till huvudförhandlingen förfaller i regel käromålet, varpå målet avskrivs. Kommer käranden endast genom ombud trots kallelse att inställa sig personligen, får rätten förordna att han eller hon skall hämtas. Är det svaranden som inte inställer sig kan rätten döma ut vite eller besluta om hämtning.

Rätten får emellertid inte tillgripa någon av de processuella sanktionerna om det är sannolikt att den som inte inställt sig hade laga förfall för detta. Laga förfall är då någon genom avbrott i de allmänna kommunikationerna, sjukdom eller annan omständighet som han eller hon inte borde ha förutsett eller rätten annars finner utgöra en giltig ursäkt, hindrats att fullgöra vad som ålegat honom eller henne, se 32 kap. 6–8 §§ RB. Reglerna om laga förfall omfattar således även vittnen och andra som skall delta i ett sammanträde.

Om nu en part i ett tvistemål som inte inställer sig till huvudförhandlingen och inte bedöms ha laga förfall skall kunna drabbas av en tredsdom eller av att käromålet förfaller förutsätter det också att han eller hon verkligen delgivits kallelsen till förhandlingen. När det gäller parter är detta emellertid ett mindre problem än vad beträffar vittnen, eftersom parter ofta delges genom förklarad delgivning.

När en part som skall vara personligen närvarande vid huvudförhandlingen i ett tvistemål, t.ex. för att höras i bevissyfte, inte inställer sig på annat sätt än genom ombud, skall förhandlingen, enligt 43 kap. 2 § första stycket 1 RB, ställas in.

En konsekvens av den gällande lagstiftningen är således att en part i tvistemål alltid kan undgå en tredsdom eller att käromålet förfaller genom att först åberopa förhör med sig själv som bevis, och sedan inställa sig endast genom ett ombud.

9.4.2 Brottmål

Förutom åklagaren kan i mål om allmänt åtal den misstänkte/tilltalade och målsäganden vara parter.

Den misstänkte är, enligt 21 kap. 2 § första stycket RB skyldig att infinna sig personligen vid huvudförhandling i tingsrätt och hovrätt. Det gäller dock inte, om målet kan avgöras även om han eller hon inte infinner sig vid huvudförhandlingen och närvaron

kan antas vara utan betydelse för utredningen. Vid ett sammanträde för förberedelse och vid annan förhandling är den misstänkte skyldig att infinna sig personligen, om närvaron kan antas främja syftet med sammanträdet.

En målsägande skall – oavsett om han eller hon för talan eller inte – infinna sig personligen vid en huvudförhandling i tingsrätt eller hovrätt, om inte hans eller hennes närvaro kan antas vara utan betydelse för utredningen. Kan det antas främja syftet med sammanträdet är en målsägande skyldig att infinna sig personligen även vid ett sammanträde för förberedelse och vid annan förhandling (20 kap. 14 § första stycket sista meningen RB med hänvisningar).

Den tilltalade skall kallas till huvudförhandling i stämningen eller genom särskild kallelse. Skall den tilltalade infinna sig personligen eller krävs det på annat sätt att han eller hon är närvarande, skall rätten förelägga vite. Om det finns anledning att anta att den tilltalade inte skulle iaktta ett sådan föreläggande får rätten förordna att han eller hon skall hämtas till huvudförhandlingen. Kan målet enligt 46 kap. 15 a § RB komma att avgöras trots att den tilltalade endast har inställt sig genom ombud eller uteblivit, skall rätten upplysa om detta i kallelsen (45 kap. 15 § RB).

Ett mål kan således komma att avgöras trots att den tilltalade inte är personligen närvarande eller närvarande endast genom ombud. En grundförutsättning är dock att saken skall kunna utredas tillfredsställande. Utrymmet för utevarohandläggning när den tilltalade har förnekat gärningen är mycket begränsat.⁷

Förhör med tilltalad räknas som ett förhör i bevissyfte. Till skillnad mot vad som anses gälla för parter i brottmål behöver den tilltalade emellertid inte uttryckligen åberopa förhör i bevissyfte med sig själv. Enligt 46 kap. 6 § RB *skall* den tilltalade höras vid en viss tidpunkt under förhandlingen. En intressant men nog ganska teoretisk fråga är om ett mål någonsin, enligt gällande lagstiftning, kan avgöras utan den tilltalades personliga närvaro om han skriftligen åberopat förhör med sig själv men sedan inte inställer sig till huvudförhandlingen.

Om en målsägande biträder åtalet eller annars för talan i målet eller om förhör i bevissyfte skall hållas med målsäganden på begäran av åklagaren, skall målsäganden kallas till huvudförhandlingen. Skall målsäganden kallas personligen skall vite föreläggas (45 kap. 15 RB).

⁷ Fitger 46:29-34.

När en målsägande som för talan om enskilt anspråk inte kommer till huvudförhandlingen, finns inte några möjligheter att utdöma en tredsdom.

Är en målsägande som bör höras i målet inte på plats när huvudförhandlingen ropas på leder detta normalt till att förhandlingen ställs in.⁸

9.5 Överväganden

Reglerna om rättegångsförfarandet måste vara så utformade att de såvitt möjligt motverkar förhållanden från parternas sida. Reglerna bör alltså skapa så goda förutsättningar som möjligt för att den som anser sig ha ett anspråk och för den skull vänder sig till domstol får sin sak prövad inom rimlig tid och att den som utsätts för ett oberättigat krav så snabbt som möjligt kommer undan den press som en rättegång ofta innebär. Särskilt i de fall där den ena parten vill förhåla förfarandet förekommer det att en utsatt huvudförhandling i målet måste ställas in därför att det uppstår ett sådant hinder för dess genomförande som har avseende på möjligheterna att ta upp åberopad bevisning. För den skull behandlar utredningen i detta avsnitt frågan om parterna i ökad utsträckning kan åläggas ett ansvar för att den bevisning som de åberopar finns tillgänglig när målet skall avgöras. I det närmast följande avsnittet kommer utredningen att ta upp frågan om parternas ansvar för att ett mål kan avgöras inom rimlig tid särskilt avseende tidsplaners funktion. Därefter kommer frågan om parterna i vissa slags mål kan ges ett mer generellt ansvar för frågor om vilken bevisning som skall föras in i målet och rätten i motsvarande mån avlastas ett ansvar att diskuteras. I det avsnitt som avslutar kapitlet överväger utredningen frågan om sådan bevisning som inte kan läggas fram inom rimlig tid under vissa förutsättningar skall kunna avvisas.

⁸ Ett mål där det förekommer en målsägande kan i en del fall avgöras trots att målsäganden inte inställt sig. Enligt 46 kap. 6 § tredje stycket RB skall, när en huvudförhandling hålls trots att målsäganden eller den tilltalade inte är närvarande, rätten i den mån det behövs se till att ur handlingarna lägga fram vad han eller hon anfört. Regeln är alltså ett undantag från förbudet att åberopa skriftliga berättelser i 35 kap. 14 § RB.

9.5.1 Parters ansvar för att ett mål kan avgöras inom rimlig tid – tidsplan

Utredningens förslag: Om en tidsplan, enligt 42 kap. 6 § RB, upprättas skall parterna fortlöpande kontrollera att denna kan hållas såvitt gäller dem och deras bevisning. Uppstår svårigheter att hålla tidsplanen skall det genast anmälas till domstolen. Om domstolen finner att tidsplanen inte kan hållas, skall parterna underrättas om detta.

En målsättning bör vara att varje rättegång är snabb, säker och billig. Snabbheten har en särskild betydelse. Går rättegången att genomföra snabbt uppfylls nämligen ofta även de båda andra önskemålen. Utgången i målet blir i allmänhet osäkrare ju längre tiden går, eftersom bevisningen blir skralare ju längre från den ifrågasatta händelsen man kommer. Även parternas kostnader kan många gånger hållas nere om målet handläggs snabbt.

Det finns i regel två parter i en rättegång – kärke och svarande eller åklagare och tilltalad. Beroende på vilken position parten intar kan han eller hon ha intresse av att målet avgörs snabbt eller att det drar ut på tiden. De parter som oftast torde ha intresse av att på ett eller annat sätt förhåla målets avgörande är svaranden och den tilltalade. Detta gäller emellertid inte generellt. Det kan i stället många gånger kännas särskilt angeläget just för dem att den rättsliga processen når sin ände. Likaså kan det förekomma att det ligger i en kärandes intresse att tvisten drar ut på tiden sedan han eller hon väl ansökt om stämning. Kanske är saken inte så stark men käranden vill genom rättegången sätta press på svaranden.

I vårt land har det många gånger tagits för givet att det är rätten som har att se till att de personer som skall höras vid en huvudförhandling också inställer sig. Det är rätten som skall kalla och se till att kallelsorna blir delgivna. Det är också rätten som har att vidta åtgärder när någon anmäler förhinder och som har att i förekommande fall se till att alla nås av en underrättelse om att huvudförhandlingen inställs. Systemet har många fördelar med tanke inte minst på att det är rätten som kan sägas ha det yttersta ansvaret när det gäller att avgöra vilka som skall vara närvarande och hur de skall vara närvarande. Det är vidare endast rätten som kan föreskriva påföljder för en underlåtenhet att följa en kallelse. Det är ändå ingen självklarhet att det är domstolen som måste svara för

kallelsearbetet. I t.ex. Danmark är det åtminstone vid en del byrätter relativt vanligt att parterna i ett tvistemål själva kallar sina vittnen och även ser till att dessa inställer sig vid huvudförhandlingen. Ett system med domstolskallelser för vilket det finns regler i 175 § retsplejeloven används därvid i tvistemål främst när det gäller motspänstiga vittnen. I Danmark är det för övrigt i brottmål åklagaren som (genom polisens försorg) till huvudförhandlingen kallar det allmännas vittnen och sådana tilltalade som har erkänt.

Utredningen vill inte gå så långt att kallelser av vittnen och andra förhörspersoner läggs på parterna. Det nuvarande systemet har ju åtskilliga fördelar. Däremot menar utredningen att det är viktigt att ta upp frågan i vad mån parterna i ett tvistemål kan åläggas ett ansvar när det gäller att kontrollera att vittnen och andra som skall vara närvarande vid en huvudförhandling inte kommer att ha förhinder. Utredningen ser här en koppling till frågor om upprättande av tidsplaner för handläggningen av tvistemål.

På förslag av Rättegångsutredningen infördes år 1987 en bestämmelse i 42 kap. 6 § tredje stycket RB som innebär att rätten under förberedelsen i ett tvistemål så snart det lämpligen kan ske bör höra parterna angående målets handläggning. Genom en reform som skedde år 2000⁹ kompletterades den bestämmelsen med en regel om att rätten, om det inte på grund av målets beskaffenhet eller av något annat skäl är obehövt, bör upprätta en tidsplan för handläggningen. Tidsplanen är avsedd att upprättas redan i början av handläggningen. I förarbetena ansågs en lämplig tidpunkt vara då ett svaromål avgivits.¹⁰ Med tanke på att så många mål förlikas eller på annat sätt avgörs i samband med en muntlig förberedelse är det nog emellertid i praktiken vanligt att tidsplanen – innefattande tidpunkt för huvudförhandlingen – görs i slutet av förberedelsesammanträdet. En äldre bestämmelse i 42 kap. 20 § RB om att tiden för huvudförhandling skulle bestämmas sedan förberedelsen avslutats och i samråd med parterna slopades i samband med att bestämmelsen om tidsplan infördes. Tanken var att det samråd som behövdes med parterna skulle komma till stånd inom ramen för den planering som skall ske enligt 42 kap. 6 § RB.

Förhållandena kan naturligtvis ändras under ett måls handläggning och ge anledning att revidera tidsplanen. Det förutsattes

⁹ Prop. 1999/2000:26.

¹⁰ Prop. 1999/2000:26 s. 67.

också när regeln infördes att det ibland kunde bli fråga om inte endast en utan flera successivt upprättade tidsplaner i ett och samma mål. Men regeringen betonade samtidigt att det var viktigt att en tidsplan såvitt det var möjligt var fullständig redan från början och även skulle omfatta tidpunkten för huvudförhandling i målet.¹¹

Det allmänna ansvar som åvilar parterna – men även domstolen – för att målet skall kunna avgöras inom rimlig tid bör, enligt utredningens uppfattning, tydligare komma till uttryck. Ett sätt att göra detta är att knyta an till tidsplanen. Det bör varken för parterna eller domstolen vara tillräckligt att slå sig till ro med en tidsplan sedan en sådan upprättats. Härutöver kan krävas att parterna fortlöpande kontrollerar att hinder inte möter mot att hålla tidsplanen. Om något hinder uppstår måste detta omgående anmälas till domstolen. Om hindret ligger på domstolssidan, måste domstolen givetvis genast underrätta parterna.

Tidsplanen kan på det föreslagna sättet utnyttjas effektivare och detta kan antas leda till att det blir vanligare med tidsplaner än vad det är i dag. Parterna skall i stämningsansökan respektive svaromål redogöra för den bevisning de önskar åberopa. Eventuellt tillkommande bevis skall redovisas under målets förberedelse. När en tidsplan upprättas inför en omfattande huvudförhandling måste domstolen och motpart kunna utgå från att den part som åberopar visst bevis, t.ex. ett vittne, också ser till att vittnet kan närvara vid den planerade huvudförhandlingen. Parterna skall under den tidsperiod som löper mellan upprättandet av tidsplan och huvudförhandlingen ha sådan kontroll över sin bevisning att de får kännedom om förhållandena som innebär att det uppstår ett hinder för vittnet att närvara. Skulle så vara fallet måste hindret omgående anmälas till domstolen. Kravet på fortlöpande kontroll motverkar att eventuella hinder presenteras i nära anslutning till huvudförhandlingen.

I det här sammanhanget kan även bestämmelsen i 32 kap. 4 § andra stycket RB uppmärksammas. I denna anges bl.a. att om part får kännedom om någon omständighet som kan antas utgöra hinder för en förhandlings genomförande skall han omedelbart göra en anmälan om detta till rätten. Denna skyldighet gäller även andra som utan att vara parter i målet kallats att infinna sig vid en förhandling. Skillnaden mellan de krav som reses enligt denna bestämmelse och den här föreslagna är att det i den förstnämnda

¹¹ Ibid. s. 68.

inte finns något krav på fortlöpande kontroll. Parterna kan alltså vänta till dagen före förhandlingen med att kontrollera om vittnet kan komma, om nu parten överhuvudtaget kontrollerar detta.

Det har påpekats att en tidsplan inte är formellt bindande men att rätten kan utöva påtryckningar mot parter för att förmå dem att följa planen, t.ex. genom preklusionsförelägganden enligt 42 kap. 15 och 15 a §§ RB.¹² I ett senare avsnitt i betänkandet diskuteras – mot bakgrund av vad som har sagts här om parters allmänna ansvar för målets handläggning – konsekvenser av att ett bevis inte kan läggas fram vid avsedd tidpunkt. I det sammanhanget kan även bristande följsamhet till en upprättad tidsplan komma att få betydelse.

9.5.2 Bör rätten mot parternas vilja få föra in bevisning i ett dispositivt tvistemål?

Utredningens förslag: Utredningen föreslår att rättens möjlighet i tingsrätt att utan begäran från en part föra in bevisning i ett dispositivt tvistemål slopas (35 kap. 6 § RB).

Enligt 35 kap. 6 § RB är det parterna som ”sörjer” för bevisningen, vilket betyder att parterna skall spåra upp bevisningen och lägga fram den för rätten.¹³ Detta innebär i regel endast att parterna skall upplysa rätten om den bevisning de önskar åberopa. Skriftlig bevisning skall parterna ge in, men det är rätten som har i uppgift att kalla vittnena och eventuellt vidta tvångsåtgärder mot de vittnen som inte kommer till bevisupptagningen.¹⁴

Rätten får i allmänhet, utan att part har begärt det, föra in ny bevisning i ett mål. I dispositiva tvistemål och i mål om brott som får åtalas endast av en målsägande får rätten emellertid inte utan framställning av part höra ett vittne som inte tidigare har hörts i målet eller meddela föreläggande om företeende av skriftligt bevis. Ingenting hindrar dock att rätten även i ett sådant mål mot parts vilja beslutar om syn, anlitande av sakkunnig eller om partsförhör.

Med vittnen som inte tidigare har hörts i målet avses nya vittnen. Bevisning genom vittnen som har hörts utom huvud-

¹² Prop. 1999/2000:26 s.69. Se även Fitger 42:24.

¹³ Gärde m.fl. s. 482.

¹⁴ Naturligtvis är det parterna som presenterar bevisningen för rätten, ställer frågor och håller motförhör etc.

förhandling eller vid en huvudförhandling som inte får läggas till grund för domen omfattas inte av bestämmelsen i 35 kap. 6 § RB. I vilken mån ett förhör med sådana vittnen skall tas om regleras i 35 kap. 13 §, 43 kap. 13 § och 46 kap. 13 § RB. Av dessa regler, i deras nuvarande lydelse, följer emellertid att rätten mot parternas vilja kan besluta om omförhör, om ett sådant förhör är av betydelse i målet.¹⁵

Det kan ifrågasättas om det är rimligt att rätten i dispositiva tvistemål skall ha möjlighet att gripa in i parternas bevisföring på det beskrivna sättet. Rättens befogenheter i detta hänseende kan tyckas ge uttryck för ett äldre mer inkvisitoriskt förfarande inför domstol än vad som hör till modern rättskipning. Utvecklingen går också i riktning mot en begränsning av domstolens efterforskande verksamhet i stort till att domstolen endast skall bedöma den framlagda bevisningens bevisvärde.¹⁶

Bevisningen syftar alltid till att styrka en viss omständighet som åberopas av någon part. Lyckas parten genom beviset styrka denna omständighet uppnår han eller hon en fördelaktigare position i målet eller kanske till och med vinner det. Det säger sig självt att det kan vara svårt att förena domstolens objektivitet med ett beslut genom vilket domstolen oombett för in ny bevisning i målet.

Vid sidan av frågan om domstolens objektivitet finns en kostnadsaspekt som bör uppmärksammas. Har rätten självmant förordnat en sakkunnig i ett dispositivt mål eller i ett mål om ansvar för brott som inte hör under allmänt åtal, skall parterna, enligt 40 kap. 17 § andra stycket RB, solidariskt utge ersättning för de kostnader som kan ha uppkommit. Den sakkunnige kan således vända sig till vilken som helst av parterna för att kräva ersättning för sakkunniguppdraget, som de inte har bett om och som kanske till och med medför att någon tappar målet. En vinnande part som betalat ut ersättningen har i enlighet med de allmänna reglerna sedan visserligen rätt till ersättning för denna kostnad. Detta gäller dock inte i mål där tvisteföremålets värde understiger halva basbeloppet. Det finns vidare alltid en risk för att i praktiken parten inte kan tillgodogöra sig kostnaden. För den tappande parten innebär det alltså att han eller hon får betala för bevisning som rätten utan begäran från en part fört in i målet och som kan ha lett till att målet förlorats.

¹⁵ Utredningen har föreslagit att 35 kap. 13 §, 43 kap. 13 § och 46 kap. 13 § RB ändras på så vis att i dispositiva mål får omförhör inte ske, om ingen av parterna begär det.

¹⁶ Fitger 35:64 med hänvisningar.

Kostnadsaspekten för den enskilde är inte så framträdande i andra än dispositiva mål. Har rätten i ett indispositivt tvistemål eller i mål om brott som hör under allmänt åtal kallat ett vittne eller förordnat en sakkunnig, skall dessas ersättning, enligt 36 kap. 24 § andra stycket och 40 kap. 17 § andra stycket RB, utges av allmänna medel. Detta innebär numera att kostnaden också stannar på staten.¹⁷

Har en part beviljats rättshjälp skall staten betala bl.a. kostnaderna för partens bevisning vid allmän domstol. Om motparten till den som haft rättshjälp förlorar målet behöver han eller hon inte betala ersättning till staten för kostnader för den bevisning som vinnande part åberopat i målet eller som domstolen inhämtat ex officio. I indispositiva tvistemål gäller dessutom inte sällan att vardera parten normalt skall stå sin rättegångskostnad, se t.ex. 6 kap. 22 § föräldrabalken. I brottmål behöver den tilltalade inte betala kostnader som utgått av allmänna medel för bevisning ens om han eller hon fälls till ansvar.

Även om det kanske främst mot bakgrund av hänsynen till domstolens objektivitet finns anledning att avskaffa domstolens möjlighet att föra in bevisning i alla sorters mål, talar en del skäl för att behandla frågan olika beroende på om det är ett dispositivt mål eller ett annat.

I brottmål där allmänt åtal förs är det oerhört viktigt att rätten kommer fram till ett materiellt riktigt domslut. Skulle rätten upptäcka att det kanske finns ett bevis som skulle kunna leda till en friande dom, måste den vara oförhindrad att föra in detta i målet, även om försvaret inte har delat denna uppfattning. En viktig princip enligt Europakonventionen är visserligen att det mellan parterna skall råda "equality of arms". Huvudregeln är således att rättegångsreglerna inte får gynna en part på den andra partens bekostnad. Denna princip anses emellertid inte utgöra några hinder mot att en tilltalad i olika hänseenden ges en bättre processuell ställning än åklagaren.¹⁸

I indispositiva tvistemål handlar rättegången ofta om en tredje mans intressen. Parterna kan inte träffa en förlikning om utgången

¹⁷ Före en lagändring som trädde i kraft år 1996 (SFS:1624) gällde att domstolen i samband med målets avgörande skulle besluta vem eller vilka av parterna som skulle ersätta staten för bevisning som enligt domstolens beslut utgått av allmänna medel. Med den konstruktion som paragrafen fick i samband med 1996 års rättshjälpslagstiftning torde det inte längre vara möjligt att i sådana fall förplikta en part att svara för beviskostnaderna, se härom Fitger 18:56 f.

¹⁸ Danelius a.a. s. 173.

i målet som är bindande för rätten. I t.ex. ett mål som handlar om vårdnad om barn skall rätten döma i enlighet med vad som är bäst för barnet oavsett vad parterna kommit fram till sinsemellan. Upptäcker rätten att parterna har förbisett något bevis som kan kasta ljus över frågan om vad som kan vara bäst för barnet bör rätten vara oförhindrad att föra in denna bevisning i målet. Rättens möjlighet att infordra annan bevisning än den som parterna har åberopat bör således enligt utredningens uppfattning kvarstå.

När det gäller de dispositiva tvistemålen och brottmål som endast får åtalas av målsägande finns det däremot inte tillräckliga skäl att behålla rättens inflytande över bevisningen. Som framgått finns det flera skäl som talar mot detta inflytande. Parter bör i sådana mål ha det fulla ansvaret för att den bevisning de åberopar i målet också är tillräcklig för att uppnå det av dem önskade resultatet. Utredningen föreslår därför att rättens möjlighet att mot parternas vilja föra in bevisning i dispositiva tvistemål och sådana brottmål som endast får åtalas av målsägande tas bort. Förslaget ligger i linje med utredningens uppfattning om ökad frihet för parterna att disponera över processen med ett medföljande ökat ansvar i allmänhet och i synnerhet i dispositiva tvistemål.

Förslaget innebär inte att rätten behöver hålla sig helt passiv när det gäller bevisfrågor utan endast att rätten inte mot parts vilja skall kunna för in bevisning i ett mål. Diskussion om bevisning kan och bör ofta förekomma inom ramen för rättens materiella processledning. Rätten skall ju vad beträffar tvistemål, enligt 42 kap. 8 § andra stycket RB, verka bl.a. för att parterna anger allt som de vill åberopa i målet. Rätten kan under förberedelsen allmänt redogöra för bevisreglerna med innebörd att en part inser att han eller hon måste åberopa något bevis för att kunna vinna framgång i målet.

Ett exempel på när rätten kan föreslå "egen" bevisning är att parterna har åberopat varsin sakkunnig. Naturligtvis är det inte något som hindrar rätten att i det läget föreslå att den i stället skall förordna en "opartisk" sakkunnig. Utredningens förslag härvidlag innebär således inte att rätten skulle vara förhindrad att på begäran av en part förordna om ett sakkunnigutlåtande.

Förslaget om att inskränka rättens möjlighet att införa bevisning i dispositiva mål stämmer väl överens med ett annat förslag som utredningen lämnat avseende 35 kap. 13 § RB och som innebär att rätten i dispositiva tvistemål inte skall kunna förordna om omförhör med någon som har hörts utom huvudförhandling (eller

vid en äldre huvudförhandling om denna påbörjas igen såsom ny huvudförhandling), om inte någon part begär det.

Även om rätten i andra mål än de dispositiva tvistemålen och i målsägandemålen bör få behålla en viss möjlighet att föra in bevisning bör denna utnyttjas med försiktighet. Oftast torde frågan kunna lösas inom ramen för den materiella processledningen eller inom ramen för rättens utredningsskyldighet vad gäller brottmål.

I departementspromemorian Hovrättsprocessen i framtiden¹⁹ föreslås en reform av reglerna om tilltrosbevisning. Som ett led i denna ingår att hovrätten i vissa situationer skall kunna förordna om omförhör trots att parterna inte har begärt det. Förslaget i den delen hänger samman med de s.k. tilltrosreglernas utformning. På grund härav föreslår utredningen att ett uttryckligt undantag från det förslag som nyss presenterades görs för rättegången i hovrätten beträffande omförhör.

9.5.3 Hinder mot all lägga fram bevisning

Utredningens förslag: Rätten skall kunna avvisa ett åberopat bevis om en bevisupptagning trots rimliga ansträngningar inte kan genomföras och avgörandet inte bör fördröjas ytterligare.

- Parter som i dispositiva tvistemål skall höras i bevissyfte, skall till det sammanträde vid vilket förhöret skall hållas kallas att infinna sig personligen vid påföljd att tredskodom annars meddelas mot honom eller henne. I indispositiva tvistemål skall en käreande som skall höras i det syftet kallas att komma till bevisupptagningen personligen vid påföljd att talan annars förfaller.

Att en rättegång inte går att genomföra inom rimlig tid kan ha många orsaker. Det kan bero på omständigheter inom domstolen men också på omständigheter som mer direkt kan knytas till parterna. I detta avsnitt skall tas upp en inte sällan förekommande anledning till att en rättegång kan dra ut på tiden och orsaka kostnader för parter och det allmänna, nämligen svårigheten med att lägga fram bevisning på utsatt tid.

Ett scenario kan se ut så här. En part upplyser domstolen att han eller hon vill åberopa ett vittne. Parten skall enligt bestämmelserna

¹⁹ Ds 2001:36.

i 33 kap. 1 § RB lämna sådana uppgifter om vittnet att domstolen kan kalla vittnet till bevisupptagningen. Tid för huvudförhandling bestäms sedan i samråd mellan domstolen och parterna. Om vittnet verkligen kan närvara den bestämda dagen brukar inte alltid vara en fråga som uppmärksammas av parterna och ombud i detta sammanhang. Domstolen försöker härefter kalla vittnet, i regel genom delgivning, vilket ibland visar sig ogörligt. Huvudförhandlingen får därför ställas in, ibland med kort varsel. I de flesta fall lyckas dock domstolen – på ett eller annat sätt – delge vittnet kallelsen till huvudförhandlingen. Det innebär dessvärre inte alltid att vittnet verkligen infinner sig. Om vittnet inte infinner sig kan huvudförhandlingen behöva ställas in, se 43 kap. 2 § första stycket 2 och 46 kap. 2 § första stycket 4 RB.

Ett annat scenario kan vara detta. En part åberopar förhör med sig själv under sanningsförsäkran. Därefter inställer sig parten inte personligen till huvudförhandlingen. Inställer han eller hon sig inte överhuvudtaget, kan tredsedom komma att meddelas. Inställer han eller hon sig genom ombud måste huvudförhandlingen normalt ställas in enligt 43 kap. 2 § första stycket 1 RB.

När det gäller vittnen, svaranden i indispositiva tvistemål, tilltalad och målsägande har rätten möjlighet att i vissa situationer förordna om hämtning.²⁰ Det är emellertid inte alltid hämtning lyckas, särskilt inte om det är ett vittne eller part som verkligen bestämt sig för att hålla sig undan.

Det finns också en regel som syftar till att motverka att vittnen tredska. Om ett vittne som uteblir eller kommer och vid förhandlingen inte utan giltigt skäl vill medverka i förhöret, kan vittnet salunda, enligt 36 kap. 23 § RB, åläggas att ersätta en part för de eventuella merkostnader som kan ha uppkommit.

Om hinder av längre varaktighet uppstår under ett måls handläggning får rätten, enligt 32 kap. 5 § RB, förklara att målet skall vila medan hindrets undanröjande avvaktas. Det kan diskuteras i vilken mån ett mål bör vilandeförklaras i händelse av att ett vittne eller en part som skall höras i bevissyfte inte går att få fatt på. Den angivna paragrafen är – till skillnad mot reglerna om uppehåll – tillämplig när det inte kan förutses när handläggningen av målet kan fortsätta.²¹ Som exempel på när vilandeförklaring skulle kunna komma ifråga nämnde Processlagberedningen att en tilltalad på

²⁰ Se t.ex. 36 kap. 20 §, 44 kap. 3 §, 45 kap. 15 §, 46 kap. 14 och 15 §§, 47 kap. 14, 15, 23 och 24 §§ RB.

²¹ SOU 1938:44 s. 359.

grund av allvarlig sjukdom eller lång utrikes resa är förhindrad att infinna sig. Enligt vad beredningen vidare uttalade bör tvistemål i allmänhet inte förklaras vilande därför att part avlider eller förlorar förmågan att föra talan.²² Gärde m.fl. uttalade att endast starka processuella skäl eller hinder av allvarlig beskaffenhet borde kunna medföra att ett mål vilandeförklaras.²³

Utredningens uppfattning är att vilandeförklaring på grund av sådana skäl som beskrivits i de båda scenarierna bör förekomma mycket sparsamt. Det har i föregående avsnitt framhållits att parter skall ha ett stort ansvar för att ett mål kan avgöras inom rimlig tid. I detta ansvar bör ligga bl.a. att se till att den bevisning som åberopas också kan läggas fram vid en bestämd tidpunkt, vanligen vid huvudförhandlingen i målet. Vilandeförklaring bör alltså i regel inte få förekomma på grund av att ett åberopat vittne inte infinner sig eller att en part åberopar sig själv och sedan gör sig oanträffbar.

Enligt 35 kap. 7 § RB får rätten avvisa av part åberopad bevisning i följande fall. För det första om rätten finner att den omständighet som part vill bevisa är utan betydelse i målet. För det andra om beviset inte behövs. För det tredje om det uppenbart skulle bli utan verkan. För det fjärde om rätten finner att bevisningen med avsevärt mindre besvär eller kostnad skulle kunna föras på annat sätt.

Det finns också en del andra regler som i praktiken innebär att part inte får lägga fram den bevisning han åberopat. Som exempel kan nämnas 43 kap. 10 § RB, där det anges bl.a. att rätten får lämna bevisning utan avseende om den kan antas ha åberopats så sent i överrumplings syfte eller av grov vårdslöshet. Vidare kan nämnas bestämmelserna i 42 kap. 15 och 15 a §§ RB, vilka bl.a. innebär att part endast under speciella omständigheter får åberopa ett nytt bevis efter en av rätten utsatt tidpunkt.²⁴ För hovrättens del kan nämnas bestämmelsen om preklusion i 50 kap. 25 § RB, vilken dock inte berörs här.

De nuvarande reglerna om avvisning i 35 kap. 7 § RB är utformade på så vis att de endast tar sikte på bevisets betydelse och inte på eventuella svårigheter att lägga fram det. Ett sätt att lösa

²² Ibid. s. 360.

²³ Gärde m.fl. s. 439.

²⁴ De senast nämnda reglerna avser situationer när bevisningen enligt rådande terminologi har *prekluderats*. Se härom Lindell, Processuell preklusion och jfr kritiska synpunkter i anmälan av Hellners i SvJT 1995 s. 847–858. Till skillnad mot Lindell menar Hellners att rätten i första hand bör tillämpa 35 kap. 7 § RB i förhållande till 42 kap. 15 § och 43 kap. 10 § RB när fråga om tillämpning av någon av bestämmelserna kommer upp (42 kap. 15 a § RB fanns då inte. Den paragrafen trädde i kraft 1 juli 2000.)

den skisserade problematiken kan dock vara att komplettera avvisningsreglerna på så vis att ett bevis under vissa förutsättningar skall kunna avvisas, om det inte kan läggas fram på utsatt tid.

Vilka nackdelar kan en ökad möjlighet att avvisa sådan bevisning som inte kan läggas fram på utsatt tid vara förenade med? Den mest framträdande är att en part på det viset kan bli berövad en möjlighet att visa att hans eller hennes sak är välgrundad. Såsom framhålls i utredningens direktiv måste lagstiftaren gå en balansgång mellan å ena sidan att en part inte får hindras att komma till sin rätt i de fall där de personer som behöver höras är svårträffbara och, å andra sidan, att rättegången inte hindras av att parten åberopat förhör med svårträffbara personer.

En allmän utgångspunkt för den intresseavvägning som behöver göras är som framgått att parter i alla hänseende bör ha ett stort ansvar för rättegången. En person som avser att ansöka om stämning mot någon bör alltså redan innan han eller hon skriker till verket försäkra sig om viss kontroll över den bevisning som är avsedd att åberopas. Självklart kan undantag förekomma såsom då tiden av olika skäl, t.ex. på grund av någon preskriptionsregel, är knapp. Ibland åberopas också personer som är okända eller personer på "motsatta sidan" (vad man i anglosaxisk rätt kallar för "hostile witnesses") som bevis. Det är givet att en part inte kan ha lika stor kontroll över ett sådant vittne som det "egna". Å andra sidan är detta faktorer som en person som överväger att stämna någon måste väga in i sin bedömning av utsikterna att vinna målet.

Huvudregeln bör således vara att den som ansöker om stämning har att förvissa sig om att bevisen kan läggas fram inom rimlig tid. I detta hänseende kan något lägre krav ställas på den som blir stämd. Han eller hon har ju inte alltid haft den tid att förbereda sig som motparten haft. Det skall dock sägas att den stämde – oavsett om det är en svarande i ett tvistemål eller en tilltalad i ett brottmål – inte sällan har haft möjlighet att fundera över bevisfrågor redan innan den formella rättegången påbörjas. Under alla omständigheter skall, redan enligt gällande bestämmelser, också den stämde vid en ganska tidig punkt av rättegången redovisa sin bevisning för domstol och motpart.

För den part som lojalt åberopat viss bevisning men får denna avvisad därför att bevisningen inte kan tas upp kan avvisningen givetvis innebära en kännbar förlust, om han eller hon förlorar målet till följd av detta. Den situationen skall dock inte behöva inträffa särskilt ofta. Utredningen vill i detta sammanhang peka på de

möjligheter som finns att redan med dagens regler ta upp ett bevis utan att den hörde är närvarande i rättssalen. Flera av utredningens förslag är avsedda att bygga ut sådana möjligheter. Mot den åberopande partens intresse står motpartens intresse av att få ett avgörande av saken inom rimlig tid. Även det intresset väger tungt i rättssäkerhetshänseende. Den som anser sig ha ett berättigat anspråk bör ha rätt att få sitt anspråk prövat inom rimlig tid oavsett motpartens bevisningssvårigheter. I brottmål finns intresset av att brott beivras och detta inom rimlig tid. För den mot vilken ett anspråk eller åtal riktas kan rättegången vara plågsam och även han eller hon kan ställa krav på att förfarandet avslutas inom rimlig tid. I en del fall är sen rättvisa ingen rättvisa.

Utredningen anser att problematiken måste klargöras i lagstiftningen och att rätten i nu berörda fall bör ges rätt att efter en intresseavvägning avvisa bevisning. Någon anledning att skilja mellan olika måltyper, t.ex. på det sättet att avvisningsregeln får gälla endast dispositiva tvistemål kan utredningen inte se. Problemet med att en part åberopar bevisning som inte kan tas upp gäller inte alls bara de målen. Självklart kan intresseavvägningen beroende på målets art utfalla på växlande sätt. Till speciella frågor om bevisning genom partsförhör i tvistemål skall utredningen strax återkomma.

En regel om utökad möjlighet att avvisa bevisning måste utformas på ett sådant sätt att riskerna för att en part gör rättsförluster på grund av tillfälliga omständigheter minimeras. Det bör därför inte kunna få komma ifråga att avvisa bevisning innan det har gjorts rimliga försök att göra en bevisupptagning möjlig.

Inför frågan om avvisning måste rätten också beakta i vilken mån avgörandet inte bör fördröjas ytterligare. Även om båda parter intressen givetvis måste vägas in bör emellertid den bedömningen till stor del utgå från den part som inte har åberopat det ifrågavarande beviset. Frågan bör bedömas på såvitt möjligt objektiva grunder med utgångspunkt i att bevisningen de facto inte är tillgänglig och att avgörandet av målet därför skjuts upp, om inte avvisning sker. Vilka omständigheter som ligger bakom detta bör visserligen kunna beaktas men bör vid den slutliga prövningen inte ha någon avgörande betydelse. Den frågan är för övrigt tämligen ointressant för den part som inte har åberopat vittnet.

Mot bakgrund av det nu sagda föreslår utredningen en regel med innebörd att rätten skall få avvisa bevisning om en bevisupptagning trots rimliga ansträngningar inte kan genomföras och avgörandet

inte bör fördröjas ytterligare. I kommentaren till lagtexten utvecklas något närmare hur utredningen anser att bedömningen bör ske.

En avvisning av t.ex. ett vittne bör givetvis aldrig komma som en blixtnedslag från en klar himmel. Det ligger i sakens natur att rätten har haft kontakter med den part som åberopat vittnet och att parten då också tydligt upplysts om risken för avvisning. Det kan ofta vara lämpligt att parten ges en viss frist för att komma in med uppgift om ny adress på vittnet eller andra uppgifter som har betydelse för att bevisupptagningen skall kunna ske. Någon uttrycklig lagregel om detta anser utredningen dock behövas (jfr 33 kap. 1 och 10 §§ RB). Rättens ansvar ligger i kravet på att det skall ha gjorts rimliga ansträngningar att genomföra en bevisupptagning.

Det som nu har sagts har avsett annan bevisning än partsförhör. Remediet mot en part i ett dispositivt tvistemål som skall höras i bevis syfte som inte infinner sig personligen vid det sammanträde vid vilket förhöret skall hållas bör vara kännbart. Ett sätt att skapa garantier mot att parten i ett illojalt syfte underlåter att inställa sig till förhöret skulle kunna vara att han kallades att komma personligen vid påföljd av att en tredsdom annars kan komma att meddelas mot honom eller henne.

Om en part som skall höras i bevis syfte skulle underlåta att inställa sig personligen och endast inställa sig genom ombud, finns det naturligtvis en möjlighet att ombudet skulle återkalla förhöret för att på så vis undvika en tredsdom. Parten hamnar ju emellertid i så fall i en antagligen sämre situation bevismässigt än han eller hon skulle gjort om förhöret kommit till stånd. Utredningens uppfattning är att blotta hotet om tredsdom skulle kunna verka avvärande på parts vilja att obstruera handläggningen.

Om en part som kallats personligen inte kommer kan det naturligtvis ha legitima orsaker. Kan parten visa laga förfall skall underlåtenheten att inställa sig i vanlig ordning inte leda till någon tredsdom, se 32 kap. 6 och 8 §§ RB.

Utredningen föreslår mot denna bakgrund att en regel införs med innebörd att parter i dispositiva tvistemål skall kallas att inställa sig personligen till sammanträden där bevisupptagning skall ske vid påföljd av att tredsdom annars kan komma att meddelas mot dem. De sammanträden det kan bli fråga om är först och främst huvudförhandlingar. Men motsvarande regler bör även gälla om en part skall höras utom huvudförhandling, oavsett om det gäller en rättegångsfråga eller om förhöret avser själva saken. Rör det sig om en fråga om rättegångshinder måste man dock hantera

situationen på ett annat sätt. Utredningen har behandlat denna fråga särskilt, se avsnitt 4.5.12.

I indispositiva tvistemål bör i stället käranden kallas att inställa sig personligen vid påföljd att käromålet kan förfalla om han eller hon uteblir. När det gäller svaranden som skall höras i bevissyfte i sådana mål kan i stället de nyss föreslagna reglerna om avvisning tillämpas.

Det bör slutligen också nämnas något om vad som kan hända om ett vittne plötsligt ger sig tillkänna efter domen i målet. Här har tidsperspektivet stor betydelse.

Ett vittne som avses med ett av rätten före huvudförhandlingen meddelat avvisningsbeslut kan naturligtvis dyka upp innan huvudförhandlingen påbörjas. För det fallet kan utredningen inte se något hinder mot att rätten gör en ny prövning av frågan. I detta fall har det ju tillkommit helt nya omständigheter.

Om en part anmäler att vittnet hört av sig efter en huvudförhandling men innan domen meddelats torde detta i ett dispositivt tvistemål sällan eller aldrig utgöra skäl för att tillämpa bestämmelsen i 43 kap. 14 § RB. Denna paragraf tar sikte på situationer när rätten finner att det är nödvändigt att komplettera utredningen.²⁵ När det gäller indispositiva tvistemål och brottmål har rätten ett mer omfattande utredningsansvar. Skulle i ett sådant mål ett vittne som avses med ett avvisningsbeslut ge sig tillkänna efter huvudförhandlingen men innan domen är meddelad skulle rätten i vissa fall kunna finna en komplettering nödvändig i enlighet med 43 kap. 14 § eller 46 kap. 17 § RB.

Om vittnesbevisning har avvisats i tingsrätten med tillämpning av 43 kap. 10 § RB, får en begäran om att höra vittnet i hovrätten anses utgöra ett överklagande av tingsrättsbeslutet. Hovrätten kan i den situationen inte tillåta beviset annat än om den finner att tingsrättens avvisningsbeslut var fel.²⁶ Detsamma bör även gälla om tingsrätten avvisat ett vittne med stöd av den nya bestämmelsen om avvisning. Hovrätten skulle emellertid precis som tingsrätten kunna tillåta förhöret om nya omständigheter tillkommit, t.ex. om det står klart att vittnet kommit till rätta. Skillnaden mellan dessa två situationer är i praktiken inte så stor. Det kan också sägas att bestämmelserna i 50 kap. 25 § RB är utformade på ett sådant vis att

²⁵ Se AD 1993:91. Arbetsdomstolen uttalade där att paragrafen är tillämplig när det är fråga om en komplettering av den föreliggande utredningen och inte är fråga om att tillföra utredningen ny bevisning. Skillnaden kan naturligtvis ibland vara härfin och det är i den situation som här diskuteras vanskligt att dra några säkra slutsatser av rättsfallet.

²⁶ Fitger 50:119.

de tar tillräcklig hänsyn till den part som vill höra ett anträffat vittne.

Kommer vittnet till rätta finns det naturligtvis en risk för att hovrätten i den situationen kan komma att återförvisa målet till tingsrätten med följd att huvudförhandlingen där får tas om. Detta följer av den s.k. instansordningsprincipen. I allmänhet kommer det nog emellertid inte att behövas någon återförvisning. Situationen skiljer sig principiellt sett inte från den som med nu gällande regler uppstår när en part åberopar ett nytt vittne i hovrätten.

Skulle vittnet anträffas först sedan den slutliga domen i målet vunnit laga kraft återstår endast resningsinstitutet. Förutsättningarna för resning är ganska speciella och skiljer sig också åt beroende på vad det är fråga om för sorts mål och vilken part som begärt resning. Att uttala sig om i vilken mån resning skulle kunna beviljas i de här skisserade situationerna skulle leda för långt. Den frågan får överlämnas till rättstillämpningen.